

Sitges 2007

IV Trobada

d'estudi per a la

PRESERVACIÓ DEL PATRIMONI EN PEDRA SECA

als Països Catalans

IV Trobada d'estudi per a la
PRESERVACIÓ DEL PATRIMONI
EN PEDRA SECA
als Països Catalans

Sitges, 19, 20 i 21 d'octubre de 2007

ÍNDIX

Drac Verd	6
Introducció	7
Resum de la trobada	8
PONÈNCIES	11
La pedra seca: paisatge cultural, patrimoni de la humanitat?	12
Arquitectura de la pedra en sec: una necessitat feta art	17
Homes i pedres, diàlegs culturals	31
Patrimoni cultural i el seu valor per al territori i el paisatge	36
COMUNICACIONS / BLOC I	40
Sortida a peu per descobrir construccions rústiques i altres indrets peculiars del terme de l'Arboç ...	41
Formació del catàleg de barraques de pedra seca del terme de Begues (Baix Llobregat)	47
La construcció d'un equipament divulgatiu del patrimoni: la ruta de pedra en sec de Les Taules, a Capçanes (Priorat)	56
La transformació de les barraques de Sant Pere de Ribes en trenta anys (1977-2007)	59
L'art de la pedra en sec	67
Estètica i/o ètica de les pedres en els clapers	74
Diverses feines vistes per un marger	77
Anem d'excursió pels paisatges de pedra en sec de la Fatarella	80
COMUNICACIONS / BLOC II	85
Les terrasses o feixes de pedra seca en el paisatge agrari de Catalunya	86
Els portals a la Conca del Gaià	98
Patrons d'enderrocament a barraques de roter mallorquines	104
COMUNICACIONS / BLOC III	109
El problema de les barraques en la documentació antiga	110
Les construccions de pedra seca als estudis d'impacte sobre el patrimoni cultural	116
Els estudis d'impacte sobre el patrimoni cultural, una eina útil per a la salvaguarda del patrimoni construït en pedra seca	121
COMUNICACIONS / BLOC IV	124
Projecte global d'intervenció sobre les barraques de pedra seca a Mont-Roig del Camp	125
Pedra de calar de la Fatarella, entre el coneixement popular i la caracterització científica	129
Problemàtica de la preservació de les barraques de pedra seca	135
Accions de preservació i difusió al voltant de les barraques de vinya de Castellolí (Anoia) i necessitats detectades a nivell de voluntariat	140
Vilafranca, Museu de la pedra en sec	142
Construcciones de piedra seca en la región del adriático del norte desde la Prehistoria hasta nuestros días	145

Coberta: il·lustració de Pilar Mena. Tècnica: clorotinta sobre paper.

Nota: El Drac Verd de Sitges ha reproduït els textos originals enviats pels autors de les ponències i comunicacions. Juny de 2008.

DRAC VERD

Grup barraquer de Sitges, compost per: Ramon Artigas, Andreu Camps, Josep Pascual i Joan Trius, dedicat a catalogar barraques de pedra seca, des de 1998.

Les barraques de pedra seca són un patrimoni irrepetible que cal protegir i conservar. Per poder-ho fer cal tenir la fitxa de cada construcció on figuri què és, com és i on està.

El Drac Verd estableix una fitxa de cada barraca, amb la situació geogràfica exacta —en UTM—, la fotografia, el plànol d'alçat i planta a escala 1:50 —amb les mides interiors i exteriors— i un detall de les principals carecterístiques de la construcció.

L'objectiu principal és el d'ajudar a establir un catàleg de totes les barraques de Catalunya.

En el moment d'editar aquest llibre el Drac Verd de Sitges té catalogades 3.780 barraques.

E-mail del Drac Verd: trobada4pedraseca@hotmail.com

INTRODUCCIÓ

La IV Trobada ha volgut contribuir a donar un pas més en la consolidació i continuïtat d'aquestes Trobades que, a nivell dels nostres Països de parla catalana, es vénen organitzant cada dos anys, amb l'esperança que un dia puguin arribar a gaudir d'un prestigi reconegut.

Malgrat l'increment important en els darrers anys de persones que s'ha adonat de la necessitat de salvaguardar el nostre patrimoni de pedra en sec, encara ens queda molt camí per recórrer. Aquestes Trobades, ara per ara, han de tenir dues vessants: la de l'estudi i la defensa i reivindicació del nostre extens i variat patrimoni en pedra seca. Més endavant, potser, es podran descobrir i impulsar nous aspectes interessants.

En aquesta IV Trobada, a més de les ponències presentades per reconeguts especialistes sobre els tres àmbits bàsics que la conformen, que són, patrimoni cultural tangible, patrimoni cultural intangible i patrimoni cultural mediambiental, hem volgut obrir una finestra a tots aquells que, com nosaltres mateixos, treballen en la recerca i catalogació de construccions de pedra seca, en la creació de rutes, en la restauració efectiva d'aquest patrimoni i també a tots aquells que, amb paciència, hagin estat desempolsant dels arxius antigues documentacions que ens proporcionen informació de l'entorn de les construccions de pedra en sec, i que, amb il·lusió, ens han explicat les seves experiències i ens han fet partícips dels resultats obtinguts.

Sitges, una vila cultural i oberta a tothom, us ha acollit i hem volgut que la IV Trobada fos per a vosaltres un agradable punt de reunió de totes aquelles persones que estimen les construccions de pedra seca, un lloc on poder intercanviar idees i parlar dels temes que ens agraden i que, al mateix temps, ens preocupen.

Per aconseguir tot això, us agraïm la vostra presència i el vostre entusiasme mostrat en aquesta Trobada.

DRAC VERD DE SITGES

RESUM DE LA TROBADA

La IVª TROBADA es celebrà a Sitges els dies 19, 20 i 21 d'octubre de 2007, organitzada pel grup barraquer El Drac Verd de Sitges, l'Ajuntament de Sitges, el Grup d'Estudis Sitgetans i l'Institut d'Estudis Penedesencs, amb la col·laboració de la Fundació Territori i Paisatge de Caixa Catalunya, la Coordinadora d'Entitats per la Pedra Seca, l'Institut Ramon Muntaner, l'Agència de Promoció del Turisme de Sitges, Caves Jaume Serra i Bodegues Torres.

PROGRAMA

El Divendres 19 d'octubre a les 17 h., en Ramon Artigas, membre del Drac Verd de Sitges, va donar la benvinguda als participants i va explicar que degut al gran nombre de Comunicacions presentades, s'iniciava el I Bloc de Comunicacions i que l'Acte inaugural de la IV Trobada es faria a les vuit del vespre.

Tot seguit, actuant com a moderador Ramon Artigas, es presentaren vuit Comunicacions. A continuació el Sr. Angel Morillas, membre de ICOMOS-UNESCO i coordinador del Projecte Patrimoni UNESCO va presentar la ponència: La pedra seca: paisatge cultural, Patrimoni de la Humanitat?

A les 20 h. es va procedir a l'Acte inaugural, que fou presidit per l'alcalde de Sitges Sr. Jordi Baijet, el subdirector general de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya Sr. Daniel Solé, el representant del Grup d'Estudis Sitgetans Sr. Ignasi Muntaner, la representant de l'Institut d'Estudis Penedesencs Sra. Àngels Parès i el representant del Drac Verd de Sitges Sr. Josep Pascual.

Tots els parlaments ressaltaren l'interès en conservar aquest ric patrimoni de les construccions de pedra en sec, que conformen el paisatge rural català i en la necessitat de respectar-lo i preservar-lo. El Drac Verd de Sitges va demanar una major implicació de la Generalitat de Catalunya, Consells Comarcals i Ajuntaments.

Es van inaugurar l'Exposició fotogràfica sobre pedra seca, amb fotografies de la Fatarella, la Bisbal del Penedès, d'altres d'August Bernat i de Josep Pascual, i també l'Exposició de maquetes de barraques de pedra seca, cedida per August Bernat.

Tingué lloc un Recital de poemes sobre la pedra seca, a càrrec de Nati Soler, acompanyada de Música de Txalaparta i acordió, a càrrec del grup La Makila.

Finalment es va obsequiar els assistents amb una copa de cava i unes pastes seques amb la forma del Drac Verd de Sitges.

El Dissabte 20 d'octubre a dos quarts de deu tingué lloc la presentació de la Coordinadora d'Entitats per a la Defensa de les Construccions de Pedra Seca, a càrrec de Jaume Plans i Maestra i Josep M. Soler i Bonet.

Tot seguit el Sr. Juli Monfort, tècnic agrícola i estudiós de la pedra seca a la comarca dels Ports de Morella, va presentar la ponència sobre patrimoni cultural tangible: Arquitectura de la pedra en sec: una necessitat feta art.

Després d'una pausa-café va seguir el II Bloc de Comunicacions, actuant de moderador en Josep Mª Soler i Bonet. Es presentaren tres Comunicacions.

Va continuar la ponència sobre patrimoni cultural intangible: Homes i pedres, diàlegs culturals, presentada per Jaume Mascaró, antropòleg, menorquí i professor de la Universitat de Barcelona.

El III Bloc de Comunicacions, va tancar la sessió matinal, actuant de moderador l'August Bernat i Constantí. Es presentaren tres Comunicacions.

A les dues del migdia, els assistents es traslladaren a l'Hotel Melià Gran Sitges per celebrar un dinar de germanor.

La sessió de tarda es va iniciar a les 16 h. amb la presentació de la ponència sobre patrimoni cultural mediambiental: Patrimoni cultural i el seu valor per al territori i el paisatge, a càrrec de Jordi Sargatal, director la de Fundació Territori i Paisatge de l'Obra Social de Caixa Catalunya.

Va continuar el IV Bloc de Comunicacions, actuant de moderador en Jaume Plans i Maestra. Es presentaren sis Comunicacions.

Finalment es varen projectar vídeos sobre pedra seca amb interessants reportatges de Mont-roig del Camp i de Vilafranca del Maestrat. També el Sr. Gerard Jané presentà el llibre *Bellesa Rural al Baix Penedès*.

El Diumenge 21 d'octubre a les 9 h. s'inicià l'excursió per visitar barraques i construccions de pedra en sec a la zona de la Casa Nova i Can Planes, al massís del Garraf. El grup constava de 72 persones. Es va resseguir un itinerari d'uns 8 kms., al llarg del qual es visitaren catorze barraques de diferents tipologies i un forn de calç. Fou un dia assoleïat i calorós. Es va poder gaudir del esplèndid paisatge que ofereix el Parc Natural del Garraf, de les vinyes de malvasia de Can Planes i a mig matí, a l'era de dita masia, s'oferí un esmorzar de pa amb tomàquet i embotits amb els corresponents porrons de vi negre.

L'itinerari va concloure a la Masia de Mas Maiol amb un dinar informal i amb molta alegria i germanor.

PARTICIPACIÓ

Cal destacar que a la IV Trobada es van inscriure i participar 137 persones, procedents de 12 comarques catalanes, d'Andorra, Castelló, Mallorca, Menorca i Zagreb (Croàcia).

En total es varen presentar 4 ponències i 20 comunicacions.

PONÈNCIES

- LA PEDRA SECA: PAISATGE CULTURAL, PATRIMONI DE LA HUMANITAT?
- ARQUITECTURA DE LA PEDRA EN SEC: UNA NECESSITAT FETA ART
- HOMES I PEDRES, DIÀLEGS CULTURALS
- PATRIMONI CULTURAL I EL SEU VALOR PER AL TERRITORI I EL PAISATGE

LA PEDRA SECA: PAISATGE CULTURAL, PATRIMONI DE LA HUMANITAT?

ÁNGEL MORILLAS GONZÁLEZ

El títol d'aquesta ponència ens dóna dues idees: una afirmativa i una interrogativa.

L'afirmativa ens indica que la pedra seca forma part d'un paisatge cultural.

La interrogativa és: la pedra seca pot arribar a ser Patrimoni de la Humanitat?

Intentarem justificar i respondre les dues qüestions prenent com a punt de partida els conceptes i plantejaments elaborats per la UNESCO.

El proper mes de novembre, se celebraran els 35 anys de la Convenció del Patrimoni Mundial de la UNESCO de l'any 1972. Aquesta Convenció aportava com a novetats la idea de què els llocs del Patrimoni Mundial pertanyen a tots els pobles del món, independentment del territori en el qual estan localitzats i la d'associar en un sol document el concepte de conservació de la naturalesa i el de la preservació de llocs culturals. La naturalesa i la cultura es complementen i la identitat cultural té una estreta relació amb el medi natural en el qual es desenvolupa.

En aquest període, el concepte de **patrimoni cultural**, ha anat evolucionant i l'any 1982 en la "Conferència Mundial sobre les polítiques culturals", organitzada per la UNESCO a Mèxic, ja el definia de la manera següent: "el patrimoni cultural d'un poble comprèn les obres dels seus artistes, dels seus arquitectes, dels seus músics, dels seus escriptors, dels seus savis, però també les creacions anònimes, sorgides de l'ànima popular i el conjunt dels valors que donen un sentit a la vida. Engloba les obres materials i immaterials que expressen la creativitat d'aquest poble, les llengües, els rituals, les creences, els llocs i monuments històrics, la literatura, les obres d'art, els arxius i les biblioteques".

Es pot dir que aquesta evolució respon a una progressiva *democratització* del concepte patrimoni. Aquest concepte ha anat evolucionant amb el temps i, evidentment, continuarà modificant-se ja que no és un concepte tancat sinó que és un concepte orgànic. Fins fa pocs anys, per exemple, únicament es considerava patrimoni arquitectònic les mostres monumentals, testimonis del poder dels grups hegemònics d'altres èpoques: monestirs, castells, palaus, catedrals, etc. Però ara això ja no és així. Conjunts que ofereixen un paisatge urbà ben conservat, petits edificis o construccions senzilles però significatives atesa la seva importància com a document històric, com per exemple: molins, fàbriques, ponts, trens, mobles, **construccions de pedra en sec**, etc., també són considerats, valorats i recuperats com elements importants del patrimoni cultural, al qual hi hem d'afegir el que porta d'implícit en tots aquests casos de patrimoni immaterial.

Es podria afirmar que la democratització de les societats ha comportat la progressiva democratització del concepte de patrimoni.

L'any 1992 i posteriors, en els conceptes inicials de patrimoni cultural i natural, se n'hi van afegir altres més especialitzats, com per exemple els paisatges culturals, les rutes històriques, els jardins històrics, el patrimoni industrial, el patrimoni subaquàtic, el patrimoni immaterial, etc.

Ens centrarem en el primer que és el que ens interessa.

El **paisatge cultural**, és un exemple perfecte de la interacció excepcional entre els homes i el seu medi natural, però també és multiforme, que canvia periòdicament i està en constant evolució.

El Comitè del Patrimoni Mundial de la UNESCO va establir tres tipus de paisatges culturals:

1. Els paisatges clarament definits, concebuts i creats intencionalment per l'home. Pertanyen a aquesta categoria els jardins i els parcs creats per raons estètiques i normalment associats a edificis i conjunts monumentals (Paisatge cultural d'Aranjuez, Espanya. Els jardins de Versalles, França).

2. Paisatges culturals associats on el valor universal excepcional resideix en la força d'associació de fenòmens religiosos, artístics o culturals de l'element natural, més aviat que les empremtes culturals materials (Parc nacional de Tongariro, Nova Zelanda. Boscos sagrats de Ghana).

3. Els paisatges essencialment evolutius. Aquest tipus de paisatge cultural, resulta d'una exigència de l'origen social, econòmic, administratiu o religiós; s'ha desenvolupat en associació estreta i com a resposta al seu entorn natural i reflexa un procés evolutiu. Aquests paisatges es poden subdividir en dues categories:

- **Els paisatges relíquies (o fòssils)**, han sofert un procés evolutiu que s'ha aturat, però les seves característiques essencials resten malgrat tot, materialment visibles. (Paisatge industrial de Blaenavon, Regne Unit).
- **Els paisatges vius**, conserven un rol social actiu en la societat contemporània, estretament associada a la forma de viure tradicional i en la qual el procés evolutiu continua. Al mateix temps ofereixen proves manifestes de la seva evolució al llarg del temps. (Terrasses d'arrossars, a l'illa de Luzón, Filipines. Paisatge vinícola de l'Alto Douro, Portugal. La Vall de Madriu-Perafita-Claror, Andorra).

Diversos llocs poden estar en més d'una d'aquestes categories a la vegada, depenent del que cadascú de nosaltres busqui. Mentre que per una majoria de persones el Gran Canó del Colorado, als Estats Units, és una meravella de la natura, per als indis és un lloc sagrat.

On situarem les **construccions de pedra seca**? Sense cap mena de dubte, dins dels **paisatges culturals evolutius i vius**. El paisatge de la pedra en sec, a l'igual que d'altres paisatges, ha canviat periòdicament la seva fisonomia fins al punt de convertir-se en un gran mosaic format per traces i restes de diversa natura i època. Aquest fet converteix el bé en un exemple complet i encara viu de la història dels països. Aquests llocs mostren la interdependència de l'ésser humà i el paisatge cultural. És evident que si l'estructura física o social s'enfonsa, tot el paisatge i el sistema ecològic està amenaçat.

Per contra, aquests paisatges culturals i concretament la **pedra en sec**, al desenvolupar-se han generat i modelat uns tipus de paisatges que han traspassat les fronteres i s'han fet comuns. En anteriors trobades com aquesta, ja s'han manifestat les característiques i qualitats de la pedra en sec, i segurament que en aquesta trobada les tornarem a sentir. Però, deixeu-me destacar alguna d'aquestes qualitats:

- a) La contribució destacada a la millora de la biodiversitat en constituir un hàbitat privilegiat per a la flora i la fauna.
- b) La contribució decisiva a evitar o minimitzar la degradació i l'erosió del sòl, el risc d'inundacions i en millorar l'aprofitament de l'aigua de les pluges.
- c) La contribució al manteniment dels paisatges, al seu ordenament, estructura i diversitat, la qual cosa implica de retruc, una disminució del risc d'incendis forestals. (Torroella de Montgrí, octubre de 2004).

He escollit aquestes qualitats perquè són les que demostren l'afirmació que he fet anteriorment que les construccions en pedra seca formen part d'un paisatge cultural evolutiu i viu.

A Mallorca, ja fa anys que a través de la secció de Medi Ambient del Consell de Mallorca, treballen sobre la pedra seca, degut a la gran quantitat de construccions que s'han fet al llarg del temps (es parla de construccions documentades del S. XIII) i que s'han estès per totes les illes. Un dels molts treballs que han elaborat diu el següent:

“Les activitats agràries han anat associades tradicionalment a les construccions de pedra en sec. Es poden destacar els habitatges d’homes i de bestiar, els camps de marjades (terasses), les estructures amb finalitat hidrològica, les vies de comunicació i les estructures destinades a activitats extractives preindustrials i d’exploració de boscos (producció de carbó vegetal, de calç, caça, etc). El relleu esquerp, combinat amb la possibilitat de precipitacions intenses, ha obligat a construir estructures encaminades a evitar els processos erosius, les inundacions, etc., i a permetre el conreu de vessants (marjades). D’altra banda, a les zones mediterrànies, la forta aridesa estival ha obligat a crear un gran nombre d’obres de captació, de distribució i d’emmagatzematge d’aigua”.

La introducció del paisatge cultural dins l’àmbit del Patrimoni Mundial ha fet prendre consciència a la comunitat internacional de la importància de la seva conservació, perquè no són elements aïllats sinó que han d’estar compresos en relació amb els sistemes ecològics i els seus vincles culturals, i no com a simples monuments i reserves naturals en el sentit estricte. El concepte de paisatge cultural és en conseqüència paradigmàtic en quan a l’evolució de la reflexió sobre les àrees protegides i la conservació del patrimoni en general.

Passem a la qüestió següent: Les construccions de la pedra en sec, poden ser patrimoni de la humanitat?.

La resposta és que sí, ara veurem la manera de justificar-ho.

El Consell del *Patrimonio Histórico Español*, que depèn del Ministerio de Cultura, va elaborar el maig de 2002, i revisada el juny de 2005, la *Lista indicativa de candidaturas españolas*.

Això vol dir que de les llistes fetes per les diverses comunitats autònomes la *Comisión del Patrimonio de la Humanidad del Consejo del Patrimonio Histórico*, va elaborar la llista indicativa estatal la qual es va remetre a la UNESCO (París). Bé, doncs, en aquesta llista entre els 23 llocs o béns proposats, un d’ells és “La arquitectura de la piedra en seco”, sense determinar la seva ubicació. Per tant, ja tenim un punt a favor, perquè si no s’està en aquesta llista és bastant difícil poder-ho aconseguir.

Una altra qüestió és que el Comitè del Patrimoni Mundial, va redactar el mes de juny de 2002, la **Declaració de Budapest sobre el Patrimoni Mundial**, i entre altres temes, marcava els objectius estratègics per a les properes nominacions a aquesta categoria, que s’han convertit en el que s’anomena “les 4 C”: Credibilitat, conservació, capacitat i comunicació.

Vegem com presentem les construccions de pedra seca davant “les 4 C”.

Credibilitat: Tot allò que nosaltres citem com a construcció de pedra seca, ha de ser autèntic, un element representatiu d’una activitat, d’una època, d’uns materials, etc. D’aquí la importància del reconeixement, estudi i catalogació de totes les construccions.

Conservació: Hem de distingir entre conservació i reconstrucció. El primer cas ha de tenir el màxim interès, en el sentit de què allò que és autèntic no es perdi i s’hi posin els mitjans necessaris per evitar la seva degradació. D’aquí la importància de les campanyes de restauració que s’han dut a terme i els bons resultats obtinguts. La reconstrucció només cal que tingui un valor representatiu o educatiu.

Capacitació: Per donar-li el lloc que pretenem que tingui la màxima categoria (Patrimoni Mundial), hem de fer tot allò que el pot afavorir, començant per la seva protecció legal, des de les institucions públiques, catalogant o declarant BIC (Bé d’Interès Culturals) a aquestes obres. Si això es fa correctament, la tasca administrativa s’encaminarà cap al coneixement del patrimoni, la catalogació i anàlisi, la promoció i les mesures de salvaguarda que conduiran a un impacte social que al mateix temps es traduirà en l’adquisició d’un progressiu prestigi per a l’obra de pedra en sec.

Un altre camp és la formació, creant escoles de formació d’especialistes en la construcció de la pedra en sec, com per exemple, l’Escola de Margeners de Sóller, que funciona des de l’any 1986, les escoles taller, els tallers d’ocu-

pació, etc., ja que molts oficis relacionats amb la pedra seca han estat en perill de desaparició a causa del progressiu envelliment dels mestres en pedra seca i de la manca de demanda. També és molt important i efectiu la creació d’Associacions que treballen per a la difusió i preservació del patrimoni, com les que avui ens acullen aquí i que tenen un paper molt significatiu en la tasca de mitjancers entre les administracions i la propietat privada. No podem oblidar la gestió. Com gestionem aquest patrimoni amb la categoria que tingui si no estem ben capacitats per fer-ho?

Comunicació: En aquest terreny, estem molt ben situats. Són molt abundants les publicacions que s’han fet sobre el tema de la “pedra seca”, també s’ha practicat amb escriure en els congressos, trobades, conferències, etc. Un capítol que no podem oblidar, com a defensors del patrimoni, és la denúncia quan tinguem coneixement de la destrucció present o futura de qualsevol element de pedra seca, però fent-ho d’una manera combativa i divulgativa.

També crear rutes de pedra seca, com moltes de les que tenim a Catalunya, per exemple les que es fan per les terres de la Bisbal del Penedès, o la que s’ha fet a Mallorca que va des d’Andratx a Pollença i que fins i tot, es vol donar al qui la practiqui una espècie de passaport (estil Camí de Santiago), per cada tram que es pugui anar fent. Aquestes rutes poden ser de curt o llarg recorregut, i que formin part dels itineraris de rutes senderistes, això pot portar a elaborar un pla especial de rutes en el qual es defineixin traçats, usos permesos, senyalització, rehabilitació de camins, normes de gestió, participació de la propietat privada, etc.

I si parlem de comunicació ha de ser abundant, oberta i transparent entre associacions, tant a nivell nacional, estatal o internacional. Recordem que a nivell europeu existeix una xarxa que s’anomena REPS (Réseau Européen de la Pierre Sèche). També fer-la arribar a la societat civil.

A “les 4 C”, jo hi afegiria un tema, que considero molt important, que és l’**educació**. Hem d’educar als adults a respectar i conèixer les construccions de pedra seca, a participar en les rutes, restauracions, i en tot tipus d’accions que es facin al seu entorn. Però sobretot, hem d’educar **als joves**, que són el futur. Han d’entendre que el patrimoni forma part de la seva identitat. Aquesta identitat que és el resultat del nostre passat i del nostre medi ambient. Així com heretem els gens dels nostres pares, també heretem els “gens” de la nostra cultura i del nostre entorn natural. Perdre aquesta herència cultural o natural significaria perdre les nostres referències. Hem de tenir present que **no es conserva allò que no es valora**, i ha estat la desvalorització del passat la causa principal de les destruccions del patrimoni al llarg de la història.

Hem de fer arribar als joves la idea de que tan important són les grans construccions com les obres senzilles com les de la pedra en sec i que per tant, tenen una gran càrrega històrica i cultural i potenciar l’estimació pel patrimoni local, que ve a través del coneixement i la pràctica de la recuperació i restauració d’aquestes construccions.

Són molt lloables alguns exemples que ja s’han produït en algunes escoles, treballs que d’una forma interdisciplinària donen uns resultats molt estimables. Podem citar-ne alguns: el treball que van fer els alumnes de tercer d’ESO de l’IES Gerbet Ausillac de Sant Fruitós de Bages, sobre les barraques de vinya, o l’IES Flix, que ho van fer sobre “L’art de la pedra en sec a Vinebre”, o els diversos treballs que han fet les escoles de Sóller a Mallorca, sobre l’ofici de margener i les diverses formes de construccions en pedra seca, etc.

Com a conclusió de tot el que hem dit anteriorment i perquè la interrogació de si les construccions de pedra en sec podrien ser declarades Patrimoni de la Humanitat pugui ser afirmativa, ens hauríem de plantejar les accions següents:

a) Consolidar una autèntica Coordinadora d’Entitats per a la Pedra Seca que, a més de les múltiples accions

a fer, fos el motor de mobilització de les administracions i fos garantia de la posada en pràctica de les “4 C” citades anteriorment.

- b) Actuació de les administracions autonòmiques, Conselleria de Cultura, Departament de Patrimoni o de Medi Ambient, perquè facin arribar a la Comisión de Patrimonio de la Humanidad del Consejo del Patrimonio Histórico, aquesta demanda de declaració i que ells la presentin a la UNESCO a París.
- c) Seria molt útil que les administracions al més alt nivell de Catalunya i Balears unissin els seus esforços per obtenir més possibilitat d'èxit, atès que són les dues autonomies amb més contingut d'obra en pedra seca en un estat de conservació relativament bo, la qual cosa no treu la possibilitat de connexió amb altres autonomies o països.

I acabaré amb unes paraules del director general de la UNESCO, Senyor Koïchiro Matsura, que referint-se a la celebració del 30è. Aniversari de la Convenció del Patrimoni Mundial, entre altres coses va dir:

“Avui en dia, el gran desafiament que ha llençat la UNESCO, és fer prendre consciència als poders públics, al sector privat, a la societat civil en el seu conjunt i a la joventut en particular, que el patrimoni cultural és a la vegada un instrument de pau, de reconciliació, de tolerància, de comprensió mútua i un factor de desenvolupament”.

ARQUITECTURA DE LA PEDRA EN SEC: UNA NECESSITAT FETA ART

JULIO MONFORT TENA

INTRODUCCIÓ

L'arquitectura de la pedra en sec la podríem definir com aquella que es basa en la utilització únicament d'aquest material, sense cap mena de morter que ajudi a l'assentament de les pedres i serveixi de ciment d'unió. Per tant, són construccions que deuen la seva estabilitat al pes de les pròpies pedres o a les pressions que exerceixen unes sobre les altres. Alguns autors admetrien també la utilització d'argiles o fangs per a reomplir els espais entre les pedres, sempre que no tinguin una funció cimentant. Sovint també podem trobar la utilització de fusta o altres elements vegetals per a resoldre la coberta de diferents tipus de refugis o coberts.

Les obres de pedra en sec estan lligades a l'antropització del medi ambient natural a través de l'agricultura, la ramaderia i els diversos artesanats i realitzats mitjançant un únic material directament extret del medi: la pedra. (Ada Acovitsióti-Hameau. La pierre sèche, expression et dynamique des territoires ruraux. 2003)

Cada espai del territori, al llarg del temps, ha anat creixent en població amb la mesura que ha tingut capacitat de ser autosuficient respecte als productes bàsics. Les grans urbs es situaven prop de planes fèrtils que garantien aquest aprovisionament de productes alimentaris dels seus habitants. Els Països Catalans tenen però, una orografia complicada, plena de serralades, majoritàriament calcàries, que han dificultat al llarg del temps la transformació del terreny per a fer-lo cultivable. Precisament el salvar aquesta dificultat és el que ens ha donat, arreu de totes les comarques, i molt especialment a les de relleu més accidentat, la riquesa amb construccions de pedra en sec que aquest dies volem estudiar.

La transformació del terreny, en aquest cas, comportava que l'home en fes ús d'una matèria, la pedra, que en principi era un destorb, per a donar noves formes al paisatge d'una manera respectuosa i sostenible, al temps que el dotava d'uns elements —les construccions de pedra en sec— que li donaven funcionalitat i bellesa: tot un art.

ORIGEN

És difícil precisar en el temps i l'espai l'origen d'aquestes construccions. De ben segur que van nàixer a algun indret de la conca mediterrània o del pròxim orient. El naixement d'aquesta tècnica aniria associat al de l'agricultura, establint-se així allí on les terres eren fèrtils i fàcils de transformar. Els talaiots de les Illes Balears i les navetes de Menorca són clars exponents de l'antiguitat d'aquesta tècnica al nostre àmbit. Aquí, a l'arc mediterrani de la península, les restes de construccions que apareixen als poblats ibèrics i anteriors demostren que per a ells ja era una tècnica coneguda.

EL PROCÉS DE TRANSFORMACIÓ DEL TERRENY

El procés de transformació de terreny improductiu o del bosc a terreny de cultiu —anomenat artigar o fer artiga— començava per eliminar la vegetació espontània, que solia cremar-se per a servir després d'adob al terreny. Un cop net de vegetació, calia remoure la terra i preparar-la per al conreu. No sempre però la terra

estava exempta de pedra; sovint podia haver tanta o més pedra que terra, el obligava a anar arrencant la pedra i separant-la de la terra.

Quan això es duia a terme sobre terreny amb pendent, el treball de rompada facilitava els dos elements que l'acció humana redistribuïa de manera diferent: la pedra servia per a fer els marges que aguantarien la terra de les terrasses. (Figura 1)

Quan la transformació es duia a terme sobre terreny pla o amb poca inclinació, la construcció dels marges no era suficient per acumular tota la pedra i es aquí quan sortien diferents solucions per a apanyar o amuntegar pedra al mateix terreny transformat. Les construccions útils serien el millor dels destins d'aquest excedent de pedra. (Figura 2)

Aquesta tècnica, en definitiva, ha anat fent petits canvis sobre el paisatge, que han permès a l'home utilitzar-lo en benefici propi i que han donat com resultat final un paisatge construït, modelat per ell; al mateix temps però, de manera respectuosa amb el medi. Nombroses espècies, principalment animals, troben en les construccions de pedra en sec el seu millor hàbitat.

Aquestes transformacions han estat al llarg del temps una forma de crear-se un patrimoni productiu —terreny de conreu— invertint únicament allò que es tenia: capacitat de treball. També han estat un indicador del benestar de la societat. En períodes d'escassetat d'aliments es conreava tot i es feien més transformacions; en períodes de suficiència econòmica es deixava perdre tot el més desafortunat.

La postguerra va ser encara una època en que estaven cultivades la quasi totalitat de les marjades avui abandonades.

LA FEINA DE MARGER

Els margers, *margeners*, *margenadors* o *paredadors* són les persones que es dediquen a fer marges o altres construccions de pedra en sec, allò que a alguns indrets es diu apanyar pedra. Generalment, més que una professió, ha estat una més de les múltiples ocupacions que ha tingut la gent del camp en el decurs de la seva activitat. Tot i això, sempre ha hagut a les nostres terres persones que s'han dedicat de forma majoritària a aquesta tasca i que es podrien considerar professionals. A cada zona, la qualitat dels treballs fets amb una mateixa pedra, ens fa palesa la diferència de professionalitat existent entre els artífex que han construït aquell paisatge.

Les eines

Per arrencar la pedra s'utilitzaven aixades estretes, pics, perpals i barrines. Les pedres més grosses es trencaven amb el mall fins aconseguir dimensions manejables. Si calia s'utilitzaven tascons i gangalles que s'enclavaven a les juntes o als forats fets amb la barrina, amb el mall o el martell. Per transportar la pedra s'utilitzava la civera, que era un instrument format per dues barres paral·leles, unides en la seva part central per unes fustes planes que formaven una mena de plataforma on es dipositava la pedra. Per a portar la civera calien dues persones, una al davant i l'altra darrere. La utilització d'un carretó de mà permetia fer una feina similar però una persona sola. Quan es tractava de transportar pedra petita o terra, s'utilitzaven coves de vímet de petites dimensions.

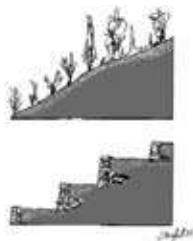

Figura 1

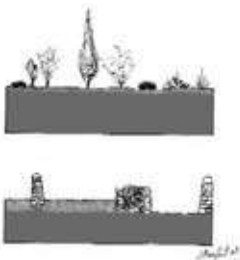

Figura 2

Si el desplaçament era una mica llarg, o s'havien de transportar grans pedres, s'utilitzava un ròssec estirat per un animal. Era una eina que es construïen els propis llauradors, aprofitant la bifurcació d'una rama de carrasca o d'alguna altra fusta forta. A sobre es muntava una plataforma amb fustes planes i al davant es posava una anella o una barra travessera que permetia enganxar els tirants de la cavalleria.

L'instrumental per a fer marge era ben simple, la eina fonamental era el martell. Es tractava d'una eina, amb un mànec d'uns 40 o 50 centímetres, que per una part era pla i per l'altra acabava en punta; servia per trencar pedres, retocar-les, falcar-les.... Es un martell característic, que amb petites variants es repeteix a tot l'àmbit de la pedra en sec. Els margers actuals tenen un petit problema però, i es que les factories que habitualment fabriquen eines (pics, aixades, macetes,...) no el fabriquen, (vet aquí un indicador indirecte del nombre de paredadors que hi ha) i per tant han de continuar utilitzant els que ja van servir els seus avantpassats o trobar algun ferrer que els faci artesanament.

Alguna feina de més precisió —pedres cantoneres per exemple— podia requerir d'escarpres i maceta o d'una plomada. Una *perpalina* podia ser útil per col·locar les pedres al seu lloc.

La tècnica

El treball de la pedra en sec es basa amb la col·locació d'unes pedres a sobre de les altres, procurant aconseguir els següents objectius: estabilitat, funcionalitat i estètica. La norma del bon marger diu que tota pedra ha d'estar damunt de dos pedres i n'ha de tenir dos al damunt. La millor pedra per a paredar és la plana, tipus llosa, sense que importi que sigui una mica grossa (pedra de calar per exemple). Aquestes pedres que tenen dos costats més o menys paral·lels resulten fàcils de manejar, assenten bé les unes amb les altres i donen un resultat molt bo tant en solidesa com en aspecte. Cal tenir en compte però, que la pedra de vegades no era una matèria primera sinó un destorb a treure del terreny; per tant s'havia de treballar amb qualsevol tipus de pedra, incloses les arrodonides i irregulars. Lògicament, el resultat no era el mateix.

Una pedra, en descansar sobre tres punts ja pot donar la sensació d'estar ben assentada. Això no es suficient però, per aconseguir estabilitat cal que la superfície de contacte amb les inferiors sigui màxima. D'aquí ve la necessitat d'anar posant falques sobretot des del interior, amb pedres adequades a totes les cavitats i juntes possibles.

Un bon marger no és aquell que agafa una pedra i li troba un lloc adequat, ben al contrari, és el que agafa la pedra adequada per a cada lloc. Es mira la pedra que té disponible i elegeix sense dubtar aquella que encaixa quasi a la perfecció a un determinat lloc, com si s'hagués trencat expressament. Sols així es poden aconseguir parets harmòniques, sense grans forats, partint juntes...

DESCRIPCIÓ DE LES TIPOLOGIES CONSTRUCTIVES

Marjades, terrasses o abancalaments

Els murs d'abancament (marges), són sens dubte la construcció amb pedra en sec més comú arreu de tota la conca mediterrània i per tant dels Països Catalans. Són particularment abundants a les serralades litorals, plantades d'olivera, ametller i garrofer, encara que avui moltes d'elles resten abandonades. La vinya també sol estar íntimament lligada a aquestes construccions.

Els marges permeten utilitzar per l'agricultura terrenys amb pendents originals molt pronunciades. Les feixes resultants d'una transformació en terrasses aprofiten millor l'aigua de la pluja i eviten el perill d'erosió. D'altra banda, l'espai que es perd és inferior al dels abancalaments fets amb ribassos o esponges de terra. (Figura 3)

És per això que aquest tipus de construcció abunda fins i tot a llocs on ha estat necessari portar la pedra de fora.

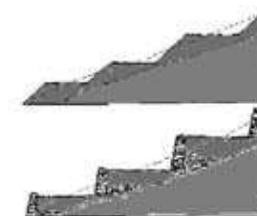

Figura 3

Un marge és un mur de contenció de terres, per tant està sotmès a la pressió que exerceix sobre ell la terra que aguanta. Ha de ser més ample a la seva base que a la coronació, donant-li així una inclinació cap a l'interior (talús) que fa que el centre de gravetat quedi més endins i sigui més difícil de bolcar. El parament interior ha de existir, no cal tenir cura d'una perfecta alineació de les pedres però es necessari que quedin ben assentades per aconseguir donar màxima estabilitat al conjunt.

Per tal de minimitzar esforços, les pedres més grosses es posaven a la base. El reble o pedruscall s'anava posant a l'interior, però sempre en profunditat per a no treure'l al llaurar.

A la figura 4 es veu com actua un mur de contenció de terres. Cada tipus de terreny té el seu talús natural. Si férem un abancament sense parets, al cap dels anys acabaria formant un ribàs amb aquesta inclinació. El mur de contenció el que fa és aguantar la secció de terra que queda entre ell i la línia de talús natural. Aquí es veu clarament que la quantitat de terra a aguantar augmenta enormement en la mesura que el mur va creixent en alçada. Caldrà per tant que el mur estigui molt ben assentat i ofereixi resistència suficient a la secció de terra que aguanta. És molt important el coronament o forma de rematar el marge per la part superior. En cas de no existir s'anirà produint un desprendiment constant de pedres. La solució més comú es la construcció d'una corona de pedres disposades en rastell, vertical o inclinat. Altres vegades la darrera passada es fa amb pedres grans disposades horitzontalment. El mur de pedra en sec té el gran avantatge sobre altres construccions de ser elàstic i permeable. Les acumulacions d'aigua solen ser els grans enemics d'aquestes construccions, però la pedra en sec permet un drenatge fàcil de l'excés d'aigua i absorbeix les petites sobre-pressions degut a la seva elasticitat. En el sentit longitudinal els marges solen seguir el traçat de les corbes de nivell perquè és la solució que requereix el mínim de moviment de terres quan es fa l'abancament. En conseqüència, als llocs on la pendent transversal del terreny original era més elevada, els bancals queden més estrets i on la pendent era escassa queden més amples. Les fotografies aèries permeten aquesta visió comparable a les corbes de nivell de la cartografia convencional.

Aquestes successions de marges escalonats fan necessària la construcció de vies d'accés d'una feixa a la següent. Els **pujadors** dels animals de treball es feien mitjançant rampes, més o menys pronunciades que solien situar-se a les puntes de les marjades. Una altra solució era fer les rampes per la part central de l'abancament amb una disposició de ziga-zaga.

Complementaries a aquestes rampes es feien escales o escaletes que permetien l'accés de les persones entre els diferents bancals. Les més comuns eren les d'escalons volats o saltadors; les més elaborades eren integrades o adossades.

Parets i cúmuls de pedra

Les parets de doble cara són construccions molt més senzilles que els marges ja que no estan sotmeses a cap esforç a banda d'aguantar-se a elles mateixes. Tenien per finalitat principal mantenir el bestiar tancat o impedir el lliure accés de persones i animals a una finca.

Les parets cal fer-les sempre amb una mica de fonament, anant a buscar el terreny dur. Han de ser lleugerament més amples per la base que a dalt, procurant al mateix temps anar posant de tant en tant alguna pedra travessera que agafi tota l'amplada i serveixi per a fixar les dues cares entre elles. Al mig es va posant *cascall*, *reble* o *pedruscall*.

A l'igual que els marges, un cop aconseguida l'alçada desitjada, la paret cal que tingui un coronament que dificulti l'esllavissament del conjunt. Pot consistir en una filada de pedres més grosses o amb lloses posades a rastell. De vegades davall del rastell es posa una passada horitzontal de lloses que sobresurten i dificulten que el bestiar pugui saltar.

Figura 4

Hem dit que la principal finalitat dels marges de doble cara és tancar espais, que a més a més hauran de disposar de portes que facilitin l'accés. A la comarca dels Ports són característiques les *porteres*, fetes de fusta de ginebre, i amb elements complementaris fets de pedra com son les *gorroneres*, pedres cantoneres i demés. Aquest mateix tipus de porta és freqüent també a les Illes Balears on se la coneix amb el nom de barrera.

Quan una paret té un ample superior al normal, ens trobem davant d'una construcció feta fonamentalment per a emmagatzemar pedra, que rep diferents noms (galera, paret doblera, paredó...). En general, son construccions que s'assenten sobre el tros de terreny més dolent, del que prèviament s'ha tret tota la terra que hi havia. Es va fent un recinte de paret exterior i reomplint l'interior amb pedra llençada arreu.

Són construccions pròpies de terres molt primes, situades tant a les planes baixes, amb conreu d'olivera, ametller o garrofer fonamentalment, com als altiplans, dedicades a conreu de cereal. La productivitat d'aquestes terres resta condicionada a la presència de pluges freqüents, encara que de poca quantia, la qual cosa en un clima mediterrani resulta difícil.

Si el problema és que hi ha poca terra, aquests cúmuls solen ocupar gran part de la superfície però sense tenir gaire alçada. En canvi, quan malgrat haver terra, la quantitat de pedra és desmesuradament gran, cal fer construccions que poden arribar a tenir unes dimensions colossals. Sovint podem trobar *paredons* de quatre o cinc metres d'ample, més de dos metres d'alt i amb desenes de metres de llarg.

Altres vegades per amuntegar la pedra sobrant es feien **pilons** o **clapers** de planta rectangular o arrodonida que poden arribar a tenir una alçada considerable. A aquests amuntegaments es procurava deixar petites galeries obertes cap al seu interior que podien ser utilitzades pels conills com a lloriguera.

Refugis o aixoplucs

La pedra ha estat una de les primeres matèries amb les que l'home ha cobert la necessitat de bastir refugis per a ell o per al bestiar, de forma permanent o temporal. Tanmateix ha estat la més perdurable, arribant fins a nosaltres moltes d'aquelles construccions.

Al llarg del temps, i encara ara, l'home ha tingut la necessitat de disposar d'aixopluc per a ell o pels seus animals prop del lloc on desenvolupa la seva activitat. Quan les terres queden lluny de l'habitatge es necessari disposar d'un lloc on protegir-se de les inclemències del temps, guardar estris o collites i pernocrar ocasionalment si convé.

Parlarem únicament d'aquelles que estan totalment o parcial construïdes amb pedra en sec. Aquestes construccions, per la seva qualitat i abundància són les obres majors de l'art de la pedra en sec.

En general no eren construccions pensades per viure permanentment, de vegades ni tan sols temporalment. Aquest fet explica el primitivisme de la major part de les construccions: una sola estança on poden haver animals i persones.

Si hem de fer una classificació en grans grups, crec que el tret distintiu és la forma de resoldre la coberta, així, podríem establir la següent:

Falsa volta i les seves variants: **Barraques**

Volta de canó: **Cabanes**

Amb utilització d'altres materials: Masos, casetes, coberts i altres.

Les barraques

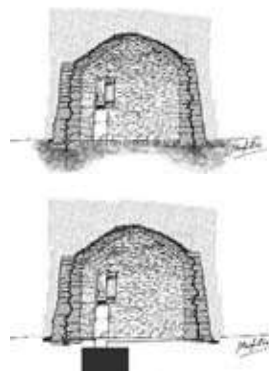
Les barraques són comuns a diferents indrets de la conca mediterrània, rebent noms ben diferents a cada lloc: barraques, barraques de vinya, catxerulos, casetes, etc.

Són construccions fetes únicament amb pedra, on la coberta es resolvia per mig d'una falsa volta, assolint un nivell d'impermeabilitat i de solidesa sorprenent. Aquesta tècnica consistia en anar formant, amb lloses, rodones o ovals concèntrics i sobreposats de radi decreixent, de manera que cada pedra sobresurt una mica respecte

a la que te baix, fins arribar a tancar la totalitat de la coberta. La darrera passada era una sola pedra que de vegades es pot treure per a sortir el fum si es fa foc.

Aquesta tècnica, també coneguda com d'avançament de filades, donava una cúpula més o menys elevada en funció de la pedra utilitzada per a fer-la. Amb lloses molt primes, amb la mateixa proporció d'avançament respecte a la longitud total, la volta quedava molt plana. Amb lloses gruixudes la cúpula quedava més esvelta.

Per aconseguir que l'aigua de pluja no penetrés a l'interior era necessari que tant els paraments interiors de la base com les lloses de les filades es possessin lleugerament inclinades cap a l'exterior, així l'aigua aniria baixant pel centre dels murs fins al terra. (Figura 5). Si es volia fer una cisterna per aprofitar l'aigua de la pluja, únicament calia fer una canalització, amb pedres acanalades o argila, pel centre de la paret i conduir l'aigua fins la cisterna impermeabilitzada. (Figura 6)

Figures 5 i 6

A l'exterior de la coberta calia posar un recobriments per a evitar la excessiva meteorització de les lloses de la falsa volta, que a cada lloc podia ser diferent: pedruscall, lloses, argila o terra i plantes (normalment lliris de Sant Josep o *Iris germanica*, planta d'escasses necessitats d'aigua, que ajuda a fixar la terra i dona un aspecte agradable a la construcció).

Una variant serien les barraques de cúpula semiesfèrica. Aquí les pedres de la volta són més gruixudes, es van disposant també per filades però cada cop més inclinades, fins arribar a una darrera pedra que és una clau de la cúpula.

Una altra variant seria la coberta per aproximació de filades, pròpia de galeries estretes, on les lloses treballen a flexió i han de tenir sempre contrapès.

Dins de l'estratègia de fer les coses sense que suposaren una despesa dinerària a les pobres economies familiars és quan te més sentit la barraca de pedra. Hem de suposar que a l'hora de decidir fer un refugi amb coberta de pedra o de teula àrab, els factors a considerar no eren ni la tradició, ni el respecte a l'entorn, ni la durabilitat. Una caseta amb coberta de teula obligava a comprar materials —almenys la teula— i, generalment buscar ma d'obra professional. En canvi, una barraca amb coberta de pedra es feia amb els materials que hi havia al terreny i la mà d'obra pròpia o propera.

Classificació de les barraques (proposta):

1. Per les dimensions:

- Petites
- Mitjanes
- Grans
- Molt grans

Pel nombre de plantes:

- Simple
- Amb divisions a l'habitatge
- De planta composta
- Conjunts

2. Per la forma de la planta:

Segons sigui la forma exterior i interior rectangular, quadrada, rodona o irregular

3. Per l'obertura d'entrada:

- Llinda simple
- Llinda curta
- Doble llinda
- Per aproximació
- Arc rebaixat
- Arc de mig punt
- Dues llindes encavalcades
- Arc primitiu
- Etc.

4. Pel seu ús o per la seva ubicació:

- D'ús ramader
- D'ús agrícola
- Refugis de pastor

5. Per la seva situació respecte a altres construccions de pedra en sec:

- Integrades
- Adossades
- Aïllades

Les cabanes

Són construccions resoltes amb una volta de canó o volta grassa, particularment freqüents a la Terra Alta i a les Garrigues. La seva construcció requeria de pedra molt adient, normalment d'origen sedimentari, com és la pedra de calar, doncs les pedres obtingudes tenien cares paral·leles o lleugerament més grosses d'una part, i amb pocs retocs s'aprofitaven per a fer la volta.

Són construccions molt espectaculars per la qualitat del seu treball i de la pedra emprada, que ens recorden les voltes de les construccions romàniques.

La planta és rectangular i l'alçada pot ser variable, sempre en funció de l'alçada de les parets verticals que suporten la volta. El fons està tancat per una paret vertical i la part frontal sol ser oberta, la qual cosa permet l'accés fàcil d'animals amb sàrria, carros, etc. Aquelles cabanes pensades per a ser utilitzades com habitatge temporer tenen la boca frontal tapada per una paret i porta d'accés més petita.

La seva construcció es feia mitjançant la tècnica que podríem anomenar com de "motlle de terra." Es tractava d'anar traient terra, deixant però una massa de terra amb la forma interior de la cabana. La construcció consistiria en fer el recobriments, amb pedra, d'aquest motlle. Un cop aixecades les parets verticals de la base s'iniciava la volta aprofitant al màxim les pedres que tinguessin diferent gruix d'una part i l'altra. Si la diferència de gruix no era suficient per aconseguir la posició radial a la volta, calia faltar-les molt be fins aconseguir-ho. Un cop feta la volta es treia la terra i es feia la paret del fons i la frontal si era el cas. Si la cabana no estava integrada en un marge, calia reforçar amb pedra tota la base per a evitar que s'obris pel propi pes de la volta.

Per a impermeabilitzar la volta de canó es podia posar una abeurada de calç i per sobre una capa d'argila. A sobre podia haver terra i plantes, tal com ja he dit al parlar de les barraques.

Per la seva situació tindriem dos tipologies fonamentals: integrades a un marge o aïllades.

Masos, casetes, coberts i altres

Aquí inclouríem totes aquelles construccions amb parets de pedra en sec però que tenen una coberta realitzada amb altres materials, generalment una estructura de fusta i a sobre branques, canyissos, fustes... per a aguantar lloses, teules, o altres materials.

Els coberts solen tenir un dels laterals completament obert i són idonis per a deixar el carro o assecar collites. Les casetes amb coberta de teula, a molts llocs anomenades masos o masets, tenen una funció similar a la de les barraques i estan àmpliament difoses, unes vegades coexistint amb cabanes i barraques, altres elles soles.

Elements complementaris dels refugis

Totes aquestes construccions, utilitzades com a refugis temporers pels pagesos o ramaders solen tenir al seu interior o al seu voltant tot un seguit de detalls, construïts amb pedra, que podien facilitar el seu ús o servir per aconseguir una major comoditat. Així tindríem pessebres, pedrissos per a seure, recers, taules, fumeres, espitlleres, armaris o espais per a guardar aliments i utensilis de cuina, cisternes, etc.

CONSTRUCCIONS PER A EMMAGATZEMAR O APROFITAR L'AIGUA

Pous

La pedra en sec també ha estat el material que ha permès al llarg dels segles fer pous que han possibilitat l'aprofitament d'aigües subterrànies d'escassa profunditat. Aquests pous són perforacions de forma cilíndrica o el·líptica que profunditzen fins que apareix l'aigua de vetes superficials o de la pròpia capa freàtica. La perforació es recobria de paret de pedra en sec per evitar el seu esmunyiment i al mateix temps permetre la entrada d'aigua del subsòl.

La forma exterior del pou era variable i sempre condicionada a la forma d'extracció de l'aigua. Per al rec el normal era una sínia que permetia extreure l'aigua amb la força d'un animal de treball.

Però no sempre els pous donaven aigua amb quantitat suficient per a regar. De vegades es tractava de petits pous per a subministrar aigua per a beure les persones i els animals i en aquest cas s'extreia amb sistemes manuals.

El més comú és que el pou tingui un acabat exterior amb el mateix aspecte que una barraca de pedra de dimensions reduïdes, això sí, sempre amb una llosa tapant la part inferior de l'obertura per impedir l'accés dels xiques i dels animalets. Pot estar aïllat o integrat amb un marge o altres construccions de pedra en sec.

Una altra tipologia és el pou amb coll, això és amb prolongació de la paret per a evitar accidents, però sense coberta i amb algun element de construcció que permeti penjar la corriola.

El pou sempre tenia els complements necessaris per a l'ús que se'n feia: una corriola amb un poal i una cadena, abeuradors, ...

Cisternes

Les cisternes podríem dir que són aquelles construccions destinades a emmagatzemar aigua procedent de les cobertes de la superfície del terreny. Poden estar associades a una barraca o una caseta coberta amb teula i en aquest cas s'accedeix des del seu interior. Quan la cisterna és aïllada s'anomena aljub o *enjub* i té el mateix aspecte extern que el que hem descrit pels pous i els mateixos complements. Al seu interior hi ha una diferència però, han de ser impermeables per evitar la pèrdua d'aigua. Al llarg del segle XX es va anar introduint el ciment portland que permetia aconseguir uns nivells d'estanqueïtat fins aquells moments impensables. Llàstima que de la bondat del producte n'hem fet un ús abusiu i, avui, el morter de ciment apareix massa vegades associat innecessàriament a la pedra en sec.

Quan la cisterna és a la pròpia roca, aprofitant una cavitat natural o feta per l'home, generalment de petites dimensions, a alguns indrets s'anomena cocó.

Basses d'abeurar o abeuradors

Les basses d'abeurar el bestiar es feien allí on es podia arregar aigua, de qualsevol procedència, per man-

tenir-la durant un temps. Calia que fossin d'argila pel fons i per aquelles parts per on podia marxar l'aigua i de pedra seca per on podia entrar. Generalment tenien forma semicircular i terra inclinat que permetia un millor accés als animals a mesura que anava baixant el nivell de l'aigua.

Mines

De vegades l'excavació per anar a buscar una veta d'aigua no era en sentit vertical si no horitzontal, fent una galeria, normalment visitable, que servia per a canalitzar l'aigua a l'exterior. Aquesta galeria es cobria amb lloses grans que carregaven a les dos parets laterals (llindes), o bé per aproximació de filades o amb volta de canó.

CONSTRUCCIONS PER A CONDUIR L'AIGUA O PROTEGIR-SE D'ELLA

Sobre un terreny construït la intervenció de l'home per a fer una deguda conducció i canalització si es necessari de l'aigua, per a evitar que faci desperfectes, constitueix un capítol important.

Drenatges

Segurament una de les obres de pedra en sec més desconegudes per la gent són els sistemes de drenatge de les finques agrícoles. Hi ha finques que per la seva situació i tipus de terreny acumulen un excés d'aigua que tarda dies en desaparèixer. Això crea unes condicions poc idònies per al bon desenvolupament d'alguns conreus, provocant asfíxies radicals i podridures a les arrels, tubercles, etc.

La solució era fer una galeria de drenatge per davall de la superfície embassada.

L'obra consistia en obrir una rasa a una profunditat suficient per que no s'arribés al llaurar.

Aquesta rasa, que havia de tenir pendent cap al punt més baix de la finca, calia emplenar-la de pedra, utilitzant llosetes per baix i per dalt, de manera que quedés una cavitat amb grans buits que permetés captar aigua del sol i treure-la. (Figura 7) La sortida d'aquesta aigua pot donar lloc a una fonteta de les que ragen sols en aquells moments en que el terreny està molt assaonat.

Una altra solució per a sanejar terrenys amb problemes d'entollament consistia a obrir una gran fossa al mig de la zona afectada i delimitar-la amb marge de pedra. L'aigua s'acumulava a la fossa i al conreat s'aconseguia baixar la capa freàtica el suficient per a que la humitat no afectés negativament els cultius. (Figura 8)

Altres vegades s'adoptava una solució que no requeria necessàriament de pedra en sec. Es feia per la vora de la finca una sèquia per canalitzar les aigües procedents de les finques o bancals superiors i evitar així que s'acumularen als inferiors.

Conduccions de l'aigua de desguàs

Quan un marge o una paret de doble cara poden dificultar el pas de l'aigua i provocar una aturada es deixen unes obertures que anomenem clavegueres o desguassos.

Figures 7 i 8

Als llocs on la pendent i la quantitat d'aigua podien malmetre el que hi havia al seu pas es feien rastells amb grans pedres per a protegir-los.

CONSTRUCCIONS PER LA RAMADERIA

Tancats de pastures

El pastoreig del bestiar pels rostolls del conreat o a camp obert requereix de la presència constant del pastor. En canvi un tancat permet deixar el bestiar, sense quedar-se els pastors que poden aprofitar el temps per fer una altra feina. Abans que es generalitzés l'ús de tanques amb filferros electrificats o xarxes metàl·liques, les parets de pedra en sec ja venia fent aquesta funció des de fa segles. Són parets de doble cara, d'una alçada de l'ordre de 1,20 a 1,50 metres, rematades amb pedres posades a rastell per a evitar el seu deteriorament. Es tracta de parets bastides d'una manera molt ràpida i senzilla, fetes moltes vegades pels propis pastors, mentre pasturava el bestiar, sense utilitzar ni tant sols un martell per a retocar les pedres. A la muntanya molts dels tancats poden tenir una o varies barraques de pedra de petites dimensions per a refugiar-se de la pluja i el vent, la qual cosa demostra que la seva construcció era una distracció per al pastor.

Cada tancat té accés des d'un camí ramader o d'un altre tancat.

Als Ports de Morella i a l'Alt Maestrat, entre dos tancats seguits o entre ells i els assagadors o camins ramaders, podia haver unes obertures que es coneixen amb els noms de gateres, passeres o comptadors, que servien en un moment donat per passar el ramat d'un en un i poder comptar els caps d'oví i cabrum. Són obertures d'uns 60 cm d'alt i un ample suficient per passar una ovella (uns 50 cm), resoltes amb una pedra que fa de llinda i que permet rematar la paret per sobre, normalment.

Pletes o tancats per al bestiar

Al ple de l'estiu és necessari treure el bestiar oví a pasturar a primeres hores del matí, mantenint-lo tancat a l'ombra i lluny de les picades de les mosques i altres insectes durant les hores de més calor, de meitat matí fins a mitja tarda. Aleshores es torna a treure fins que es fa de nit. Sovint, per a evitar grans desplaçaments fins a la pleta habitual, es feien tancats de parets altes, associats de vegades a l'ombra d'algun gran arbre o d'alguna roca que servien de per a mantenir tancat el bestiar al migdia. Rarament solien ser utilitzats per la nit també perquè d'una banda no oferien suficient seguretat front als predadors (raboses o guineus, gossos assilvestrats i, antigament, llops) i d'altra banda sempre hi havia ovelles amamentant, la qual cosa obligava a tornar cada nit al corral.

Les saleres

Les saleres són lloses planes disposades a sobre d'altres pedres, formant una espècie de taules d'uns 25 o 30 cm d'alçada, on els pastors posaven sal per a què la lleparen els seus ramats. Els animals domèstics consumeixen sal en la mesura que els ho demana el seu cos, quan l'alimentació no aporta la necessària. En el cas del bestiar solt a la muntanya s'utilitzava aquest desig de llepar sal com a reclam per a fer-lo acudir i poder-lo controlar.

Corrals per al bestiar

Són les instal·lacions per a tancar el bestiar per les nits, per a mantenir les cries que no sortien al camp, per a munyir,... Solien estar dintre dels pobles, per les seves rodalies o a les masies habitades. En aquest tipus de construcció per al bestiar boví, oví i cabrum, sol ser freqüent la pedra amb morter o el tapiat i coberta de teula. Tot i així hi ha molts corrals, generalment de petites explotacions, fets amb pedra en sec. Solen tenir una part coberta i una descoberta, amb parets altes i tancaments adients per a que no entrin depredadors.

Balmes

De sempre ha estat molt comú el tancar balmes amb una paret per a ser utilitzades com a corral del bestiar.

Corrals per als porcs (corts, assolls,...)

Fins no fa massa anys eren presents tant a les cases dels pobles com a les masies, en aquest cas, però, era freqüent ubicar-les per les proximitats de la casa i construir-les de pedra en sec.

El porc és un animal amb un morro potent que l'utilitza, a l'igual que el seu germà salvatge, el senglar, per a furgar a terra. Això obliga que les construccions per a aquest animal hagin d'estar degudament condicionades. El millor era fer-les a un terra on la roca aflorés a la superfície. Les parets de pedra seca es feien per la seva part interior amb pedres grosses, evitant utilitzar falques de pedretes que no durarien davant el morro demolidor de l'inquilí de la cort. Solien tenir una part coberta i un pati descobert. La coberta podia estar resolta amb falsa volta, amb grans lloses o llindes de pedra o amb fusta i teula àrab. El pati descobert es feia amb parets rematades amb lloses a rastell.

Arneres o sitis per a arnes

Les arnes tradicionals, fetes amb canya i guix o amb suro necessitaven estar mínimament protegides de la pluja. Els apicultors aprofitaven les petites balmes o indrets on de manera natural s'aconseguia aquesta protecció i quan això no podia ser, feien arneres o sitis per arnes, que són cavitats deixades a un marge per a posar-hi una arna

Els camins

La pedra en sec ha estat sempre present als camins de diferents maneres:

Marges que suporten el terra del camí quan aquest discorre com una feixa sobre terreny amb pendent.

Parets que els delimiten.

Ponts que ajuden a superar petits cursos d'aigua permanents o esporàdics.

Obres sobre el paviment que impedeixen el seu deteriorament. Seguint una tradició que com a mínim tindria el seu precedent en les vies romanes, els camins molt transitats per cavalleries o aquells més sotmesos a l'erosió provocada per les aigües pluvials, s'empedraven per aconseguir una durabilitat que podria ser casi eterna.

L'empedrat podia fer-se de dos maneres, amb pedres planes assentades sobre una base de terra compactada o amb pedres de mida mitjana, tipus llosa gruixuda, disposades de forma vertical i en posició transversal respecte a l'eix del camí. Quan la pendent era gran es feien escalons per a que resultés més còmode per als caminants, al mateix temps que es frenava la velocitat de l'aigua.

Els camins són, sense cap dubte, les construccions de pedra que més han sofert l'impacte dels temps moderns. Els empedrats, tant atractius als nostres ulls, resulten incòmodes i sovint impossibles, per als mitjans de transport actuals. En conseqüència, al damunt dels vells empedrats ha acabat ficant-se terra compactada, formigó o paviment asfàltic.

Sols a alguns llocs on hi ha un camí alternatiu, apte per al trànsit rodat, ens han quedat els camins tal com eren abans.

ALTRES CONSTRUCCIONS DE PEDRA EN SEC

Fites

A molts indrets estan fetes de pedra en sec les fites que delimiten les propietats del territori. De vegades cada fita és una sola pedra, fins i tot treballada, o recentment una peça de formigó.

Valones o rogles

Són construccions que es feien al voltant d'un gran arbre, normalment una olivera o un garrofer per a donar-li més estabilitat front al vent, facilitar la recollida del fruit o recolzar-se alguna branca molt baixa. La seva forma és de tambor, amb diàmetres de l'ordre de 3 o 4 metres i una alçada variable entre els 40cm i un metre. Podríem dir que és una distinció que es feia amb un arbre, sovint proper a la barraca, que era utilitzat per a seure a l'ombra, menjar, ...

Neveres o cases de neu

Eren construccions ubicades a zones de muntanya que al mateix temps fossin properes a poblacions que servien per a emmagatzemar neu premsada a l'hivern per tal de ser utilitzada durant l'estiu amb fins terapèutics, de conservació d'aliments o per a refredar begudes. Tot un luxe a les ciutats abans de l'aparició del fred industrial. Consistien en un gran clot, revestit amb paret de pedra i una part aèria on hi havia l'accés per a entrar la neu i per a treure el gel. Es tractava en general d'edificacions de dimensions considerables, la qual cosa suposava que de vegades per a resoldre la coberta es fessin grans arcades o pilars. El material de cobertura podia ser vegetal, lloses o teula àrab.

Eres de batre

Les eres, espais necessaris per a batre els cereals, eren superfícies planes, de forma rodona ubicades a indrets on tocava el vent i permetia ventar per a separar el gra de la palla. La seva ubicació en indrets alts feia que sovint estiguessin fetes amb terraplè i encerclades per marge de pedra en sec. En quan al terra de l'era, solia fer-se amb lloses ben planes assentades sobre la terra.

Tines per al vi

Eren construccions fetes a les proximitats de plantacions de vinya llunyanes a les poblacions o habitatges, que permetien elaborar el vi allí mateix i després transportar a casa el producte ja elaborat. Al Bages hi ha de magnífiques.

Carboneres

L'obtenció de carbó vegetal al bosc va estar una més de les activitats extractives que durant anys es van dur a terme per sobreviure al mon rural. En aquest cas podríem dir quasi bé que la tècnica d'apanyar pedra s'emprava tant per a col·locar la llenya de la carbonera com pel folre de pedra en sec que es feia al seu voltant. Per sobre es tapava amb terra per a regular el tir d'aquesta cocció a foc lent de la llenya que es produïa per a fer el carbó.

Forns de guix

Són construccions destinades a coure pedra de guix per a molturar-la posteriorment i convertir-la amb en guix per la construcció. Solien construir-se sobre un terreny amb pendent, així al fer-se excavant s'estalviava la construcció de part de la paret i s'aprofitava el desnivell per a carregar-los més fàcilment.

Forns de calç

Eren construccions molt similars als forns de guix, amb la diferència que en lloc de coure pedra de guix es coïa pedra de calç. El producte resultant era la calç viva, que calia convertir en calç apagada posant-la amb aigua per a la seva hidratació.

Teuleries

També podien estar construïdes total o parcialment de pedra en sec moltes de les teuleries o forns per la cocció de la ceràmica: teules, totxos, etc.

Forns per a destil·lar vegetals

També solien construir-se amb pedra en sec els forns per a destil·lar vegetals per a obtenir productes com el quitrà o pega, a partir de la teia de pi, o l'oli de ginebre a partir de la fusta d'aquest arbust.

La pedra i la casa

Les construccions populars dels pobles sempre s'han fet utilitzant els materials que s'han tingut més a l'abast. Així, als llocs on no hi ha pedra, les cases es feien de tapiat o de totxos de fang. Als llocs on la pedra és abundant les cases, els edificis públics, els magatzems, les velles naus industrials, etc. tot es feia de pedra.

En aquest cas l'obra es feia utilitzant morter de calç entre les pedres. L'exterior s'arrebossava amb morter i sovint es blanquejava amb calç. Curiosament a les parets mitjanceres entre edificis de diferent alçada no sempre es feia l'arrebossat, quedant així a la vista la paret de pedra amb tot el seu esplendor.

També als paviments de les cases podia emprar-se la pedra, particularment a les entrades, on podem trobar obres d'art fetes amb pedres de riu.

EL MANTENIMENT DE LES CONSTRUCCIONS DE PEDRA EN SEC

Les pluges, les nevades, el pas dels ramats, el vent i els propis treballs agrícoles van provocant caigudes de pedres i fins i tot l'esfondrament de les construccions, donant lloc a portells o solsidés.

El manteniment d'aquestes construccions requeria i requereix d'una intervenció constant, plegant pedres, tornant solsidés, etc.

Reconstruir la paret caiguda era una tasca que es feia aprofitant aquells dies de l'any que no havia altres feines amb més prioritat. La tècnica i les eines eren les mateixes que per a la construcció. Abans de començar a paredar calia anar traient tota la pedra i terra fins arribar al que ja era sòlid, generalment fins als fonaments.

La feina més pesada era pujar tot el material, pedra i terra, en el cas dels murs d'abancament. A les parets de doble cara era molt més fàcil, els pastors, durant les llargues hores de pastoreig del bestiar, aprofitaven per anar tornant les solsidés dels tancats.

Avui en dia fer aquest manteniment de les construccions de pedra en sec és una tasca quasi oblidada, emparant-se en una reducció de costos, quan en realitat la maquinària pot facilitar les operacions més feixugues, com elevar la pedra i la terra, i col·locar-la no te perquè ser més car que fer la reparació amb altres materials o maneres (blocs de formigó, grans pedres, etc.) que poden recuperar la funcionalitat però no l'estètica.

A la major part d'indrets amb grans densitats de construccions de pedra en sec el gran enemic ha estat l'abandonament de l'activitat agrària.

La mecanització del camp començà a produir-se de manera generalitzada durant la dècada dels anys 50 i 60 del segle XX. Els tractors, que mai eren de grans dimensions, van poder continuar passant per aquells camins que prèviament ja s'havien condicionat per als carros. Cal destacar, això sí, que les primeres llaurades amb arada de desfons de tractor van suposar l'extracció a la superfície de moltes pedres que durant molts anys havien estat per sota de la profunditat de treball amb l'arada d'animal. Aquesta pedra, una vegada més va haver de trobar un destí a les parets o als amuntegaments.

La mecanització, aquest pas que calia fer perquè els sistemes de conreu tradicionals no eren competitiu, en el cas de les marjades va ser inútil de tota manera. No podien competir davant les majors extensions d'altres indrets més adequats pel treball de les grans màquines. D'altra banda als marges es produeixen any rera anys un bon nombre d'accidents amb tractor que solen ser mortals per al tractorista.

En les darrers temps, únicament els cítrics i la vinya han estat capaços de finançar abancaments que de vegades s'han fet amb marges de pedra.

Els cítrics durant uns anys, ara ja no, van anar prenent espai al garrofer, que ocupava els costers del secà,

fent desaparèixer moltes marjades que eren substituïdes per altres de noves, fetes amb tiralinies i nivell. La vinya és l'únic conreu que pot valoritzar molt millor producte procedent d'una hectàrea de les marjades pobres i poc productives, però solejades, airejades i amb nits fresques, que el producte procedent d'una hectàrea de les terres bones dels fons de les valls.

A més el món del vi sempre intenta utilitzar la imatge de les vinyes en el propi procés de comercialització. Recentment un nou concepte comença a prendre força a algunes comarques: l'entourisme, que pot fer molt en favor de les construccions de pedra en sec dels territoris implicats.

Durant els darrers anys les administracions autonòmiques han intentat dur a terme una tasca de formació de noves generacions de margenadors mitjançant escoles taller, tallers ocupacionals o similars. Han aconseguit dos objectius: primerament formar professionals als que no mancarà treball; en segon lloc recuperar, millorar o construir indrets on la pedra en sec és la protagonista.

Cal considerar també la tasca de diferents entitats, fundacions, associacions, etc. que des de diferents punts del territori estan fent una tasca molt important amb l'inventari, defensa, manteniment, estudi i difusió de la pedra en sec.

No oblidem tampoc a aquelles persones que de forma autodidacta o aprenent de vells paredadors continuen apanyant pedra.

La inclusió de la pedra en sec als espais urbans, com per exemple omplint una rotonda, la dignifica i contribueix a augmentar la sensibilització envers a aquestes construccions.

Estem parlant d'un patrimoni impressionant, que és impossible mantenir en la seva totalitat, però que tots plegats tenim la obligació de llegar-ho el millor possible a les generacions futures per a que ells també ho puguin conèixer.

BIBLIOGRAFIA

ALOMAR, G. I ALTRES. *Materials, eines i tècniques tradicionals a les illes mediterrànies*.

BERNAT I CONSTANTÍ, A. *Les barraques de pedra seca a la conca mitja del Gaià*. Fundació Roger de Belfort. Santes Creus 1998.

BESÓ ROS, A. "Pedra sobre pedra. L'empremta humana en la configuració d'un paisatge rural". Dins de JARQUE: *L'home i la pedra*.

GARCÍA LISÓN, M I ZARAGOZA CATALAN, A. *Arquitectura rural primitiva en secà*. Generalitat Valenciana. Castelló 2000.

GIRONES DESCARREGA, J. *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona. Tarragona 1999.

MESEGUER FOLC, V. *La piedra en seco en las comarcas del norte de Castellón*. Centro de Estudios del Maestrazgo. Boletín Num. 63 Enero-Junio 2000.

MIRALLES, F.; MONFORT, J. I MARIN, M. *Els homes i les pedres. La pedra en sec a Vilafranca: un paisatge humanitzat*. Diputació de Castelló. 2003.

REBÉS, X. *La pedra en sec a la Fatarella*. Fundació el Solà. 2001.

VAA. *Arquitecturas de piedra en seco. Actas del VII Congreso Internacional de Arquitecturas de Piedra en Seco*. Peñíscola (España), del 12 al 14 de Octubre de 2000.

VAA. *La pierre sèche, expression et dynamique des territoires ruraux*. 2003.

HOMES I PEDRES, DIÀLEGS CULTURALS

JAUME MASCARÓ PONS

[Introducció. Abans de començar, voldria deixar clar que les reflexions que segueixen no provenen de un investigador en *pedra seca*, que és el tema d'aquestes jornades, i que, per tant, la meua presència aquí és deguda a l'estrany convenciment dels organitzadors de la utilitat de la meua intervenció. Espero ser capaç de no desmentir-los, però en qualsevol cas, és meu l'atreviment d'haver acceptat i, en conseqüència, em correspon a mi la culpa de la probable inconveniència del que pugui dir.]

Us confessaré que la primera referència que vaig posar a la meua llibreta de notes, després d'haver acceptat participar en aquesta jornada per parlar de la relació home-pedra, va ser: "2001, Odissea de l'espai". És a dir, una referència a la extraordinària pel·lícula de S. Kubrik. Però el que pensava en anotar aquesta referència no era la enigmàtica significació del monòlit, com a pauta o marca d'un procés evolutiu que va de la cova a l'exploració de l'espai, sinó a una altra escena, aparentment no relacionada amb cap referent lític, que està al començament de la pel·lícula i que culmina amb una de les el·lipsis més brillants, al meu entendre, de la història del cinema. Em refereixo a l'escena en la qual l'homínid que guia el seu grup, el matí en que ha aparegut el misteriós monòlit, s'enfronta amb el cap d'una tribu veïna i contrària. Tot caminat cap al seus suposats enemics, troba, casualment, l'esquelet d'un animal i ajupint-se agafa la mandíbula amb la mà dreta. En ser a prop del seu oponent, aixecant el braç, allargat i ampliat amb aquell fragment de l'esquelet animal, descarrega un cop violent, que té immediates conseqüències: la mort del contrari i la fugida de tots els altres. L'homínid, gairebé sorprès del contundent efecte d'aquell objecte afegit al seu organisme, el llença a l'aire amb senyal de triomf i la modesta mandíbula recollida de terra, es desplaça a l'aire sobre un fons de cel blau intens, per convertir-se, en un fos extraordinari, en la nau *Discovery*, que serà la protagonista del film. Tres milions d'anys d'història humana sintetitzats en una imatge. Una meravella. Però el que a mi em desvetllava el record d'aquesta escena, tot pensant en la meua intervenció d'avui era la significació del gest d'agafar la mandíbula, com a metàfora clau de l'origen de la cultura. És per a mi, l'expressió sintètica del primer balbuzeig, el primer so d'un llenguatge que hem anomenat *cultura*, és a dir, aquella forma de diàleg, per la qual hem après a interrogar la natura, el nostre entorn, i hem après a escoltar-ne la resposta. La potència de l'escena que ens mostra Kubrik, (i no estic gens segur que la seva intenció fos exactament la que jo interpreto) és que la natura no dona respostes predeterminades, només crea l'ocasió de la nostra interrogació que consisteix en mirar-la selectivament en funció d'una "intenció", que és la capacitat de projectar la mirada per trobar quelcom que s'ajusti, ni que sigui de forma difusa, al nostre desig Però aquesta capacitat peculiar de recerca, de mirada interrogativa, té, en l'escena descrita, una essencial virtualitat, la que permet treure un objecte del seu context, en el cas considerat una mandíbula d'un animal mort, i tot posant-lo en un altre context, el final d'un braç humà, deixa de ser la barra, un fragment d'esquelet, per esdevenir *eina*, o en aquest cas *eina/arma*. Si el gest de l'homínid representa el primer so cultural, la capacitat d'emprar alguna cosa descontextualitza-la, és la primera regla de la sintaxi cultural. I pensava, en aquella primera anotació, que això és el que fa el paredador del meu poble, quan transforma aquella pedra tirada en mig de la tanca en component harmònic d'una paret, que delimita un espai, buida la terra de "ganxos", com diuen els pagesos menorquins de les pedres que fan nosa al pas de l'arada, protegeix el terreny del vent i l'erosió... Simples pedres, anònimes, silencioses i abandonades en mig del camp, descontextualitzades i transformades en pedres útils, visibles i lloades en l'ordre compost de les parets seques, textos materials d'una cultura com

la menorquina, que no és més que una modalitat d'una llengua cultural més àmplia, que compartim amb moltes altres zones de la mediterrània.

És sota l'influència d'aqueixa fantàstica escena cinematogràfica, que recrea l'origen de tota la cultura humana, que vaig proposar un títol en el qual la metàfora del llenguatge aplicat a la relació de l'home amb les pedres servís de guia a algunes reflexions personals. I de cop, en formular la idea del "llenguatge de les pedres", em va venir al cap una altra escena cinematogràfica, aquella meravellosa escena de *Un lugar en el mundo*, d'Aristarain, en la qual el geòleg, interpretat per Sacristán, explica als nens que les pedres parlen i tot es qüestió de saber-ne la seva llengua, per saber de on venen i com viuen, etc. L'escena és emocionant i la idea preciosa, però només en voldria recollir, en aquest cas, el tema de la metàfora lingüística, però no per referir-ho a una descripció geològica, sinó un diàleg cultural.

Les etapes i els processos d'aquest diàleg han estat descrits moltes vegades en els llibres d'història, però no sempre s'han formulat des de l'anàlisi de l'estructura "gramatical", per seguir amb la metàfora, que fa possible aquest diàleg entre l'home i la natura, en general, i entre l'home i la pedra, en particular.

Tampoc es tracta, per tant, en aquesta exposició, de reconstruir la història humana resseguint els vells esquemes del "paleolític", "neolític", etc. que utilitzen com a criteri cronològic l'aparició d'eines lítiques, sinó de revisar la relació humana amb "la pedra" des de les creences culturals i, en especial, de la nostra cultura popular. La perspectiva és, per tant, antropològica i no històrica. I per ser coherent amb aquesta perspectiva, molts dels exemples que s'utilitzin seran agafats de la tradició i cultura menorquines, per raons d'òbvia familiaritat, i perquè, com deia fa un moment, és una cultura que ha dialogat intensament amb la pedra al llarg de la història.

El primer element del diàleg cultural home-pedra que voldria subratllar és el que s'estableix en la contraposició viu-inert. A vegades sembla que el suposat diàleg home-pedra és un diàleg de sords. Vivim en un món de pedres, però no sembla que la nostra relació sigui massa càlida amb aquest món. Si més no la creença popular diu que no és calidesa, exactament, el que transmet el qui té "el cor com una pedra" i, més d'una vegada, "nos hem quedat de pedra" davant les coses que pot dir un polític (o un conferenciant, si voleu), tot posat "cara dura (pètria)" a la situació. Jo no voldria que els presents acabessin petrificats d'espant o d'avorriment i, per això els recomanaria que "nos es posin pedres al fetge" i escoltin amb benevolència l'aferriçat esforç del que parla, per mostrar les virtuts i propietats d'una "gramàtica" lítica. Aquesta idea d'una "gramàtica" cultural vol posar de relleu la necessitat de recuperar la capacitat de parlar amb la natura, amb la qual posem avui tant d'èmfasi, però el context urbà, tan ple de pedra artificial, ens ha portat a convertir-nos en urbanites analfabets. Com diu Zygmunt Bauman en un dels seus darrers llibres (*La vida líquida*), la contradicció fonamental de la societat contemporània és la compulsiva orientació dels individus a l'autodescobriment: "Jo busco el meu 'jo vertader', que suposo amagat en la fosca profunditat del meu ésser immaculat, indemne (sense taca, irreprimible, no deformat) davant el món extern. Interpreto l'ideal de la "individualitat" com a autenticitat, com "ser fidel a mi mateix", al

"meu jo real"". A força de buscar-nos en una inútil introspecció, hem oblidat el llenguatge, la "gramàtica" del diàleg amb la natura, el món i els altres. En aquest oblit hem oblidat aquella vella saviesa sobre les pedres que no les mira només com una realitat inert, sinó que la vida també inclou la pedra, perquè "qui tira pedretes, tira amorettes", encara que "qui treballa en pedra, ni creix ni medra", però també es diu que "el bon català, fins de les pedres treu pa". Això si sap anar amb compte, i recordar que "ni pedra rodona, ni dona de Girona", ara bé, també deu ser cert, que "val més una pedra de Montserrat que tot l'Amèrica plegat." Bé, potser que deixem anar el refranyer, que ja sabem que en aquest camp sempre hi trobarem la dita convenient i la seva contrària.

Però si la convicció que la pedra és una realitat no viva és palesa en moltes expressions populars i sembla una creença bàsica en la nostra cultura urbana actual, el llenguatge popular i algunes pràctiques de comportaments considerats màgics, suggereixen que en alguns moments els homes han viscut i viuen la seva relació amb elements lítics de forma que la contraposició viu-inert s'esborra. La literatura popular recull aquesta idea de diverses maneres. Una llegenda popular menorquina que explica la història del rapte d'una jove per un grup de moros, ens diu que "cercaren per tot i miraren arreu, i res; però de tant en quant, més sovint de nits, sentien dins sa cova es gemegar de sa jove. De tant de furonar-hi i xorojar, afinaren que qui gemegava, qui sospirava, era sa mateixa penya. I digué son pare: "Tan intens degué ser es patir de sa jove desgraciada que enterní ses roques; que les feu plorar!"

També pertany a la creença de la pedra "viva" l'atribució tradicional de propietats curatives, estimulants o "vivificadores" a determinats minerals. Totes les cultures tenen un ampli repertori de pedres màgiques, com "pedretes de la virtut", "pedra de sofre", "terra de bruixa" o similars. Un exemple agafat de la tradició menorquina podria ser la enigmàtica *carabita* o *pedra de verí*, que les dones prenyades portaven en una bosseta, per prevenir l'avortament.

Un segon element, paradoxal, és el que fa de la pedra la metàfora de la manca de sentiment. "Tenir un cor de pedra" és l'expressió popular per posar de relleu la incapacitat de sentir o de manifestar afectes. Però, per altra banda, la majoria de cultures han fet visible l'objecte de les seves veneracions a través de formes pètries, no només modulades com a imatges que recorden per la seva forma alguna personificació de divinitats, sinó de manera més elemental i simple, marcant i representant amb pedres la presència del que és objecte de culte i adoració. Per molt que la tradició hebrea, com també la islàmica, estigmatitzin la "idolatria", el culte dels ídols, de les imatges, en nom de l'adoració a una divinitat invisible irrepresentable, la gran majoria de cultures humanes expressen en símbols visibles, sobre tot en objectes lítics, la presència de les seves divinitats. Una vegada més, en la meua/nostra cultura, la *Taula* de la cultura talaiòtica menorquina en seria un exemple perfecte. Però també, i més actuals en les notícies dels darrers temps, el monumentals *Budes* de cultures asiàtiques, destruïts pel fanatisme iconoclasta.

En aquesta funció simbòlica de la pedra caldria posar-hi tots aquells casos en els quals un element de pedra esdevé marca de memòria i record col·lectiu (monòlits, menhirs) o fonament inaugural d'una institució: la pràctica de la "primera pedra". Tal vegada la versió més prestigiosa i antiga sigui la del relat d'Hesíode: "Cronos va vomitar els seus fills, però primer va treure la pedra, ja que era el primer que s'havia empassat. Zeus la va fixar

sobre la terra d'amples camins en la molt sagrada Pitó, a les cavitats del Parnàs, perquè fos un símbol per a la posteritat i meravella per als mortals.” (Hesíode, *Cosmogonia*, v. 496-501). Podria ser suggestiu, repassar les formes culturals de la preservació de la memòria a partir d'objectes de pedra, tant les que marquen un lloc, sacralitzant-lo, com les ares dels temples, o també les que recorden fets o persones, com les esteles funeràries o les plaques commemoratives. En tots els casos, però, el suport de pedra, a més de vehicle d'una informació, a través de la seva simple presència o dels textos inscrits que pot incloure, vol representar també la perdurabilitat del record, més enllà de la vida efímera dels mortals.

A vegades és la mirada humana la que “veu”, és a dir, interpreta determinades configuracions naturals com a manifestació de realitats dotades d'una significació més profunda, lligada a simbolismes religiosos o, simplement, a històries populars, llegendes, motivades per la forma peculiar, estranya o curiosa de determinades roques i pedres. Com a exemple proper, bastaria veure les històries que Montserrat ha produït o llegendes com la de la “Senyora de la Peña Mabre” que es conte en el folklore menorquí.

Però més enllà del valor d'aquestes construccions culturals a partir de les estructures pètries del paisatge, jo voldria recuperar i aprofundir un aspecte ja esmentat i que em sembla un element clau del diàleg cultural amb la pedra. Em vull referir a la idea d'estabilitat o perdurabilitat de la pedra, enfront d'altres elements naturals. Però a diferència del valor de duració que atribuïm als objectes i construccions de pedra, vull referir-me a un fet d'aparent significació contrària: la paradoxa del valor efímer atribuït per moltes cultures arcaïques a les construccions humanes. Els habitatges o espais construïts, siguin fet amb rames, de fang, de pedra o amb tècniques mixtes, són àmbits per acollir els vius i, com ells, les construccions són efímeres, es poden destruir i reconstruir, per en canvi, els espais dels morts han d'ésser més perdurables. Per això, les necròpolis més antigues són hipogeuus (coves naturals o espais excavats i sovint subterranis). Una vegada més tinc present l'exemple de la cultura talaiòtica, en la qual les necròpolis més antigues són autèntiques ciutats dels morts, construïdes en coves (recordeu l'exemple més notable: Calescoves), fet que és comú a tota la Mediterrània antiga, des d'Egipte a la península ibèrica, passant per la península itàlica i Sardenya. També és cert que en una època posterior les “naus” de l'etern viatge, fetes de pedra –les anomenades *navetes*– ocuparan el seu lloc, al costat de les grans habitacions de pedra, les construccions megalítiques, que prefiguren, de forma més imponent, les posteriors i més modestes barraques, que són protagonistes d'aquesta trobada.

Sóc conscient, en qualsevol cas, que aquestes darreres observacions no es poden generalitzar, perquè sempre hi ha cultures que mostren pautes i creences diferents. Però, per això mateix, una reflexió sobre la pedra, sobre les pedres com a constructe cultural en general, permet elaboracions molt diverses. Podria proposar esquemes d'anàlisi basada en el treball sobre la pedra, és a dir, en l'acció humana sobre la pedra diversificada en la *recollida*, la *manipulació*, l'*ordenació*, la *construcció*; però també podria fer-ho prenent com a criteri la *funció*, com a *eines*, *símbols* (màgics, religiosos, estètics), *habitatges* (humans o animals), i afegir-hi encara la distribució ètnica d'aquests usos i funcions. El guió podria ser més llarg i més sofisticat, però en el marc d'aquesta breu exposició bastaria recordar que la Cultura, entesa com a mediació entre necessitats i satisfaccions humanes, ha de seguir un ampli i sovint complex procés de coneixement del medi per arribar a obtenir de forma útil els recursos disponibles a l'entorn i, en el tema que avui ens ocupa, de la pedra, –les pedres– adequada a les necessitats

a satisfer. No totes les pedres serveixen, l'ordre de composició o ordenació no és secundari, però, sobre tot, la funció d'una construcció concreta no es pot deslligar d'una doble relació: primer, la que cada objecte té amb el conjunt de respostes culturals que una col·lectivitat ha donat per resoldre el problema de la supervivència en un medi concret, és a dir, el conjunt de procediments culturals d'obtenció de recursos i, en segon lloc, la relació de similitud i diferència que cada construcció té amb les altres que compleixen la “mateixa” funció (habitable humà o animal, separació d'espais, protecció...). Aquest darrer aspecte és el que ens permet comparar solucions similars en cultures diferents i sovint construir hipòtesis de possibles connexions o influències directes o indirectes, com quan analitzem les tècniques i les formes en l'elaboració de parets seques en àmbits culturals diversos com Sicília, Grècia o el Maghreb. Però en aquestes útils comparacions si no s'acaba introduint el primer nivell de la relació, el que connecta l'acció tècnica amb els altres elements de la mateixa cultura, tota hipòtesi comparativa sempre serà purament externa i, potser, superficial. I en aquesta connexió amb la globalitat de la cultura concreta, l'element diacrònic, és a dir, històric, ocupa un lloc fonamental. Perquè una resposta cultural en un moment donat, pot projectar al llarg del temps un canvi de funció significativa. En aquesta darrera consideració no penso només en el fet que moltes de les construccions que aquests dies podem analitzar i estudiar, com les barraques, per exemple, ja no compleixen les funcions d'habitable per a les quals van ser erigides i avui tenen només (?) una funció estètic-patrimonial –que no és poc!–, sinó en processos culturals de modificació funcional, no previstos inicialment. Un cop més, i per darrera vegada avui, la referència, com a exemple, a la rica i diversa cultura menorquina de la pedra es inevitable per a mi. Les parets seques menorquines són inicialment un recurs obvi per a la delimitació d'espais i propietats, que va començar a produir-se de forma important al llarg del segle XIV, quan el sistema medieval de “propietat” rural, comença tenir significació social, en el sentit de servir de base per a les diferències de classe, però sobre tot s'incrementa la producció de parets seques, quan comencen a segregarse noves explotacions i s'obren terres noves, a partir de finals del segle XVI. En aquest moment, les parets també tindran una funció important d'eliminació de pedres de la terra cultivable, moltes vegades plena de “ganxos”, com en diuen encara els pagesos a les pedres que dificulten l'acció de les arades. Però les circumstàncies històriques que han configurat l'evolució del lloc menorquí van permetre que la xarxa de parets seques servís d'instrument privilegiat per a l'organització de l'agricultura del cereal, especialment de blat, durant el segle XIX i bona part del XX, sota la forma del cicle de tres sementers rotatoris i, alhora, la combinació peculiar d'agricultura i ramaderia que ha caracteritzat l'activitat agrícola de l'illa. La continuïtat de la xarxa de paret seca –de la que s'ha calculat que n'hi ha en l'actualitat uns 12.000 kms.!!– només s'explica per aquesta evolució que ha combinat, al llarg del temps, funcions diverses. I si avui encara Menorca, “l'illa del vent”, se'n presenta com una illa verda, declarada “Reserva de la Biosfera”, és en bona part, perquè a més de les funcions socio-econòmiques descrites, les parets han tingut una decisiva funció contra l'erosió de la terra, a més d'eines inesperades, per no calculades, de preservació de la biodiversitat.

Anàlisis semblants podríem fer de cadascuna de les construccions de pedra (barraques, marges, etc.) que són objecte de les exposicions d'aquests dies. He volgut mostrar amb la meua exposició que comprendre un objecte cultural, en aquest cas l'acció humana sobre la pedra, no s'hauria de limitar a la simple descripció de la tècnica o a fer comparacions formals i externes, sinó situar l'objecte i el procés de produir-lo en el conjunt de la cultura, que inclou creences, actituds, relacions socials, història, etc.

Aquests serien els elements d'anàlisi i el meu esbós personal d'una “gramàtica” cultural: les maneres amb que una cultura dialoga amb les seves pedres.

PATRIMONI CULTURAL I EL SEU VALOR PER AL TERRITORI I EL PAISATGE

JORDI SARGATAL I VICENS,

Director de la Fundació Territori i Paisatge, de Caixa Catalunya

PATRIMONI NATURAL I PATRIMONI CULTURAL

L'espècie humana és l'única espècie que ha creat Patrimoni cultural. Les petjades de dinosaures, els fòssils, els insectes incrustats en àmbar... no són el patrimoni cultural ni dels dinosaures, ni dels animals atrapats en sediments, són un pur accident que ens ha arribat per un immens atzar, i que ara els humans considerem també Patrimoni, per no perdre-ho precisament.

Però aquest patrimoni és natural, igual que ho són les espècies vives i els espais naturals amb valor per al seu paisatge o per la seva biodiversitat. I és l'únic patrimoni que tenen les espècies animals i vegetals del planeta, és la seva pròpia existència i la dels llocs que els permeten viure, els seus hàbitats. I tot plegat, les espècies i els seus hàbitats, constitueix uns ecosistemes amb regles precises i precioses, que han evolucionat de manera lenta però implacable gràcies a la selecció natural, i que han arribat fins als nostres dies. Són els nostres companys en l'evolució de la vida sobre la Terra, que tenim l'obligació de mantenir, o més ben dit, que és molt lleig i sobretot il·lògic que anem desgraciant i fent desaparèixer, sense ni conèixer moltes vegades, tota aquesta harmoniosa i diversa llista d'espècies.

El Patrimoni cultural dels humans neix amb les primeres eines, en aquell primer moment pures eines, però les que han arribat fins avui constitueixen un ric patrimoni. Després venen les primeres pintures rupestres, les primeres representacions artístiques. Al menys inicialment l'art s'inspira totalment en la Natura, per creences o per mimetisme, per morfologia o per funcionalitat, i això encara dura. Estic convençut que la música se la varen inventar els ocells, que són pràcticament l'únic gran grup d'espècies que canten. I segurament algun pastor escoltant un rossinyol per exemple, va començar a refilar i d'aquí va arribar a una melodia, després sinfonia i finalment concert o cançó, no??.

De fet l'espècie humana no deixa de ser una espècie animal (sempre podem dir, fent broma, que uns més que els altres) i de la mateixa manera que respira, veu i menja els mateixos elements bàsics que la resta d'espècies, també es nodreix de les sensacions dels mateixos hàbitats, del territori que ocupa. Però és molt veritat que de la mateixa manera que estem manipulant begudes i aliments, també ho fem i molt amb l'hàbitat, amb el nostre entorn, i per això lògicament l'art també evoluciona i canvia.

Però la visió antropocèntrica de l'espècie humana arriba molt lluny, tant que és capaç d'afirmar de vegades que la natura s'inspira en l'art, o escriure en un article aparegut recentment a "El País Semanal" i com a peu de foto d'un paisatge de desert, sense cap vestigi de presència humana, que "Muchos escenarios naturales producen ese efecto: que son fruto del arte y no de la vida". Si la vida es molt anterior a l'art!!, i l'art és simplement la moltes vegades meravellosa manipulació d'una sola espècie.

Per tant el Patrimoni natural està constituït per espècies i espais naturals, encara que estiguin fortament humanitzats, i el patrimoni cultural és el llegat en forma d'escrits, partitures, escultures, quadres, construccions, etc. fets per l'espècie humana. Potser per això caldria acotar la definició de Patrimoni de la Humanitat. Així com segur que ho són les obres d'art o grans construccions integrades en el Patrimoni cultural, considero que és molt pretensions per una espècie atribuir-se com a Patrimoni de la Humanitat la mateixa existència d'espais naturals

i d'espècies. Potser fora millor dir-ne Patrimoni de la Terra al Patrimoni natural destacat, ja que evidentment, i encara que segurament no en són conscients, els linx, els ossos, les guilles, els conills, les mallerengues, els avets, els tamarius... també tenen un patrimoni, que és simplement aquell que els permet viure.

EL NAIXEMENT DEL CONCEPTE DE PATRIMONI NATURAL I L'AFORTUNAT CANVI DE PERCEPCIONS

Segurament el naixement del concepte de Patrimoni natural data del 1872, només fa 135 anys, o sigui quatre generacions d'humans, quan es va declarar el Parc Nacional de Yellowstone als Estats Units d'Amèrica. I és curiós que la declaració afirma que per aturar la tala de boscos, l'afusellament dels búfals i de la resta de fauna, etc. etc., i donat que la zona és com una "catedral" de la Natura, calia estalviar-la de la degradació. Es començava assimilant un Patrimoni cultural, com la catedral, al Patrimoni natural, però benvingut fou el començament del sistema d'àrees naturals protegides.

Fins aquell moment només gaudien de certa protecció certs espais peculiars considerats sagrats, on vivien els deus o descansaven els esperits. Però a partir del 1872 comencen a cristal·litzar associacions que vetllen pel respecte de la Natura, i que al cap de força anys donen com a fruit el naixement d'entitats a nivell mundial com són el WWF o la IUCN, que estableixen criteris i sistemes d'àrees protegides i llistes vermelles d'espècies en perill, o el Conveni de Ramsar, que vetlla per la conservació de les zones humides arreu del món, i a més ratificat pels Estats, la majoria dels quals a més s'han dotat de lleis i d'estructures per a la preservació de paisatges i ecosistemes, com ens passa a la Unió Europea amb la Xarxa Natura 2000 i les diferents directives per protegir la biodiversitat. Per tant, en principi i amb molta feina a fer encara, ja està totalment establert el que és el Patrimoni natural i quines són les peces bàsiques a conservar.

FER D'UN ESPAI UN PATRIMONI, EL CAS DEL PAISATGE DE LA PEDRA SECA

El paisatge és l'aspecte que té, o li donem, al territori, és, per fer-ho més gràfic, el pentinat que li fan les condicions naturals o bé els humans en els darrers segles. Així podem convenir que, a grans trets, existeixen dos tipus de paisatge, els naturals i els humanitzats.

A la Terra queden ben pocs llocs amb paisatges naturals, intocats per la mà de l'home. I a Catalunya encara menys. Potser només algun penya-segat interior o litoral s'han salvat de la petja humana. Per tant a Catalunya pràcticament només podem parlar de paisatges humanitzats, encara que alguns d'ells tinguin aparença ben natural, com poden ser certs boscos, estanys, muntanyes, ... però a tots ells hi ha hagut aprofitaments, dessecacions, afavoriment de pastures, etc.

Tot això ens porta a parlar a Catalunya de paisatges naturals, però dolçament humanitzats, i de paisatges humanitzats semi-naturals, als quals també podem anomenar rurals, que són els que ocupen la majoria de país, en forma de conreus, pastures que envolten zones forestals intensament aprofitades fins fa pocs anys.

Els paisatges de la pedra seca s'inscriuen perfectament dins aquest híbrid de patrimoni natural i cultural, a cavall dels paisatges naturals humanitzats i dels rurals naturals. Seguint la definició de paisatge, feta a l'inici d'aquest capítol, els paisatges de pedra seca són dels més ben pentinats, enclenxinats de Catalunya, de tots els Països Catalans i de moltes regions veïnes de la Mediterrània, que cal mantenir i posar en just valor.

Però cal anar més enllà, cal construir noves eines per fer rendible l'ús del medi rural, i per tant per mantenir un paisatge rural viu ecològicament, però també socialment, i això voldrà dir viable econòmicament. I així podrà ser bonic paisatgísticament.

No s'hi val que la majoritària població urbana surti, cap de setmana darrera cap de setmana, a admirar uns paisatges rurals progressivament abandonats per la minoritària població rural, que no s'hi pot ni guanyar la

vida. Si el paisatge té valor, si protegim la biodiversitat, tot això no pot ser a costa del sector rural, ha de servir precisament per afavorir-lo.

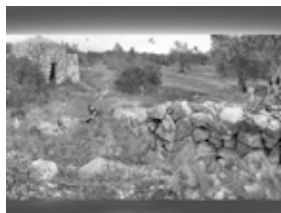
LA PEDRA SECA VIVA

El paisatge de la pedra seca ha estat fet tan lentament i de manera tan amorosida que s'ha convertit també en un recer de vida, que cal mantenir i potenciar.

Les construccions de pedra seca contenen interesantíssims poblaments de líquens, que poden parlar de la seva edat i de la qualitat ambiental que les envolta. Algunes espècies de plantes hi troben un substitut dels hàbitats de rocam, igual que els hi passa a moltes espècies d'artròpodes, a interessants i útils rèptils com les serps, les sargantanes i els cada cop més rar llangardaixos.

Als forats de les parets hi fan el niu les mallerengues, les cotxes fumades, de vegades les puputs i els mussols, i en segons quins llocs hi fins el cau els conills, les mosteles, les fagines, les guilles, i fins i tot algun teixó.

Cal apreciar la pedra seca per la seva bellesa, però també per les espècies que ens indiquen que estem parlant d'un paisatge bonic i viu. La flora i la fauna donen vida als paisatges, i hem de fer que els paisatges de la pedra seca també continuïn essent ben bonics i ben vius.

EL CONCEPTE DE CUSTÒDIA DEL TERRITORI I EL PROJECTE GUARDABOSC

Des de la Fundació Territori i Paisatge de Caixa Catalunya hem donat suport des del primer dia al concepte de Custòdia del Territori, que s'ha de convertir en l'eina que permeti desgravar fiscalment per cuidar bé una finca, i que això es pugui mesurar amb indicadors de qualitat de paisatge i de biodiversitat.

I perquè no pagar per producció de certes espècies?? d'espargers cendrosos, sisons i calàndries als secans de Lleida per exemple. I perquè no desgravar també pel manteniment de les construccions de pedra seca, com a forma que la societat reconeix i compensa per la feina feta??

També estem recolzant el projecte Guardabosc que es basa en el suport a la ramaderia extensiva en la seva utilíssima feina de convertir biomassa vegetal combustible en biomassa animal, amb tots els avantatges que això representa, però sobretot en l'augment de rendes dels ramaders en tenir una bonificació per hectàrea pasturada, una de les maneres més eficient de prevenció d'incendis. I perquè no fer el mateix amb les persones que mantenen parets de pedra seca??

L'AJUT A PROJECTES DE LA FUNDACIÓ TERRITORI I PAISATGE I LA WIKIPEDRA

Des de la Fundació Territori i Paisatge, creada el 1997 per l'Obra Social de Caixa Catalunya, i que va començar a funcionar el 5 de març del 1998, s'han ajudat projectes lligats a la pedra seca des dels inicis, i encara es continua fent des de l'Àrea de Coordinació i Projectes.

I va ser des d'aquesta àrea, i precisament la seva cap Marga Viza, una de les tres persones, junt a Miquel Rafa i el sotasignat, que varem iniciar la Fundació, que va tenir la pensada i va batejar un nou projecte anomenat Wikipedra. Davant la petició de publicar catàlegs i catàlegs de barraques de pedra seca, i en concret del darrer en arribar que va ser l'elaborat pel Drac Verd precisament, i veient que setmana darrera setmana s'afegeixen noves fitxes fruit de les troballes del cap de setmana, varem pensar que era més útil posar a disposició una eina informàtica que permeti afegir i consultar de manera ràpida el patrimoni de la pedra seca.

En concret Wikipedra, que ha de començar a funcionar abans de finals del 2008, serà una web on es podran situar sobre mapes d'escala adequada, mitjançant GPS o altres sistemes de posicionament geogràfic, les barraques i altres construccions de pedra seca, que a més podran vincular una fitxa amb totes les dades que es consideri, i al mateix temps els conjunts de fitxes es podran vincular a les persones o grups que hagin estat responsables de la seva redacció.

En fi, queda molta feina per fer, sembla que com a mínim està encarrilada. Ara només cal posar-hi voluntat i mitjans. En el fons es tracta de solucions simples que poden ser molt eficients, i que esperem veure ben aviat. Gràcies als presents per la feina feta en la recuperació i reivindicació de la pedra seca, pel respecte i reconeixement que això significa de l'esforç de les anteriors generacions, per al paisatge actual i per al del futur, i per molts anys i per molta pedra seca.

COMUNICACIONS

BLOC I

MODERADOR: RAMON ARTIGAS

- SORTIDA PER A DESCOBRIR CONSTRUCCIONS RÚSTIQUES I ALTRES INDRETS PECULIARS DEL TERME DE L'ARBOÇ (BAIX PENEDEès)
- FORMACIÓ DEL CATÀLEG DE BARRAQUES DE PEDRA SECA DEL TERME DE BEGUES (BAIX LLOBREGAT)
- LA CONSTRUCCIÓ D'UN EQUIPAMENT DIVULGATIU DEL PATRIMONI: LA RUTA DE PEDRA SECA DE LES TAULES, A CAPÇANES (PRIORAT)
- TRANSFORMACIÓ DE LES BARRAQUES DE SANT PERE DE RIBES (GARRAF) EN TRENTA ANYS (1977-2007)
- L'ART DE LA PEDRA SECA
- ESTÈTICA I/O ÈTICA DE LES PEDRES EN ELS CLAPERS
- DIVERSES FEINES VISTES PER UN MARGER
- ANEM D'EXCURSIÓ PELS PAISATGES DE PEDRA SECA DE LA FATARELLA (TERRA ALTA)

SORTIDA A PEU PER DESCOBRIR CONSTRUCCIONS RÚSTIQUES I ALTRES INDRETS PECULIARS DEL TERME DE L'ARBOÇ,

QUE BEN AVIAT DESAPAREIXERAN SOTA L'ESPECULACIÓ URBANÍSTICA EN QUÈ ES VEU ABOCADA LA NOSTRA COMARCA

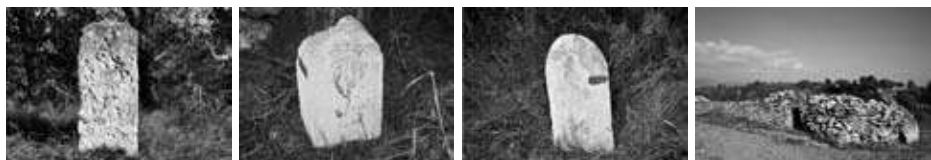
ROBERT ROVIRA I FERRÉ

Des d'aquesta pàgina volem denunciar el que es prepara amb motiu del projecte d'instal·lació d'un gran centre de mercaderies amb una superfície entre 180 i 200 Ha., la qual cosa el convertiria en el centre de mercaderies més gran de Catalunya dins d'un gran espai que ara mateix és de sol agrícola. El projecte anomenat ara LOGIS PENEDEès, i popularment conegut pel seu primer nom CIM (Centre Integral de Mercaderies) s'instal·larà dins el quadrat que hi ha entre la riera de Marmellar, l'autopista AP-7, la carretera l'Arboç-Banyeres, i la línia de ferrocarril Sant Vicenç de Calders-Barcelona (via Vilafranca), assolant terrenys de l'Arboç, Banyeres i Sant Jaume dels Domenys. El CIM, s'assemblaria a un gran port sec amb les mercaderies (en forma de contenidors) procedents dels grans centres de distribució (sobretot els ports de Tarragona i Barcelona). Actualment la situació a la vista popular sembla que està parada, però no és així a nivell privat, doncs la empresa gestora no para de promocionar-se i moure els fils que calguin per dur a terme aquest faraònic projecte, que convertirà la nostra comarca en un espai a on circularan diàriament milers de camions i tot tipus de vehicles motoritzats, amb la conseqüent pol·lució, fums i tot tipus de gassos, a més del soroll constant i eixordidor que farà el trànsit de tots aquests vehicles. La iniciativa és pública, mitjançant l'empresa CIMALSA de la Generalitat de Catalunya, que ja fa uns anys, va començar a comprar terrenys agrícoles a preus molt elevats. Conseqüència d'aquesta actuació purament mercantil i salvatge, serà la destrucció total de barraques de pedra seca, marges antiquíssims, un pou medieval, fites de terme i de conducció d'aigua, entre d'altres construccions rústiques, a part de tot el terreny de conreu que hi ha (vinyes, oliveres, arbres fruiters, etc.).

Tot seguit detallaré una ruta que us permetrà veure tot aquest indret que serà segurament destrossat, a no sigui que la pressió popular continuada i gestions administratives al més alt nivell, facin recular als gestors d'aquest projecte que devastarà una bona part del Baix Penedès.

Sortirem de la Badalota, també dit el Balcó del Penedès, doncs d'aquest indret és poden contemplar unes magnífiques vistes dels llocs per a on passarem, i ens dirigirem cap l'avinguda de Mossèn Cinto Verdaguier, passarem

per davant de la Giralda, i un tros més avall, girarem a la dreta i agafarem el vell camí del Papiol, dit així perquè mena a la hisenda d'aquest mateix nom, ara enquitranat. Durant aquest trajecte que en primer moment fa una pronunciada baixada, passarem pel indret conegut com "la Quadra", en tot moment estarem envoltats per camps plens de ceps. Després d'una suau pujada que serveix per salvar les vies del ferrocarril i l'AVE (un altra barrera que parteix en dos les nostres contrades), podrem apreciar des de d'alt del pont nou, i fins on ens albirí la vista, una panoràmica d'aquestes magnífiques terres. Una vegada sobrepasat el pont, ens queda davant nostre, a la llunyania i situada damunt d'un puig la masia del Papiol, ara cal que adrecem les nostres mirades cap a l'esquerra, al fons dels conreus, en l'indret nomenat com "la quadra de dalt". Allí al mig d'una vinya s'aixeca una barraca (1) que vol semblar de pedra seca, més ben dit, es de pedra però s'ha fet servir el morter per unir les filades de pedres. És una barraca relativament moderna, per la data del llindar de la porta, sembla que fou feta l'any 1949. No és gaire gran, te una construcció rodona, i una petita xemeneia, encara conserva la seva porta de fusta. Allí encaminarem els nostres passos per visitar-la. Ara començarem a baixar per un corriol, fins la barraca, un cop allí, i després de visita, agafarem un petit camí entre mitgeres de vinya que amb una pujada molt poc pronunciada fa cap a les masies del Papiol, amb la capella romànica dedicada a Sant Ponç i la torre de guaita medieval que tímidament sobre surt de les cases. Un cop allí continuarem la nostra caminada cap a la dreta vorejant la masia i endinsant-nos pel darrera cap a la propera riera de Marmellar. Passarem pel mig de les instal·lacions de l'heretat vitivinícola Masia El Papiol, que el labora bons caves. Ara veurem el pins que indiquen per a on discorre la riera, anirem girant vers la esquerra deixant el Papiol a la nostra esquena. El camí és polsinós i ben aviat passarem pel costat d'una fita de terme que en aquesta sortida veurem. (a) Esta mig amagada sota els pins i molt a prop del talús de la riera. A la seva cara davantera hi porta gravada la lletra "A" (l'Arboç), i al darrera la lletra "C" (Castellet i la Gornal) aquesta fita com totes les altres està feta amb pedra calcària tret de les pedreres properes. A continuació seguirem direcció oest, per un camí que s'endinsa al "Bosc Gran del Papiol". A mà dreta ens quedarà la riera de Marmellar que més amunt trobarem, i a l'esquerra els camps de conreu plantats de ceps. Els nostres passos ara discorreran per un indret molt tranquil i amb molt poc soroll, els pins i alzines ens acompanyaran un bon tros de camí, si estem amatents podrem sentir els cants dels ocells que nien en aquesta boscúria, però ben aviat oïrem un petit brunzit que mica a mica es torna eixordador. Ens acostem a l'Autopista, el seu continu tràfic de vehicles de tota mena, fa que el soroll que mena del rodament de les rodes de goma dels ginyes amb l'asfalt, es converteixi en una simfonia monòtona, que en les hores de més densitat de trànsit sigui del tot molesta a les oïdes de les persones.

A tocar aquest parany, podrem contemplar les dues fites de conducció d'aigua (c, d) que trobarem en aquesta sortida. Estan situades una a poca distància de l'altre, i si més no, son quasi iguals a les dues que hem vist abans, no més que en elles no hi ha cap lletra gravada, si que hi havia pintat l'escut de la vila de l'Arboç i un número, ara després de tants anys a l'intempèrie, quasi no és veu res d'aquesta impressió. Aquestes fites marcaven el lloc per a on passava la antiga conducció d'aigües que menava del "Pou de Lligamosques" fins l'Arboç.

Sense perdre més temps agafarem un camí que passa pel costat de l'Autopista fent baixada cap a la riera, un cop allí passarem el viaducte per sota, a l'altre costat i sense deixar el camí trencarem a l'esquerra, doncs el camí també continua a la dreta travessant la riera i dirigint-se cap les masies de Cal Raspall i Cal Xicus. Estem a tocar del terme de Sant Jaume dels Domenys, en l'indret anomenat "La Plana dels Sis Dits". El camí fa una

lleugera pujada i és molt pedregós, ara podrem veure plantacions de vinyes, aprofitant el més mínim terreny, més amunt torçarem a la dreta, transitem per l'antic camí de Lletger al Papiol, que l'autopista al seu dia va tallar. Aquí en un marge al costat d'aquest camí, i com qui no vol la cosa, un pagès hi va construir un petit aixopluc de pedres (3), conegut també com a "refugi", si no hi esteu amatents no el veureu, està totalment integrat en el marge de pedres que delimita la propietat, al seu dia bon servei que feia al seu propietari, avui el lloc està un xic descurat. Una vegada satisfeta la nostra curiositat, tornarem pel camí per a on hem vingut i anirem cal l'Àrea de Servei de l'Autopista, per creuar-la per sobre. Un cop a l'altre costat, som a la zona de "La Roca", a partir d'aquí no més ens queda per veure antigues barraques de les anomenades de pedra seca, actualment quasi totes malmeses, i que ben aviat no en quedarà cap d'elles en peus. Ni quedarà res dels marges fets amb pedres que delimitaven les propietats, ni les vinyes, ni oliveres, ametllers, figueres, pins i alzines que durant aquest trajecte veureu. Sortosament encara esteu a temps de contemplar aquest paisatge completament planer, que si be es cert, la seva terra és pedregosa i poc rendible, els nostres avantpassats es van esforçar molt i molt en treballar-la i treure d'ella un profit ben merescut en aquells temps en que mancava quasi de tot i la vida era difícil. Ara agafarem un camí bastant ben arranjat, que es va fer pel costat de l'Autopista i que serveix per que els treballadors de l'àrea de servei i els pagesos que tenen terres a tocar puguin accedir a les seves propietats. Anirem direcció sud, cap a Banyeres, i ben aviat trobarem la primera barraca. Per això haurem d'entrar dins d'uns camps erms que fa tems que no es treballen. Això es degut a que els seus anteriors amos, han venut la terra a la societat mercantil que vol especular en la seva posterior utilització, tanmateix com molts altres propietaris han fet dels terrenys pels quals passarem en aquesta part final de la caminada.

És una barraca de pedra, molt gran i de forma quadrada, de lluny es gairebé impossible distingir-la degut al fullatge espès que quasi la tapa completament (5). Aquesta és una particularitat que actualment gaudeixen varis de habitatges que avui veurem, i això es possible a que, com que en l'actualitat els pagesos no estan el temps que antigament restaven per efectuar les feines de la terra, en gran part gràcies a la mecanització que se'n han fet dels conreus, i que d'un temps ençà cada dia hi ha més gent rodamón i vagabunda, que feia que s'hostatgessin ocasionalment en aquests llocs ben arrecerats i resguardats de mirades indiscretas, esbotzant les portes, emportant-se lo poc que el pagès deixava dins, i fins i tot deixant-hi les seves necessitats i brutícia. Davant aquesta iniquitat la majoria dels seus propietaris, van optar per deixar-les fora d'ús, i alguns van treure la capçada de la barraca, per a que una vegada perduda la seva funcionalitat de aixopluc i sense res de valor al seu interior, fos rebutjada per aquests moderns "saltamarges". Una vegada vista aquesta primera construcció, anirem diligents a trobar l'antic camí de l'Arboç a Lletger, que discorre a pocs metres de distància, d'on som ara. Després d'una breu passejada per aquest camí, decantarem a l'esquerra i ens endinsarem dins d'una vinya, tot vorejant una margenada. La zona per la qual ara transitarem està curosament treballada amb plantacions de ceps emparats, per aquest motiu ens mourem únicament per les vores de les plantacions, sense entrar per res dins el terreny treballat. La referència és ara un arbre molt gran i dens, al bell mig del marge de pedres.

Tot just sota seu, integrada completament al marge i molt ben camuflada, una petita barraca o refugi, que una vegada més, i si no hi estàs ben atent, et passa completament desapercebuda (6). Al seu costat i arribada al marge, una gran pedra plana, quasi rodona i aparentment de la mateixa mida de la porta d'entrada, resta dreta esperant que algú la faci rodolar i tanqui l'accés d'aquest rústic hostatge, que quasi el podríem anomenar d'amagatall, en gran part gràcies a la singularitat descrita. Continuarem resseguint el marge de pedres i accedirem a una propietat que està plantada d'oliveres, quasi al bell mig de la finca i al final d'un petit marge i sota d'una gran olivera, trobarem una barraca de mides mitjanes i forma lleugerament arrodonida, aquesta es troba en bastant bon estat de conservació, encara que el seu accés sigui força laboriós (12). Tot just al altre costat d'aquesta propietat que com quasi totes està envoltada de marges de pedra seca, hi trobarem la possiblement més bella i enigmàtica barraca de tots aquests indrets, per això haurem de donar la volta a una margenada. Aquesta propera barraca està molt ben conservada, és completament rodona amb una forma lleugerament cònica i està bastida damunt una construcció de pedra seca de forma quadrada (13). No és veu en cap lloc l'entrada de la mateixa, no en va està completament envoltada de esbarzers, cosa que dificulta la seva aproximació i contemplació. No obstant al estar la barraca enlairada, es pot veure fàcilment des de certa distància. Si aixequem la vista i mirem en direcció Nord, a la llunyania veurem una vista impressionant del castell roquer de Castellví de la Marca. Qui diu que aquesta alterosa barraca no era també una talaia avançada de la zona de la Marca. Be, deixem-nos de divagacions històriques que no tenen cap fonament i anem per feina.

La següent barraca està integrada en un marge de pedres i la seva localització és del tot difícil, doncs una vegada més la descontrolada vegetació de tota mena que ha crescut pels marges, i que els pagesos que conreen les terres deixen créixer, doncs no els torba per res en els seus quefers diaris, fa que aquestes construccions quedin mimèticament integrades en el paisatge, i aquesta ne's una d'elles (7). Així doncs poca cosa veurem d'aquesta barraca a no ser per les indicacions del guia, que ens senyalarà la seva certa (?) ubicació. Després cada u, si vol, en podrà treure l'entrellat en lo que és refereix a mides, formes, conservació, etc. Estem ara transitant per dins de camps amb molt de pedruscall que estan situats en la zona de "les Esplanes" i adreçarem els nostres passos fins trobar novament el camí de l'Arboç a Lletger. Aconseguit l'objectiu caminarem cap a l'Est, fins trobar l'antic camí medieval o "carrerada" que mena del Papiol a Banyeres. Un cop en ell, el seguirem en direcció Banyeres.

A poques passes de la cruïlla, i a la nostra esquerra veurem a certa distància unes granges, i més a prop el que sembla ser un pou cobert (4). Aquest està situat a poques passes del camí en mig d'un camp erm. És de construcció rodona, amb forma lleugerament cònica i cobert, al vèrtex de la seva teulada hi ha un petit adornament de forma ovoide i que fa que sigui vist a força distància, té una obertura encarada a l'est per on és pouava l'aigua que es troba a poca distància de la superfície. Dins existeixen unes conduccions que feien que l'aigua pogués sortir per un costat del pou sense necessitat de treure la galleda a fora, i d'aquesta manera era més fàcil

el seu ús per regar o per donar de beure als animals. Per la seva construcció i ubicació és de creure que aquest pou és d'època medieval. Creiem que pagaria la pena que s'hi fes una acurada restauració, doncs és dels pocs pous que per les seves característiques existeixen a la zona i al terme. Ara tomarem pels nostres passos vers el camí de l'Arboç a Lletger, en direcció a la primera població. Aquest camí a partir d'aquest lloc agafa popularment el nom del indret pel qual transcórrer "Terracuques". I potser els nostres avantpassats van tenir raó al donar-li aquest nom, doncs el terreny que veiem a banda i banda del camí, així ho sembla confirmar. És l'indret marginal amb més camps rònecs, abandonats i amb més pedres de tot el terme, i és aquí a on els marges són més alts i amples, i a on hi ha més barraques per metre quadrat, sense tenir en compte les que en els darrers anys s'han destruït juntament amb les vores, per tal d'explorar el territori i preparar-lo per grans plantacions de ceps emparrats, per tant no és d'estranyar aquest curiós nom.

No gaire lluny del camí i al mig d'un camp veiem una barraca no gaire gran, que resta parcialment en peus, en un diguem-ne, miracle d'equilibri, doncs el seu costat dret està enrunat, però conserva ben delimitada la seva estructura i portalada (14).

A poca distància d'aquesta, n'hi ha un altre, enrunada quasi completament (15). Aquesta en el seu original devia d'ésser molt gran a tenor de la quantitat de pedres que l'envolten, i a més devia disposar de paraments annexes, ara ja no en queda res. Com tampoc queda quasi res de les dues pròximes barraques que veurem. La primera està a tocar d'aquesta que hem vist. Era de proporcions petites, tal com denota les restes que encara queden de ella, i esta situada a tocar d'un marge (8). I la segona està també a poca distància d'aquesta, per això caminarem pel mig dels camps, fins trobar-la. El seu estat actual és llastimos. Completament enrunada i quasi desapareguda sota les males herbes, denota que en un temps, fou una bonica barraca de pedra seca, de mides mitjanes i també afegida a una vora de pedres (9).

Regular un xic i anirem a cercar el camí. Ara ens trobem davant un enorme parament de pedres, un dels marges més espectaculars de tot el terme arbocenc. Aquest majestuós parament, envoltat completament la propietat. La seva vista actual colpeix, tot i el seu estat d'abandó, doncs podem constatar l'ingent treball que tingueren els que el van construir. I dins d'aquest, diguem-ne castell de pedra seca, hi trobem la penúltima construcció que veurem en aquesta caminada. Disposem-nos a traspasar el llinard de la propietat, com aquell que entra dins un superb edifici.

Tot just dins i a mà esquerra podem veure arraconada a la paret, més ben dit integrada en el parament, una gran barraca, encara bastant ben conservada i amb les desgràcies que abans em comentat, porta esbotzada, deixalles per tot arreu, etc. (10). Una veritable llàstima. Sortim i continuem pel camí, vers la vila. A poques passes veurem la darrera barraca. Aquest exemplar, de proporcions regulars, és de les que estan integrades completament en un marge. Cal que us fixeu amb el gruix de la margenada, doncs dins d'ella, ni més ni menys, s'hi encabeix aquesta construcció, la qual també passa desapercebuda pel vianant que no estigui amatent, a no ser per un voladís sobreposat, fet amb planxes d'uralita, per tal de donar ombra, descobreixi l'indret (11). I amb aquesta darrera construcció donem per acabada la visita. A continuació acabarem de resseguir el camí

de “Terracuques” fins el “Mas Blanc”, girarem a la dreta en direcció a la carretera de l’Arboç a Banyeres, i una vegada allí pujarem per sobre el nou pont que creua les vies de la Renfe i l’Ave, i des d’aquest lloc si ens girem podrem copsar amb melangia el territori pel qual hem passat i que possiblement d’aquí un temps ja no serà igual. Llavors potser ens adonarem de la gran quantitat d’hores i suors que els nostres precursors van manllevar per treure un petit profit de la terra i la seva imponent feina. Continuarem caminant fins la Avinguda Jacint Verdaguer, popularment coneguda com la carretera de l’Estació. A mà dreta ens quedà la Cooperativa Agrícola de l’Arboç, que pel que se sent a dir també té els seus dies comptats, en pro del diguem-ne “progrés” i especulació. A la nostra esquerra veiem novament “La Giralda”. I acabarem la pujada, i com qui no vol la cosa, restarem novament al lloc de partida, “La Badalota”.

PLÀNOL DE LA CAMINADA

- A. LLOC DE SORTIDA I ARRIBADA
- 1. BARRACA CIRCULAR MODERNA
- 2. LA PLAÇA DETOROS
- 3. REFUGI O AIXOPLUC
- 4. POU MEDIEVAL
- 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. BARRAQUES INTEGRADES AL MARGE
- 12, 13, 14, 15. BARRAQUES SOLTES
- a, b. FITES DEL TERME
- C, D. FITES DE CONDUCCIÓ D’AIGUA

FORMACIÓ DEL CATÀLEG DE BARRAQUES DE PEDRA SECA DEL TERME DE BEGUES (BAIX LLOBREGAT)

CENTRE D’ESTUDIS BEGUETANS: QUIM CARVALHO VENDRELL, PAU MARTÍ MORENO, MAGÍ MIRET MESTRE, VÍCTOR MATA VENTURA, XAVIER PARELLADA VILADOMS

1. CONTEXT GEOGRÀFIC DE BEGUES

El municipi de Begues es troba al SO de la comarca del Baix Llobregat, a l’extrem oriental del massís de Garraf, una part del qual està declarat Parc Natural. Limita amb els municipis d’Olesa de Bonesvalls (comarca de l’Alt Penedès) al NO, Vallirana, Sant Climent de Llobregat, Torrelles de Llobregat i Gavà (comarca del Baix Llobregat) al NO i l’E, i amb Sitges (comarca del Garraf) al S. Ocupa una superfície de 50,6 km² i està format per una plana de terres pleistocèniques quaternàries —molt aptes per al conreu i a una alçada mitjana d’uns 380 m d’alçada— envoltada de petites elevacions muntanyoses compostes de lutites, gresos i conglomerats neògens i —formant un cercle més ampli— diverses elevacions dolomítiques i calcàries juràsiques i cretàiques que integren els darrers contraforts nord-occidentals del massís de Garraf, entre el que destaquen la Morella (592 m) al S i el Montau (652 m) al N. La mitjana de pluviositat del terme municipal és de 666 mm anuals. Al sector meridional del municipi predominen les roques calcàries i els fenòmens càrstics en forma d’avencs i dolines, les aigües pluvials s’escolen per les esquerdes rocoses i la vegetació natural característica és la màquia de garric i margalló, amb arboç i càrritx, amb les antigues feixes abandonades ocupades per boscos de pi blanc. Al sector septentrional la vegetació és molt més abundant, amb boscos de pi blanc i alzinars en alguns sectors (1). L’economia tradicional de Begues durant segles es basava en l’agricultura i la ramaderia, mentre que en els darrers anys la indústria de la construcció de noves edificacions i els serveis han augmentat de forma ostensible. Actualment la ramaderia és pràcticament testimonial i l’agricultura té un paper més secundari, ja que han disminuït el nombre d’explotacions i la superfície dels conreus. Les terres dedicades a l’agricultura ocupen unes 230 ha, amb arbres fruiters (bàsicament presseguers), vinya, carabassa i, en menor proporció, cereals, patates i llegums. La resta del territori es reparteix en 3.520 ha de pastura, 900 ha de bosc d’aprofitament forestal i 390 de superfície no agrícola.

Barraca doble a Campgràs, massís del Garraf (Begues)

Barraca al massís del Garraf (Begues)

Barraca a La Guardiola (Begues)

Hi ha testimonis arqueològics de l'ocupació humana del territori de Begues des de la prehistòria. Fonts àrabs esmenten l'any 898 una batalla entre tropes cristianes i musulmanes a Bighashh, en el camí de Barcelona, que podria correspondre a Begues, i a partir de final del segle X hi ha confirmació documental de la seva existència i de la seva parròquia de Sant Cristòfol. La població del municipi en els darrers segles ha anat creixent: 450 habitants (any 1787), 845 (any 1861), 1043 (any 1960), 1403 (any 1970), 1819 (any 1989), 3.105 (any 1996) i 5.699 persones censades l'any 2006. L'increment demogràfic de les darreres dècades ha anat acompanyat de l'expansió de les urbanitzacions i del nucli urbà, afavorida per la proximitat a la ciutat de Barcelona.

El nucli actual de la població de Begues es va formar durant el segle XIX amb la construcció de cases formant un continu a ambdós costats de la carretera que comunica Gavà —al delta del Llobregat— amb Olesa de Bonesvalls, ja a la plana de l'Alt Penedès (2).

2. EL PROJECTE DE FORMACIÓ DEL CATÀLEG DE BARRAQUES DE PEDRA SECA

2.1. Objecte, mitjans i metodologia

L'any 1996 es va fundar el Centre d'Estudis Beguetans (CEB), entitat cultural sense ànim de lucre amb seu social a l'hotel d'entitats Cal PereVell de Begues que té com a objectiu promoure l'estudi, conservació i divulgació dels diferents aspectes del patrimoni natural, arquitectònic, històric, arqueològic, artístic i cultural relacionat amb el municipi.

Un dels temes d'estudi més valorats pel CEB és l'arquitectura de pedra seca. Per això era urgent abordar un projecte que donés una empenta definitiva a l'estudi i protecció d'aquest patrimoni. Cal tenir present que el conjunt de construccions de pedra en seca no reben apenes manteniment i la major part de les barraques, tipologia que tractem en aquesta fase de treball, que es conserven sense ensorrar-se al municipi no reben cap manteniment per part dels propietaris, excepte un que en va arrenjar algunes amb ciment, la qual cosa perverteix la denominació de construcció de pedra seca. El CEB ha restaurat en els darrers anys tres barraques de vinya situades en terrenys públics, però la major d'aquest patrimoni no és arranjat amb regularitat, excepte alguns pous en ús o per la perillositat que podria suposar la seva deixadesa. Els marges de les antigues feixes acostumen a estar malmesos, tant per l'abandonament dels camps dels que formaven part, com per seva relativa abundància, el desconeixement de la seva importància paisatgística i el poc respecte que susciten. En definitiva, es pot afirmar que el patrimoni en pedra seca de Begues està greument amenaçat per la seva pèrdua de funcionalitat en el món agrari, per l'impacte de les noves urbanitzacions, la descurança de la majoria de propietaris, la manca d'ajuts institucionals per al seu manteniment, la inexistència d'un cens que els identifiqui i d'una protecció legal adequada i a causa d'algunes accions vandàliques.

L'evidència de la indefensió en la que es troba el patrimoni de pedra seca va posar de manifest que era necessari disposar d'un inventari exhaustiu que facilités la tasca de donar a conèixer els seus valors entre la població i impulsar-ne la restauració, rendibilització i protecció legal, a fi que les generacions presents i futures en puguin gaudir. Per aquestes raons, el CEB es va acollir a una convocatòria d'ajuts econòmics de la Fundació Paisatge i Territori de la Caixa de Catalunya, la concessió del qual ha permès encomanar a un equip pluridisciplinar de tècnics en els camps de la geografia, l'arqueologia, les ciències naturals, l'arxivística i la informàtica —coordinats per l'empresa Dos Punts Documentació i Cultura, s.l.— la realització durant l'any 2007 de l'inventari de les barraques i d'altres construccions de pedra seca de Begues.

En els darrers anys algunes persones (X. Parellada i X. Esteve) n'havien anat localitzant i fotografiant algunes barraques, part de les quals actualment han desaparegut o s'han ensorrat. Al municipi veí d'Olesa de Bonesvalls sí que s'ha fet aquesta tasca de forma exhaustiva, la qual ha estat donada a conèixer recentment (3). A la comarca del Baix Llobregat s'havia publicat un excel·lent treball d'Eloi Bergadà sobre 11 barraques i d'altres construccions de pedra seca dels termes de Molins de Rei, Vallirana i Cervelló (4), i a Corbera de Llobregat han

estat incloses algunes barraques Pla al Especial del Catàleg del Patrimoni històric, arquitectònic i natural del municipi elaborat l'any 2004, sense que hagin estat objecte d'un estudi detallat. També a Sant Boi de Llobregat ha estat realitzat l'inventari de barraques existents al municipi.

La metodologia emprada en l'elaboració de l'inventari de Begues és similar a la utilitzada i descrita en treballs ja publicats, per la qual cosa en farem una referència breu, es pot consultar en el web www.pedrasecabegues.com.

Primerament ens vàrem adreçar a algunes persones que per feina (agricultors, pastors, naturalistes) o lleure (excursionistes, caçadors) coneixien molt bé el territori i ens podien proporcionar dades sobre l'existència de barraques. També s'ha realitzat una prospecció de la major part del terme de Begues a partir de recorretuts prefixats amb l'ajut dels mapes del cadastre. S'han cercat les zones susceptibles de contenir un major nombre de construccions. La prospecció sistemàtica de tot el terme hauria requerit la participació d'un equip més nombrós i una inversió de temps i esforços que no hagués estat compensada amb millors resultats

Es va considerar preferible cercar barraques als sectors actualment en cultiu —on el perill que siguin afectades pel creixement urbanístic és major— i a les zones muntanyoses més allunyades del nucli del poble —actualment ermes però antigament conreades—, on l'expectativa de localitzar barraques és major. Tot i així, l'espessa cobertura vegetal d'alguns sectors muntanyosos i la manca de camins per circular-hi fan possible que algunes barraques restin encara pendents de localització i inventari.

Per al treball de documentació de camp hem utilitzat una fitxa on consten les dades que cal registrar: data d'elaboració de la fitxa i autors; numeració de la barraca; coordenades geogràfiques i alçada sobre el nivell del mar mitjançant GPS; ubicació cartogràfica a escala 1:5.000; nom de la finca, partida o polígon cadastral; descripció de l'entorn (característiques, topografia, vegetació, sòl); documentació fotogràfica de la barraca i el seu entorn (generals i de detall); tipus de construcció (barraca, aixopluc, amagatall d'eines, etc.); morfologia (monocel·lular o pluricel·lular, aïllada o adossada a marges); tipus de planta exterior i interior i dimensions (longituds, amplades, diàmetres, gruixos, alçades); tipus de pedres utilitzades (calcàries massisses, crostes calcàries, dolomies, gresos vermells, pissarres, materials reaprofitats); característiques del parament; construccions associades (paravent, banc, pou, contrafort, safareig, abeurador); característiques de l'entrada (orientació, forma, muntants, llinda, cornisa, tancament); elements interiors (espitlleres, armariets, penjadors fets amb troncs, menjadora per a bestiar, llar); estris i materials abandonats a l'interior; arrebossats de les parets; característiques de la volta de falsa cúpula i de la clau de volta; tipus de coberta exterior (vegetal i de terra); estat de conservació i restauracions; inscripcions; possible data de construcció (amb menció del criteri usat); informacions orals i observacions.

La fitxa de cada barraca va acompanyada d'altres elements d'informació: un croquis de les barraques amb indicació de les mides, un reportatge fotogràfic de cada barraca inclòs en les fitxes catalogàfiques, la situació de les barraques a partir de coordenades UTM obtingudes amb GPS i posterior edició de la cartografia mitjançant implementació del programa de gestió geogràfica Miramon, així com la utilització de l'aplicació Google Map per a la localització i visualització de CPS.

2.2. Pautes de catalogació informatitzada

L'objectiu de l'elaboració de les pautes de descripció informatitzada és sistematitzar la informació de les barraques introduïda en la base de dades. A partir dels camps de cada fitxa de treball es crea l'instrument de descripció a nivell de catàleg que identifica i descriu les diferents tipologies (barraques, aixoplucs, pous, marges, basses, etc.); descriu les unitats de catalogació de cada conjunt tipològic; identifica l'entorn, la posició, les característiques de cadascuna, les mides, etc.; incorpora els descriptors onomàstics i geogràfics relacionats amb cada tipologia; defineix l'estat de conservació i les actuacions de restauració i manteniment que s'hi han realitzat; permet la indexació de les diferents tipologies i la formació dels llistats a partir de les fitxes de catalogació.

La base dades és de consulta pública i està inclosa dins el full web www.pedrasecabegues.com on es pot consultar el catàleg de les barraques del municipi amb visualització de les fotografies i característiques de cada element; els descriptors; una interfície de cerca; els instruments de descripció i formularis de consulta i visualització, així com la localització precisa de cada element mitjançant un enllaç amb les sobredites eines cartogràfiques Miramon i Google Map.

Barraca a can Pau (Begues)

El web és un punt d'informació per aquelles entitats que vulguin escometre un projecte d'aquest tipus i per les persones interessades en el món de la pedra en sec. Es difonen els valors d'aquest tipus d'arquitectura, es mostra la metodologia de treball empleada en el projecte de catalogació i el catàleg de construccions de pedra seca de Begues, així com els objectius que es pretenen. També recull recursos d'informació com bibliografia publicada sobre pedra seca, vincles web d'entitats vinculades amb la pedra en sec, artistes que treballen en pedra seca (Land-Art), etc.

Exemple de fitxa catalogràfica extreta de la base de dades de treball amb tots els camps de descripció (solament és accessible a través de la interfície de treball de la base de dades). La fitxa que es mostra en el web de consulta pública és de caràcter divulgatiu i per tant és més reduïda. Vegeu exemple d'una fitxa de catalogació completa:

Identificador: 1.19.

Tipologia: Barraca.

Topònim: Mas Roig.

Alçada respecte el mar: 401 m.

Coordenades UTM: 31T 409090/4575191.

Coordenades GRAUS: 1°54'49.43399"E 41°19'23.05270"N.

Descripció entorn: Al peu del vessant W del puig de la Creu.

Vegetació col·lidant: Pineda amb alguna alzina i sotabosc de llentiscle, càrritx, càdec i savina.

Ubicació/morfologia terreny: De difícil accés i localització a causa de la densitat de vegetació. Situada a 200 metres al sud de la barraca 1.13, vorejant la zona de camps de conreu del torrent de mas Ferrer.

Conservació: Perfecte estat.

Restaurada: No.

Morfologia: Monocel·lular.

Planta exterior: Circular.

Alçada: 2 m.

Diàmetre i/o perímetre int.: 2.30 m.

Diàmetre i/o perímetre ext.: 4.10 m.

Gruixos mur: 0.90 m.

Construccions associades: prop de la barraca s'aprecien restes d'un abeurador.

Contraforts: No.

Paravents: No.

Murs: No.

Portes: Sí

Tipus entrada: Arc primitiu.

Tipus pedra: Calcària.

Orientació entrada: SW.

Cornisa: No.

Elements interiors: un armariet

Objectes: No

Coberta vegetal: Falgueres.

Observacions: Té una espitllera orientada a l'W a 0.75 m d'alçada.

3. RESULTATS DEL PROJECTE DE CATALOGACIÓ DE BARRAQUES

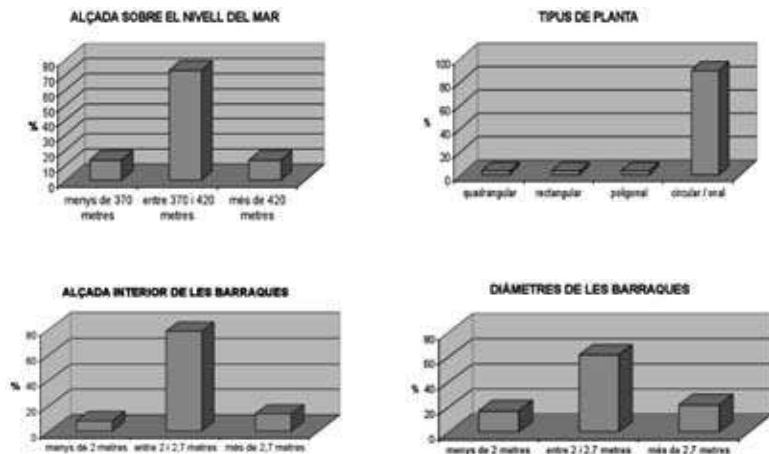
Fins al moment hem catalogat 89 barraques. Tenint en compte que la superfície del municipi és de 50,62 km², la seva densitat mitjana de barraques és inferior a la documentada pel grup DracVerd als municipis veïns d'Olivella (77 barraques en 38 km²) Sitges (94 en 43,67 km²) i Sant Pere de Ribes (70 en 40,71 km²). Tanmateix, cal tenir present que hi ha nombroses zones de la meitat meridional del terme de Begues que corresponen a àrees rocalloses del massís del Garraf que mai han estat conreades.

Als plànols dels cadastres municipals dels anys 1930 i 1954 hi ha grafiades, respectivament, 203 i 201 "barraques". No totes aquestes construccions són de pedra seca —algunes d'elles són del segle XX i fetes amb rajoles i ciment—, però també hem localitzat algunes barraques que no estan indicades als cadastres. Per tant, l'existència d'uns dos centenars de barraques de pedra seca en tot el terme és plausible i palesa el gran nombre de construccions que han estat destruïdes en aquestes darreres dècades.

Actualment s'estan processant les dades obtingudes, les quals permetran conèixer en profunditat les característiques, l'estat de conservació i l'entorn paisatgístic de cadascuna les barraques del terme municipal. D'aquestes 89 construccions inventariades, 3 són aixoplucs ubicats a l'interior d'un marge; les 86 restants són barraques unicel·lulars, excepte una que és bessona. Les seves plantes són generalment circulars, tot i que també n'hi ha algunes de quadrangulars, ovalades o poligonals. Les parts superiors de les portes d'accés es clouen amb un arc primitiu o mitjançant l'aproximació de filades. Els diàmetres interns oscil·len entre 1,4 i 3,9 m (2,5 m de mitjana) i les alçades interiors entre 2 i 3,1 m (2,43 m de mitjana). Algunes barraques tenen una espitllera (8 casos), un armariet (5), una menjadora (1), un altell fet amb troncs (3 casos), una pica (1) o una llar (1 cas) al seu interior. Les obertures d'entrada estan orientades sobretot vers el SE, S i SO. De les 79 barraques, només 24 (35%) estan ben conservades (6 han estat consolidades amb ciment pel seus propietaris), mentre que la resta tenen la coberta de falsa volta ensorrada. També hem localitzat un aixopluc amb murs de pedra seca que delimiten un petit espai sota una balma rocosa.

Gràfiques de resultats: estat de conservació, orientació de les portes, alçada sobre el nivell del mar, tipus de planta, alçada interior, diàmetre interior

Cronològicament, les barraques de Begues, de la mateixa manera que les existents a les comarques del Penedès, Baix Llobregat i Garraf deuen haver estat construïdes durant el segle XVIII i XIX, sense que es pugui descartar que n'hi hagi alguna més antiga. Les barraques associades als camps disposats en feixes suportades per marges de pedra seca situades als vessants muntanyosos no es deurién edificar fins a un moment avançat del segle XVIII, quan la pressió demogràfica, la necessitat de disposar de més terres aptes per al conreu i unes condicions econòmiques favorables a l'exportació de vi i aiguardent als mercats colonials americans van propiciar que moltes àrees fins aleshores ermes o dedicades a l'explotació ramadera i forestal fossin posades en cultiu. L'arribada de la fil·loxera al Baix Llobregat vers l'any 1897 va provocar la mort de la pràctica totalitat de vinyes i la necessitat de substituir els ceps morts per d'altres d'origen americà immunes a la plaga. Sembla que aquesta va afectar Begues una mica més tard que als municipis veïns, a causa del seu relatiu aïllament, la qual cosa va permetre mantenir la producció uns pocs anys més i aconseguir uns bons beneficis econòmics. Però finalment també va arribar i la pèrdua dels mercats colonials i la recuperació de la producció a França després dels estralls de la fil·loxera van causar una baixada del preu del vi que, juntament amb els baixos rendiments econòmics que es podien aconseguir a les vinyes situades a les feixes dels vessants muntanyosos, van fer inviable la inversió econòmica que suposava la seva replantació. En conseqüència, aquestes zones més marginals van ser abandonades, juntament amb les barraques que hi havia, que únicament van servir de refugi ocasional per a caçadors i passavolants. Solament les barraques situades en terrenys plans i més fèrtils van continuar en ús o van ser adaptades (a vegades amb l'afegit d'una porta per limitar-hi l'accés). No hi ha constància que se'n construís cap amb la tècnica de la pedra seca durant el segle XX. Totes les noves construccions es bastiren mitjançant rajoles i ciment.

El progressiu abandonament de les barraques s'explica també pels canvis soferts en l'estructura social de la pagesia i la modernització i mecanització progressiva del treball del camp durant el segle XX, que han provocat que avui en dia les barraques tinguin molt poca utilitat per a la pagesia i que el seu futur sigui incert. Moltes de les barraques de Begues s'han vist negativament afectades per aquestes transformacions socioeconòmiques i la recent expansió urbanística que ha sofert el municipi. De nou, terres anteriorment conreades s'han abandonat i s'ha produït l'enrunament progressiu —i sovint la desaparició— de les seves barraques, marges, cisternes, pous i altres elements constructius de pedra seca.

Altres actuacions realitzades durant el projecte

- Assistència a la IV Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni en Pedra Seca als Països Catalans, Sitges, 19-21 d'octubre de 2007. Presentació d'una comunicació sobre el projecte de pedra seca que desenvolupa el CEB.
- Reconstrucció d'una barraca pertanyent a mas Roig completament ensorrada amb participació de l'Ajuntament i abundant públic. 2007.
- Inclusió d'un becari de la Facultat de Geografia de la UAB, amb tot el que comporta de prestigi pel tema de la pedra seca i per l'entitat organitzadora de la convocatòria d'ajuts.
- Localització i neteja de la rajoleria del mas Alemany. 2006-2007.
- Neteja de la barraca de ca n'Enfruns i l'aixopluc de can Tèrmens. 2007.
- Contactes preparatoris amb l'Ajuntament de Begues per definir quina ha de ser la millor protecció i manteniment de les CPS de Begues. 2007.

Recursos humans del projecte

L'equip de recerca i catalogació que ha portat a terme els Mòduls de la Fase I del projecte és el següent:

Producció cultural: Dos Punts Documentació i Cultura, s.l.

Direcció executiva i organització: Víctor Mata Ventura.

Direcció administrativa: Marià Hispano Vilaseca.

Direcció científica: Magí Miret Mestre, arqueòleg

Equip de ruta: Pau Martí Moreno, Quim Carvalho Vendrell.

Disseny web i programació base de dades: Arluk Software, s.l.

Control de qualitat CEB: Xavier Parellada Viladoms.

Assessoria CEB: Xavier Esteve, Ramon Figueres Oller, Josep Clavé, Anna Maria Boj.

- *Direcció de projecte*: analitza, dissenya i concreta el projecte de treball. És el màxim responsable del projecte i interlocutor davant de Fundació Territori i Paisatge. Supervisa i dirigeix l'actuació de l'equip. Participa en les reunions de seguiment del projecte junt amb la coordinació científica.
- *Coordinació científica del projecte (arqueòleg)*: responsable de coordinar les actuacions de l'equip de recerca i catalogació. Realitza el seguiment del projecte junt amb la direcció del projecte. Responsable junt amb l'equip de recerca de definir els fulls de ruta. Assisteix a les reunions de seguiment juntament amb la Direcció de projecte i Fundació Territori i Paisatge si s'escau.
- *Equip de ruta*: formen l'equip de treball dos geògrafs que desenvolupen les tasques de recerca, identificació i catalogació de les CPS. Donen suport al coordinador en el seguiment de totes les tasques que afecten el projecte. Un d'ells és el responsable d'informar la base de dades. Junt amb el coordinador, són els responsables de l'execució del projecte.
- *Equip assessor*: està compost per un tècnic en patrimoni, un expert en toponímia local. Inclou la participació de persones nadiues per a la localització de CPS. Depenen directament de la direcció del projecte.
- *Tècnic d'aplicatius informàtics*: en base a l'anàlisi de requeriments realitzat per la direcció executiva i científica del projecte, porta a terme la programació i manteniment de l'aplicació informàtica, així com les modificacions que puguin sorgir en l'actual fase del projecte.

4. OBJECTIUS DEL CENTRE D'ESTUDIS BEGUETANS

Creiem que la recuperació dels paisatges agraris és un factor de sostenibilitat del territori a tenir en compte, sobretot en llocs on la pressió demogràfica i urbana afecta antics espais agrícoles que han esdevinguts semiurbans.

Les diverses tipologies de construccions de pedra seca formen part integrant del patrimoni cultural, històric, etnològic, geogràfic i mediambiental. La conservació del patrimoni en pedra seca contribueix també a millorar el paisatge, a la preservació del medi natural, ja que pot evitar l'erosió del terreny, actuar com a talla focs en casos d'incendi i servir de fre a l'urbanisme especulatiu.

Avui Begues és un municipi de més de 6.000 habitants amb un fort creixement demogràfic i una accelerada urbanització que continuaran en els propers anys —segons marca el Pla General Urbanístic vigent— i comportaran una minva significativa del patrimoni cultural de pedra seca i del medi natural encara conservat al municipi. La proximitat de Begues a l'àrea metropolitana de Barcelona fa que sigui una de les zones més properes amb una major diversitat i riquesa de construccions de pedra seca. Aquest fet fa encara més urgent activar mecanismes de difusió, restauració, conscienciació, sostenibilitat i protecció legal, a fi que les generacions presents i futures puguin gaudir d'aquest patrimoni. Aquestes accions han d'anar orientades a les necessitats i realitats de cada territori, per tal de garantir la conscienciació de la societat civil —amb especial incidència en la població escolar— i la classe política.

La realització d'inventaris rigorosos i exhaustius constitueix necessàriament un pas previ per a la salvaguarda efectiva d'aquelles construccions de pedra seca la conservació de les quals sigui encara possible. A partir d'ara, el CEB disposarà d'un anàlisi precís dels requeriments de la situació actual del patrimoni de pedra seca del municipi i podrà estudiar quines estratègies són més convenients per poder conservar-lo. Aquest recurs pot contribuir també a la integració i arrelament de la població, ja que el coneixement de les antigues formes de vida locals fomenta la pròpia estima i la sociabilitat de les persones. El projecte d'inventari impulsat pel CEB s'ha plantejat des d'un principi esdevenir un producte d'interès cultural que pugui ser consultat lliurement. Per això es preveu l'elaboració d'itineraris que integrin construccions representatives i accessibles, a fi de donar a conèixer els valors d'interès paisatgístic i cultural de Begues, així com conferències i exposicions divulgatives i la convocatòria de concursos per afavorir la realització de treballs de consolidació. L'objectiu és apropar els ciutadans al medi natural d'una manera respectuosa i com a suport per a la dinamització cultural dirigida als adults i al sector d'ensenyament.

El CEB vol incorporar-se al conjunt d'entitats que ja treballen en la protecció i manteniment de la pedra seca. Per això incorpora el catàleg de CPS de Begues a la resta d'estudis que es fan en els Països Catalans i la resta

Barraca amb porta de llinda plana al Massís del Garraf (Begues)

de la mediterrània. Tot plegat fomenta que entitats i municipis d'altres territoris entrin en una dinàmica de salvaguarda i difusió del patrimoni arquitectònic i natural.

Per aconseguir la protecció legal d'aquest patrimoni i facilitar així la seva conservació i el reconeixement institucional i popular que es mereixen, es pot —d'acord amb el marc legal vigent a Catalunya— realitzar la seva declaració individual com a Bé Cultural d'Interès Local (articles 15, 17 25 i 39 de la Llei del Patrimoni Cultural Català) o mitjançant la seva incorporació als plans especials i catàlegs de patrimoni cultural municipals regulats per la Llei d'Urbanisme. Enfront el creixement urbanístic gens respectuós envers l'arquitectura tradicional i el paisatge, la protecció legal i el manteniment de les construccions en pedra seca i d'altres construccions tradicionals és de vital importància per mantenir un paisatge humanitzat respectuós amb els valors naturals, culturals i històrics del territori.

Com objectiu de futur el CEB pren partit i es posiciona per tal d'empènyer al govern de la Generalitat a elaborar una legislació superior a nivell nacional que protegeixi el patrimoni català de pedra en sec.

BIBLIOGRAFIA

- (1) GRAN GEOGRAFIA COMARCAL DE CATALUNYA, volum 1, *Introducció*. Barcelonès. Baix Llobregat, segona edició (1991), Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- (2) GRUP DE RECERCA OLESA RURAL, *Petjades històriques. Recull de construccions rurals en pedra seca i altres curiositats naturals al terme d'Olesa de Bonesvalls*, Edicions i Propostes Culturals ANDANA, S.L. i Grup de Recerca Olesa Rural, 2005
- (3) CONXITA SOLANS RODA I M. ROSA BONDIA DOMPER, *Begues*, col·lecció La Creu de Terme, núm. 14, Cossetània Edicions, Valls, 2001.
- (4) ELOI BERGADÀ I MURIA, *Antigues cabanes i altres construccions de pedra col·locada en sec*, publicació núm. 8 del Museu Municipal de Molins de Rei, 1986, 56 p.
- (5) ARTIGAS, RAMON I D'ALTRES, *Barraques de pedra seca a Mont-roig del Camp*. Cossetània Edicions, Col·lecció El Tinter, 74, Valls, pp.199, 2007.
- (6) ARTIGAS, RAMON; CAMPS, ANDREU; PASCUAL, JOSEP: *Barraques de pedra seca de Sitges i del Garraf*, Ajuntament de Sitges, pp. 253, 2003.
- (7) Baylach, M. Montserrat (1996): "Les barraques de pedra seca a Calafell. Generalitats", *L'Informatiu*, 13, març de 1996, Patronat-Fundació Castell de Calafell, Calafell, pp. 7.
- (8) GIRONÈS DESCARREGA, JOSEP (1999): *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*, Diputació de Tarragona, col·lecció Ramon Berenguer IV, 198 p. (2a edició del 2005).
- (9) RIPOLL MASFERRER, RAMON (2003): "Les construccions de paret seca a l'Anoia", *Actes del congrés Els paisatges de la vinya* (Manresa, 2003), Centre d'Estudis del Bages, Manresa, pp. 171-175.
- (10) GALLOFRÉ CORNADÓ, JOSEP (2004): *Les construccions de pedra en sec a l'Albi*. Inventari, Institut d'Estudis Ilerdencs – Ajuntament de l'Albi, L'Albi, pp. 251.

Abans, durant i després de la restauració d'una barraca de mas Roig a Begues (octubre 2007)

LA CONSTRUCCIÓ D'UN EQUIPAMENT DIVULGATIU DEL PATRIMONI: LA RUTA DE PEDRA EN SEC DE LES TAULES, A CAPÇANES (PRIORAT)

MÀRIUS SEDÒ I RICARD BAQUÈS

Conjunt de construccions després de les obres de restauració

Ameres estat inicial i després de les obres de restauració

L'origen, el sentit i el significat d'aquest itinerari de la pedra en sec, és per retre un homenatge als que van fer totes aquestes construccions, als que van donar forma a aquestes terres, treballant-les perquè poguessin donar fruit i d'aquesta manera poder-ne viure.

Encara que només sigui amb un petit esbós de totes les construccions presents arreu del nostre territori, la ruta de pedra en sec de les Taules, reflecteix la vida dels pagesos més humils, aquells que no tenien grans masos ni grans finques, sinó al contrari trossos de petites dimensions en els terrenys menys productius.

Aquest itinerari es la descoberta de la seua història, de l'esforç que van fer per millorar les seues condicions de vida, de com van adaptar aquest medi tant escàs per incrementar-ne la producció, com mica en mica aconseguiren millorar el valor del seu patrimoni, en definitiva recordar aquella majoria de pagesos i jornalers més pobres per evitar que quedi en l'oblit.

Aquesta ruta no podria existir si a la zona de les taules no hi hagués una gran quantitat i varietat de construccions de pedra en sec en un espai molt reduït, això es degut a que durant tots els anys que es van treballar aquestes finques, es van anar espedregant fins que es van abandonar, creant així una continuïtat prou interessant i atractiva per tal de ser visitada.

Durant el recorregut ens trobem una àmplia varietat d'estructures de pedra en sec: marges, clapers, racers, seplutjos, casetes, cucons, citis d'arnes, forn de calç i d'altres. Totes aquestes edificacions tenen un us específic, necessari pel pagès, i un tipus de construcció depenent d'aquest ús. Un altre dels

fets interessants es la gran variabilitat de materials constructius de la zona reflectit en les diferents fórmules d'edificació adaptar-se al tipus de pedra disponible i l'emplaçament on s'havia de bastir.

Un altre dels esforços que s'han fet, ha estat la recollida d'informació, com exemple totes aquestes casetes tenien noms; la de Ca l'Aregada, Ca l'Espardenyer, la de Cal Ximo de Cama, d'altres agafaven el nom del propietari, l'Aubaga de Cal Mas del Francisco, degut a que els pagesos feien de mitjers. La majoria d'aquests renoms encara existeixen o es coneixen per la gent gran del poble, però poc a poc es va perdent i nosaltres volem transmetre-ho a les generacions futures.

De vegades a les coses de la nostra terra no els hi donem suficient importància. Aquest recorregut està dirigit a qualsevol persona que tingui interès en visitar-la, però un dels objectius més immediats es que la gent del territori pugui conèixer i sigui conscient del que van fer els seus avantpassats i sobretot li donin un valor.

La memòria d'aquelles gents s'està perdent, molts dels fills d'aquests pagesos son fora de les nostres contrades, doncs amb les diferents crisis agràries i la revolució industrial aquella gent van marxar a les ciutats: Reus, Tarragona i la gran majoria a Barcelona i ciutats del seu voltant. Aquesta ruta s'ha dissenyat per aquesta zona en concret, sense haver fet una recollida sistemàtica i exhaustiva de totes les construccions de pedra seca de la serra de Llaberia i en particular de la zona de Capçanes.

Encara que sembli que haguem començat la casa per la teulada —en som conscients d'aquest fet— la ruta te un nombre relativament petit de construccions, aquestes queden dins del nostre abast per tal de poder-les recuperar i mantenir d'una manera continuada, en canvi recuperar les que queden repartides per tota la serra es a dia d'avui un repte completament impossible. Això no vol dir que renunciem a fer-ho amb el temps, de moment estem disposats a fer-ne una catalogació

Senyalització interpretativa a la Caseta de l'obaga de cal mas d'en Francisco

Detall de l'obra de restauració, esquerra estat inicial i dreta final

Obres de millora del recorregut, emprant les tècniques tradicionals

Comparativa estat inicial (a dalt) i final (a sota) després de les obres

i inventari exhaustiu, ans al contrari creiem que la ruta donarà un impuls per tal de poder emprendre aquesta tasca.

Per tal d'adequar l'itinerari s'ha comptat amb el suport de la gent de Capçanes i diferents administracions locals. En els inicis es van fer els primers reconeixement i desbrossat de les cabanes amb sortides populars, organitzades moltes vegades pel Centre Excursionista del Casal Capçanenc, que va permetre entreveure el potencial d'un equipament com aquest.

Posteriorment s'han anat fent les obres i inversions necessàries per obrir-lo al públic, amb diferents ajuts i subvencions, tramitats des de l'Ajuntament de Capçanes i el Consorci de la Serra de Llaberia que han permès dur a terme la senyalització interpretativa i adaptar el recorregut per als visitants. Per dur a terme les obres s'ha contractat empreses del territori especialitzades en el treball de restauració i s'ha comptat amb el suport d'estudiants de cicles formatius forestals, que fan les pràctiques d'empresa en el Consorci de la Serra de Llaberia que han desbrossat la vegetació.

Resumint, aquesta ruta vol recuperar un valor patrimonial, artístic, cultural, antropològic, històric, el qual van realitzar els pagesos més senzills i humils. D'aquesta manera poder-ho transmetre a les noves generacions

LA TRANSFORMACIÓ DE LES BARRAQUES DE SANT PERE DE RIBES EN TRENTA ANYS (1977-2007)

JOSEP MIRET I MESTRE, XAVIER MIRET I MESTRE,
MAGÍ MIRET I MESTRE, EDUARD RIU-BARRERA

INTRODUCCIÓ

El curs acadèmic 1977-78 dos de nosaltres (M. Miret i E. Riu) vam dur a terme un treball sobre les barraques que vàrem titular "Aproximació a l'estudi de les construccions de pedra seca, un cas concret: St. Pere de Ribes (Garraf)". L'excursionisme científic, l'interès per l'entorn geogràfic i natural i per la història i el patrimoni del nostre país, juntament amb records familiars, ens havia atret l'atenció sobre aquesta temàtica. L'assignatura sobre Etnografia de la Península Ibèrica impartida per Josefina Roma a la Universitat de Barcelona ens oferí l'ocasió de fer un treball de recerca i estudi sobre les barraques. El treball es composava de dues parts: la primera d'estudi monogràfic i la segona amb croquis i fotografies de 52 construccions de pedra seca (1).

L'existència de les fitxes descriptives de barraques del terme de Ribes, juntament amb dibuixos i fotografies que foren la base per a fer aquell treball en 1977, ens permeten 30 anys després resseguir aquelles mateixes construccions i fer-ne un treball comparatiu. L'objectiu que ens plantejem és observar quin és l'estat actual d'aquelles mateixes barraques, el seu grau d'estabilitat i quins han estat els canvis en la seva conservació i del seu entorn immediat passats 30 anys de descurança i de deterioraments causats per urbanitzacions, incendis, vials o remodelació de camps. Constatarem quin és el grau de manteniment o de degradació patit en aquest període de temps i exposarem quines són les expectatives de preservació del patrimoni de construccions de pedra en sec.

ÈPOCA DE CONSTRUCCIÓ DE LES BARRAQUES

En aquest sector del Penedès les barraques van associades al conreu de la vinya, que inicia la seva expansió a les darreries del segle XVII. A partir del tercer quart del segle XVIII l'expansió de la vinya es va fer sobretot en zones abans incultes de propietat comunal.

La primera referència històrica d'una barraca al terme de Sant Pere de Ribes la tenim en el capbreu de l'any 1624, en el qual s'esmenta *Lo camp de la Barraca*, peça de terra situada prop del torrent de l'Espluga (2). No hi ha la certesa absoluta que es tracti d'una barraca de pedra seca, però és el més probable, car la paraula barraca normalment té aquest significat. Al segle XVIII es produeix la gran expansió de la vinya en alguns municipis de la costa del Penedès. A aquesta etapa es pot assignar la construcció de moltes barraques, entre les quals la n° 14 (inventari del 1977), que porta la data de 1797 incisa en un muntant de la porta.

A partir de 1890 la fil-loxera destrueix moltes vinyes i provoca l'extinció de moltes concessions a parceria. Algunes de les vinyes de les terres més allunyades són abandonades totalment i d'altres són substituïdes pel conreu del garrofer. Amb posterioritat a aquesta data ja no es van construir noves barraques i segurament va començar la primera etapa del seu abandó a les terres de pitjor qualitat. Tot i així, va continuar l'ús i manteniment d'aquelles barraques situades vora les terres que van seguir en conreu, com es desprèn de la data de 1908 que apareix a la façana de la barraca n° 44, que deu correspondre a la instal·lació d'una porta amb pany.

Als anys mil nou-cents quaranta i cinquanta part de la pagesia passa a treballar al ram de la indústria. S'introdueixen les motos i, més gradualment, els tractors, alhora que minva el bestiar de càrrega i tracció, factors que fan que les anades i vingudes de la llar a la terra siguin més ràpides i les estades més curtes. A més, la glaçada

de 1956 matà molts garrofers, fent que es deixessin de treballar molts fondos i costers amb marges de pedra seca i barraques. I, finalment, alguns propietaris de finques decideixen enrunar algunes barraques per evitar que rodamons les utilitzin com a refugi.

Als anys mil nou-cents setanta les barraques queden massivament deseparades com a conseqüència de l'abandonament agrícola de molts sectors del terme. És aquesta l'etapa actual que pretenem descriure en aquest treball.

FUNCIÓ

Tenim notícia que antigament algunes barraques podien ésser utilitzades per a estar-hi uns dies mentre duessin les tasques agrícoles més intenses, com és el cas de les barraques d'en Gregori (nº 48). També sabem per fonts orals que algunes barraques allunyades del poble eren utilitzades per a sojornar-hi alguns dies. Però la utilitat més habitual era la de refugi ocasional amb motiu d'un xàfec o per descansar una mica a l'abric del sol i del vent. Una altra funció que trobem molt sovint a les barraques era la de magatzem d'eines i de tot tipus d'estrís que es podien menester a la vinya: pots de sofre, aixades, el càntir d'aigua, una cassola per coure el menjar, algun sac, palla, feixos de llenya, etc., sovint penjats en unes estaquas de fusta clavades a les parets o disposats en uns armariets que en el llenguatge local són anomenats "barracons".

NOMBRE DE BARRAQUES DEL MUNICIPI

En l'estudi de 1977-78 es van catalogar 52 barraques de pedra seca dins el terme de Sant Pere de Ribes. No es tractava d'un inventari exhaustiu, ja que el seu objectiu era documentar una mostra de les diferents tipologies de barraques. Per qüestions de mètode i de disponibilitat de temps, algunes zones foren resseguides amb força exhaustivitat, mentre que en d'altres es van descriure només les barraques visibles des de les principals vies de comunicació. Posteriorment el terme municipal de Ribes ha estat estudiat pel grup DracVerd, que va inventariar 70 barraques. Segons les nostres observacions, al treball de 1977-78 s'hi van incloure unes 25 barraques que no estan recollides en l'inventari del DracVerd, sumant en total 95 barraques. Però això no és tot, perquè coneixem una dotzena més de barraques, senceres o enrunades, que hem anat trobant en excursions. En total, doncs, la xifra total de barraques del terme deu superar lleugerament el centenar.

En la revisió actual hem tingut dificultats per localitzar novament les barraques relacionades amb l'estudi de 1977-78, ja que no es van poder localitzar amb sistemes geogràfics precisos i a que de moltes d'elles només s'indica la zona aproximada on es troben. Cal tenir present que aleshores no es disposava d'aparells que indiquessin les coordenades a través de satèl·lits. Actualment algunes de les barraques localitzades els anys 1977-78 han quedat dins boscos joves però espessos o amb molt de sotabosc, els camins que hi portaven s'han perdut o degradat i ens hem quedat sense referències per poder-les localitzar, especialment a la zona de Puigmoltó (nº 1-19 de l'inventari, vegeu taula). En la nostra recerca de l'estiu de 2007 hem visitat 32 de les 52 construccions de pedra seca inventariades fa trenta anys.

ELS CANVIS DELS DARRERS 30 ANYS

Ja hem comentat que els darrers anys han suposat canvis en el paisatge i l'agricultura del terme de Ribes. La reducció de zones de conreu i especialment del nombre de pagesos, la mecanització i els nous mitjans de transport, l'aparició de les urbanitzacions i l'execució de noves infraestructures viàries, de conduccions d'aigua i de xarxa elèctrica ha portat a un progressiu abandonament i desaparició de les barraques, que han perdut la seva antiga funció.

El canvi més dramàtic s'ha produït en tres barraques que han desaparegut engolides per les urbanitzacions i per l'autopista Pau Casals (C-32).

La primera d'elles és la nº 20, que estava situada a 30 m al sud de la carretera BV-2112, prop de l'antic camí dels Cocons, i que ha desaparegut com a conseqüència dels rebaixos de l'autopista. Es tractava d'una construcció circular, de mides internes 2,40 x 3,25 m i 2,85 m d'alçada fins la llosa de la volta. Presentava les parets externes amb un arrebossat de portland i estava tancada amb una porta de fusta. Al costat hi tenia un safareig i estava adossada a un marge. La llinda era composta, amb una llosa plana i un arc de descàrrega al damunt. Al fons tenia un barracó. Quan la vam visitar l'any 1978 es trobava en bon estat, encara utilitzada, malgrat que presentava un petit forat al sostre (fig. 1).

Figura 1: Barraca actualment desapareguda a causa de la construcció de l'autopista C-32 (nº 20/1977) (foto: E. Riu-Barrera).

Tampoc ha tingut gaire sort la nº 28, situada a la plana de Vilanoveta, en el lloc on ara hi ha el polígon industrial, entre la C-246a, la variant de la C-246 i la carretera de Solers. El grup DracVerd encara la va inventariar i fotografiar fa uns anys amb el número R53. Actualment el lloc que ocupava la barraca és una parcel·la del polígon industrial de Vilanoveta i no n'hi ha ni rastre.

Continuant amb la nòmina de les barraques desaparegudes hem d'esmentar la que hi havia a uns 100 m al NE de can Bertran, zona ara ocupada per una urbanització. Tot i els esforços que vam fer aquest juliol per resseguir si se'n trobava alguna resta entre les cases, no en vam saber trobar cap indici. L'inventari de 1977-78 li dona el número 51 i la descriu com de planta quadrada, de 4,80 x 3'00 m de mides exteriors, amb una alçada total de 3 metres. La porta estava orientada a ponent i presentava una llinda plana al damunt. Es trobava en bon estat, amb la coberta amb lliris i terra.

La falta de manteniment ha fet que en els darrers 30 anys els sostres d'algunes barraques hagin cedit i que barraques que els anys 1977-78 es trobaven en bon estat ara es trobin enrunades. És el cas de les barraques 27, 29, 32, 33, 41, 48 i 52, que descriurem detalladament.

La barraca nº 27 (R54) és una barraca molt transformada situada a la cantonada d'un hort proper al bosc de Solers. Quan la vam visitar fa trenta anys la vam trobar tancada amb pany i clau i només la vam poder descriure i amidar externament. Anys enrere es va esllavissar l'entrada i ara és visible l'interior, la qual cosa ha permès que poguéssim completar els croquis fets fa trenta anys.

Prop del Corral d'en Capdet hi ha la barraca 29 (R43), mig amagada per un garrofer. L'any 1978 la volta estava molt erosionada, sense terra, però encara dreta, i quan la van visitar el grup del DracVerd encara seguia dreta, però actualment ja ha caigut.

Una altra barraca que s'ha ensorrat es troba en unes feixes properes a uns bancals amb arbres fruiters a uns 300 m al sud del Racó (nº 32). Havia quedat mig amagada pels pins que hi havia a la vora, però recentment el propietari ha netejat el sotabosc. La barraca es trobava en bon estat fins que pels volts de l'any 2000 s'ensulsià la volta.

En un fondo proper al Pla de Galí es troba una altra barraca (nº 33, R41) que es trobava ben conservada fins fa poc i el grup DracVerd la descriu en bon estat. Actualment la volta està esfondrada i el lloc s'ha omplert d'escombraries.

Figura 2: Barraca actualment enrunada, tal i com estava en 1977 (nº 41). En aquells moments una simple acció de manteniment —la col·locació de terra a la part superior— n'hagués permès la conservació (foto: E. Riu-Barrera).

La degradació d'aquest conjunt és evident. L'any 1977 ja havia cedit una de les voltes, quan la van visitar el grup DracVerd ja havia cedit una segona volta i actualment (estiu 2007) han caigut ja les dues restants. A més les barraques d'en Gregori es troben dins d'una parcel·la d'urbanització i qualsevol dia poden desaparèixer completament.

Finalment arribem a les barraques del Planot (nº 52), un conjunt de dues barraques adossades i incloses en un

Entre can Martí i l'autopista, dalt la carena, hi havia una barraca molt ferma que es mantenia dreta quan va ser visitada l'any 1978. Se li va assignar el número 41. Tenia la volta sense terra i presentava una llosa de tanca molt curiosa amb una perforació al centre. La llinda era plana i la porta estava orientada al sud. L'alçada total de la construcció era de 2,55 m (fig. 2). Actualment és un munt de pedres entre les quals s'intueix la planta de la barraca.

Una de les pèrdues més lamentables que hem sofert en els darrers anys són les barraques d'en Gregori (nº 48, R33). Aquest és l'únic conjunt compost de quatre barraques al municipi. Per tradició oral sabem que el vell Gregori era un pagès de Ribes que passava temporades en aquestes barraques properes al mas Berenguera. Segons es diu, una era pel matxo, una altra per les eines i les altres dues per ell.

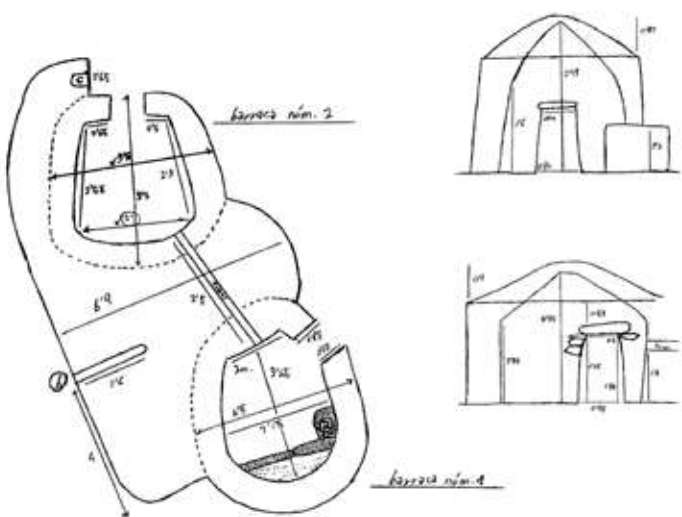

Figura 3: Planta i seccions de les Barraques del Planot (nº 52) tal com estaven l'any 1978.

claper amb pedruscall (fig. 3). Fa trenta anys es trobaven en bon estat malgrat que havien perdut les portes i ja no s'utilitzaven, però actualment totes dues estan per terra.

La resta de barraques presenten un estat de conservació similar al que tenien fa trenta anys: les que estaven caigudes continuen de la mateixa manera i les que es trobaven en bon estat segueixen igual, malgrat que el pas del temps no perdona i moltes d'elles presenten enderrocats petits del sostre o alguna esquerdada amenaçadora. En general s'observa que gairebé totes les construccions en bon estat tenen la coberta de terra molt erosionada o fins i tot desapareguda. El manteniment d'aquesta coberta de terra és imprescindible per a la conservació de les voltes de les barraques. Com s'indicava en el treball de 1978 "Una barraca sense coberta està condemnada en un lapse més o menys llarg a ensorrar-se irremediablement" (p. 32).

Però no tot està perdut i ara que ens acostem ja al final d'aquesta comunicació ha arribat el moment d'assenyalar el cas particular de la barraca nº 4 (R60), situada a 200 m al W de Puigmoltó. Es tracta d'una barraca petita embotrada a la cantonada d'un gran marge de pedra seca de dos metres d'alçada on també se'n troba una altra, la nº 3. Aquesta barraca es trobava arruïnada l'any 1978 i només es conservava en una alçada no superior al metre i mig. En aquests darrers anys el propietari ha refet els grans marges de pedra seca de la finca i ha restaurat la barraca, refent la volta i pujant el marge fins a una alçada superior als dos metres. Això sí, en la restauració es va utilitzar, si bé només puntualment, el ciment portland. Es tracta d'un dels pocs casos recents de restauració de barraques que ja havien caigut i no cal dir que aquesta restauració ens satisfà.

Ja per acabar, ens agradaria afegir una petita estadística de com han afectat aquests darrers trenta anys a les barraques de Sant Pere de Ribes. De 32 barraques estudiades, 21 no han sofert grans variacions: 3 segueixen esfondrades i 18 continuen dretes com abans, malgrat que algunes una mica tocades. Tres barraques han desaparegut (9,3 %), set s'han esfondrat (21,8 %) i una (3,1 %) ha estat restaurada. En resum 10 de 32 barraques (31,2 %) han quedat inutilitzades.

Res fa pensar que aquest ritme de destruccions i ensorraments s'alenteixi en un futur immediat, sinó més aviat el contrari, a causa del progressiu deteriorament i inestabilitat arquitectònica de les barraques i del creixement urbanístic i transformació del territori. La conjunció de tots aquests factors indica que a les acaballes del segle XXI podrien haver desaparegut o haver-se malmès de manera pràcticament irreversible la gairebé totalitat de barraques actualment existents.

Per tal d'evitar-ho, és imprescindible donar un fort impuls a l'inventari, estudi, consolidació, restauració, protecció legal i divulgació del patrimoni cultural de pedra seca, així com del seu entorn paisatgístic i cultural. En els darrers anys han anat sorgint iniciatives amb aquests objectius en diverses contrades del nostre país, la qual cosa garanteix que una petita mostra d'aquestes construccions restarà preservada per a les generacions futures, però hi ha encara molta feina a fer.

Com hem intentat exposar amb la present comunicació, la preservació del patrimoni de pedra seca és un tema que no es pot posposar, ja que el marge de temps disponible és relativament breu. Fins al moment són molts pocs encara els municipis catalans que han inclòs una mostra de les barraques més representatives o interessants del seu terme en els corresponents Plans Especials i Catàlegs de protecció urbanística. Per tal de garantir la conservació de si més no una mostra de totes les tipologies de barraques caldria seleccionar uns exemplars representatius de cadascuna de les varietats, atorgar-les una protecció legal efectiva i programar una consolidació i manteniment (bàsicament de la coberta amb terra i vegetació) amb acords entre institucions i propietaris. Tampoc la Generalitat de Catalunya ha incidit de forma efectiva en la protecció d'aquest patrimoni. Cal adoptar mesures que impedeixin de forma realment efectiva l'ensorrament de les barraques. Un mitjà seria establir mesures que facin atractives per als seus propietaris mantenir-les, o que no els suposi cap despesa econòmica. De poc serveix tenir protegit legalment un munt de pedres, que com hem intentat posar de manifest amb aquesta comunicació, pot ser el destí de la majoria de barraques de pedra seca en poques dècades si no es realitzen accions eficaces encaminades a impedir-ho.

CODIFICACIÓ DE LA TAULA

S'ha utilitzat la mateixa codificació utilitzada pel grup DracVerd de Sitges (3), amb alguns afegitons. Els punts suspensius (...) a la taula indiquen aquelles barraques localitzades de nou per nosaltres que no consten a l'inventari del DracVerd.

Per la FORMA

CI	Planta circular
QU	Planta quadrada
TR	Planta trapezoïdal
FE	Planta de ferradura
EL	Planta el·líptica
IR	Planta irregular
B/C	Bessonnes o compostes

PORTA d'entrada

LP	De llinda plana
LD	De llinda doble o amb arc de descàrrega
??	Indefinit (degut al seu estat d'enderroc)

TIPUS d'adaptació al medi

AA	Aèries aïllades
AM	Aèries adossades a marge o paret
TM	Terreres margeres

ESTAT de conservació

PF	En perfecte estat
ES	Enderroc petit del sostre
EP	Enderroc exterior petit
EI	Enderroc exterior important
ET	Enderroc total
CE	Coberta erosionada

ALTRES elements

B	Barracó (armariet empotrat)
E	Espitllera (finestra estreta)
S	Seient o pedrís

NUMERACIÓ		CONSERVACIÓ	CARACTERÍSTIQUES					
1977	Drac V	Zona	1977	2007	FORMA	PORTA	TIPUS	ALTRES
1		Puigmoltó	PF		QU	LP	AM	
2		Puigmoltó	ET		QU	LP	AA	B E
3	Puigmoltó	PF	PF	EL	LP	AM	
4	R60	Puigmoltó	ET	PF	EL	LP	AM	
5		Puigmoltó	PF CE		CI	LP	AM	S
6		Puigmoltó	ET		TR	LP	AM	B
7	Puigmoltó	ET	ET	EL	LP	AM	
8		Puigmoltó	ET		CI	??	AM	B
9		Puigmoltó	PF		EL	LD	AM	B E
10		Puigmoltó	PF		QU	LP	AM	
11	R57	Puigmoltó	ET	ET	EL	LP	AM	
12	R51	Puigmoltó	PF	PF CE	CI	LP	AA	
13		Puigmoltó	PF		CI	LP	AM	
14		Puigmoltó	ET		CI	LP	AA	B E data 1797
15		Puigmoltó	ET		CI	LP	AA	
16		Puigmoltó	PF		FE	LP	AM	
17		Puigmoltó	ET		QU	??	AM	
18		Puigmoltó	ET		IR	??	AA	
19		Camí de Puigmoltó als Cocons	ES		QU	LD	AM	B E S
20	Carretera BV-2112	PF	Desap.	CI	LD	AM	safareig
21	R61	Can Mironet	PF	PF	CI	LD	AA	E
22	R63	Can Mironet	PF	PF	CI	LP	AA	E
23	R62	Xoriguera-els Cocons	PF	PF CE	CI	LP	AA	E B
24		Xoriguera-els Cocons	PF CE		QU	LP	AM	B
25	R59	Xoriguera-els Cocons	PF	PF	IR	LD	AM	
26	R58	Xoriguera-els Cocons	ET	ET	IR	LP	AM	
27	R54	Bosc de Solers	PF	ET	CI	LP	AM	
28	R53	Vilanoveta	PF	Desap.	CI	LP	AA	safareig
29	R43	Corral d'en Capdet	PF CE	ET	CI	LP	AM	B
30	R45	Els Sumidors	PF	PF	QU	LP	AA	safareig
31	R44	El Racó	PF	PF	IR	LP	AM	
32	El Racó	PF	ET	IR	LP	AA	B E
33	R41	Pla de Galí	PF	ET	CI	LP	AA	
34	R39	Pla de Galí	PF	PF	CI	LP	AA	E
35	R20	Can Bertran-Comantorre	PF CE	ES	CI	LP	AA	E S
36	R19	Can Bertran	PF	PF	CI	LP	AA	E S

37	R65	Camí a Montgròs	PF	PF	CI	LP	AA	
38	R68	Camí a Montgròs	PF	PF	QU	LP	AA	B S
39		Entre Montgròs i can Ramonet	PF		CI	LP	AA	B
40		Can Martí-can Masalleres	PF CE		QU	LP	AA	B S
41	Carena de can Martí	PF CE	ET	TR	LP	AA	
42		Carena de can Martí	ET		IR	LP	AA	
43		Mas de les Catalunyes	PF CE		FE	LP	AA	
44	Masia de Montgròs	PF	PF	EL	LP	AA	Data 1908
45	R64	Masia de Montgròs	PF	ES	CI	LP	AA	
46	R66	Masia de Montgròs	PF	EI	TR	LP	AA	
47	R67	Masia de Montgròs	PF	PF	TR	LP	AM	
48	R33	Barraques d'en Gregori	PF ET	ET	B/C	LP	AA	B
49		Can Marcer-el Vilar	PF		CI	LP	AA	
50	R24	La Carçosa	PF	EI	CI	LP	AA	
51	Can Bertran	PF	Desap.	QU	LP	AA	
52	R34	Barraques del Planot	PF	ET	B/C	LP	AA	B S

(1) Aquest treball ha estat publicat de forma resumida a les següents publicacions:

M. MIRET, E. RIU, "Les barraques de pedra seca", *Mai enrera*, Butlletí del Club Excursionista de Gràcia, XLI (1979), núms. 380 p. 39-40, 381 p. 55 i 382 p. 72-73.

M. MIRET MESTRE, E. RIU-BARRERA, "Les barraques de vinya de pedra seca de Sant Pere de Ribes", *Miscel·lània Penedesenca 1995*, Institut d'Estudis Penedesencs, p. 71-92.

(2) Arxiu Diocesà de Barcelona: Mensa Episcopal, Tít. XI (Ribes), Capbreu de 1624 (Confessió de Josep Gelabert).

(3) R. ARTIGAS, A. CAMPS I J. PASCUAL, *Barraques de pedra seca de Sitges i del Garraf*, Ajuntament de Sitges, 2003, 253 p. + mapa.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC

JOSEP GIRONÈS DESCARREGA

Actualment, una bona part del patrimoni cultural tangible del món de la pedra en sec es troba en un greu perill de desaparició, degut en part a la ignorància de la riquesa cultural que representa. Paral·lelament, algunes obres que fins fa poc temps eren patrimoni agrícola s'enderroquen per la seva transformació en espais industrials i urbans.

Contra la pèrdua del patrimoni basat en la pedra posada en sec —que ens mostra una part cabdal de la nostra història i alhora una exposició d'art prou particular—, diverses institucions i persones lluitem per donar a conèixer les construccions de pedra en sec, com a primer pas de la seva restauració i preservació.

En l'aspecte divulgatiu, els avenços en els darrers anys han estat espectaculars, degut al reconeixement cada cop més estès de l'art de la pedra en sec entre la població, al que cal sumar-hi la protecció que diverses institucions ofereixen a les construccions que resten en el seu àmbit de govern. Tanmateix, l'avanç serà més notable a partir del moment que la societat vegi en les obres de pedra en sec labors artístiques, i quan les institucions públiques tinguin plena consciència del valor arquitectònic, antropològic, ecològic i paisatgístic del nostre patrimoni bastit amb pedra.

També seria bo que l'ofici de picapedrer o de marginador s'associés amb una professió de prestigi, amb capacitat per a bastir construccions actuals a partir dels models heretats dels avantpassats.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC. BREU HISTÒRIA

La humanitat, al llarg de la història, s'ha valgut de la pedra que ha trobat pel territori per tal de satisfer algunes de les seves necessitats més bàsiques.

Amb pedra va elaborar distints elements pràctics d'ús quotidià, com les destrals, els raspadors i altres armes i estris que li facilitaven la supervivència en un mitjà inicialment prou hostil. Igualment, estaven bastides amb pedra les construccions de suport a la ramaderia, les parets i tanques que ajudaven a mantenir els animals estabulats. També comptaven amb la pedra com a material més utilitzat les coves i les balmes que aleshores adaptaven com habitatge familiar. I ja és entrar en tot un món espectacular les obres de pedra posada en sec que han donat suport a l'agricultura a partir de l'acció constructiva del pagès.

Des de fa un temps, les obres més emblemàtiques de pedra en sec que s'han salvat a la destrucció es consideren part del patrimoni cultural dels pobles i de les nacions on estan ubicades. En les nacions més avançades, la seva possessió i exhibició es considera una **mostra de civilització i de prestigi**, cosa que ocasiona que es destinin força recursos econòmics en la seva conservació. Sigui com sigui, les grans obres tenen bona reputació i, en conseqüència, es restauren i s'exhibeixen. És qüestió de reputació.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC. L'AGRICULTURA

En el món agrícola, la pedra ha format part auxiliar dels cultius, ja fos per a protegir els conreus, per anivellar el

territori agrari o com habitatge del pagès. I també ha integrat l'àmbit ramader, rural i urbà.

A diferència dels espais de culte, la superposició cultural, religiosa i arquitectònica s'ha notat poc en l'arquitectura rural, i com a conseqüència d'aquesta sort, els elements construïts en temps pretèrits per mans humils han mantingut les característiques i utilitats amb les que foren dissenyats i construïts. I és precisament al món agrícola que encara no ha patit l'afany urbanitzador on encara es mantenen algunes obres que cal mirar-se amb atenció per abastar-ne la seva singularitat artística.

Per tal de saber-ne el màxim d'aquest l'art mil·lenari, inicialment hem de copsar la qualitat de la pedra, ja que aquesta pot ser de calar blanc o blau, gres de diversos colors, de llicorella, tapassot o còdols de riu; però independentment de la qualitat de la pedra que es trobi en un lloc, hem de tenir gola avall que el pagès l'haurà sabut treballar per bastir les construccions i els enginyers necessaris. I hem de ser capaços de mirar i entendre perquè el pagès posava pedra sobre pedra per a treure'n el màxim profit.

Mirar i entendre els marges. Són les construccions més conegudes que es troben pels camps. De marges, com de pedres, no n'hi ha dos d'iguals, ja que se n'ha construït de totes mides i de diferents estils. Amb tot, hem de tenir capacitat per veure que, d'acord amb la seva alineació, els marges poden ser: rectes, corbats, raconers, cantoners... Igualment, segons la seva disposició vertical els marges poden ser: aplomats, atalussats o escalonats.

Com ja sabem, els marges són construccions a cara única, mentre que els murs són construccions de més o menys doblaria constituïts per dues parets.

Alguns marges i murs disposen d'enginyosos i pràctics complements, que evidencien l'art del pagès per treure el màxim aprofitament a la utilització de la pedra. Entre els més populars tenim les escales, les rampes d'accés i els sitis d'arnes, aquests darrers uns elements imprescindibles per a la producció de mel i de cera a partir de la feina de les abelles. Altrament, els amagatalls són espais camuflats on es podien deixar les eines, els productes del camp i també per amagar-se les persones en temps de revoltes o persecucions. I els aixoplucs són refugis on una o dues persones poden aixoplugar-s'hi ocasionalment.

Altres protagonistes petrís dels nostres camps són els habitatges, que han servit per a donar cobertura permanent a les persones i també als animals de càrrega i arrossegament que tenien el seu medi de vida al camp. Els habitatges més coneguts són les barraques i les cabanes, algunes de les quals poden tenir grans dimensions i capacitat. Aquestes cases rurals sempre han estat bastides amb un únic element: la pedra, sense cap complement, només, com a molt, una mica de terra per a cobrir el sostre i rejuntar les pedres.

Entre les construccions aptes per a viure-hi, les cabanes són pròpies de la comarca de les Garrigues i de la part nord de la Terra Alta, especialment de la Fatarella i de Vilalba dels Arcs.

Les cabanes són obres bastides amb la tècnica de la volta de canó o de mig punt, voltes que de vegades són apuntades o rebaixades, depenent de les necessitats de l'espai a cobrir, sempre amb uns resultats de gran solidesa i de molt bona estètica.

Per tal d'impermeabilitzar l'habitatge, a la coberta s'hi posava la terra que es buidava de l'interior de la cabana, i a sobre s'hi plantaven lliris de Sant Josep, safra o altres herbes que, amb les seves arrels, relligaven

la terra i impediend que el vent o la pluja se l'emportessin. Les barraques són un element comú a totes les comarques de la demarcació de Tarragona i a la majoria de Catalunya. La seva agradable estètica, integrada del tot al terreny, forma part de l'estampa clàssica dels conreus.

Les barraques són, majoritàriament, de planta quadrada o rodona, i estan bastides amb parets verticals o atalussades. Poden estar cobertes amb les tècniques de cúpula, falsa cúpula, llindes i lloses o amb volta, i estan recobertes amb lloses, pedruscall, terra o terra i plantes...

Els models de portals d'accés a les barraques és plural, ja que els muntants poden ser verticals, inclinats o arquejats, de la mateixa forma que el tancament s'aconsegueix amb una o més llindes, o amb arcs més o menys apuntats o rebaixats.

De cara a fer-hi vida les persones, les barraques i les cabanes necessitaven d'uns complements gairebé imprescindibles, algun dels quals també es bastia amb pedra. Són els armaris i les neveres, que es situaven a la part més fresca de les construccions, on es podien deixar els queviures amb un mínim de condicions sanitàries. També els animals necessitaven una menjadora, la qual es podia bastir perfectament amb lloses de pedra.

Altres elements de suport prou importants són les cisternes, els pous, els aljubs o les basses, que posaven a l'abast del pagès l'aigua necessària per a ell, la seva família i els animals domèstics o de treball que disposaven. I, posats a aprofitar tota l'aigua, els pous de neu servien per emmagatzemar el glaç de l'hivern, que s'utilitzava per a usos alimentaris i sanitaris al llarg de tot l'any.

Altrament, també ha sigut amb pedra posada en sec com s'han fet algunes eres, els camins empedrats, els abeuradors, les fonts i els rentadors, els forns, els paravents, els recers o els marges-coladors. Aquests darrers elements, situats al capdavant d'un barranc, fan de porgador per evitar que les aigües de pluja s'emportin les avellanes pels costers avall. De la mateixa forma, els marges barranquers arreplegaven la terra que les escorrenties d'aigua arrossegaven barranc avall, una terra en la que al cap del temps es plantava algun arbre.

Evidentment, hi ha altres construccions, tot i que ens hem limitat a descriure'n les de major difusió.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC. PROMOCIÓ, PROTECCIÓ I PRESTIGI

Contràriament al que passa amb altres mostres d'art molt més populars, l'arquitectura rural de la pedra en sec no gaudeix del reconeixement majoritari, tot i que darrerament el seu prestigi ja va més enllà de l'àmbit

de petits grups d'estudiosos. I és precisament el prestigi allò que garantirà la **difusió i la supervivència** d'aquestes obres.

De bon començament i per ajudar a estimar les obres de pedra seca, hem de **saber mirar** les construccions i esbrinar-ne les seves funcions, perquè conèixer les obres serà l'inici del camí cap al **prestigi i la conservació**: saber mirar i entendre, saber estimar i protegir, voler prestigiar i saber difondre.

Per les obres que veiem arreu, entenem que només es van poder aixecar a base del treball i de l'enginy esmerçat per la pagesia. A més d'útil, és tot un món dotat d'una estètica farcida d'efectes visuals, que al mateix temps que està plenament integrat en el paisatge, alhora que forma part destacada d'una cultura que ens és pròpia.

Ara per ara, les obres de pedra en sec formen part d'una forma d'art que resta fora de l'abast de la majoria de persones que viuen a les ciutats. Però tant si es vol com si no, la pedra, aquest material sobri i humil, ha sigut des de sempre una de les bases més fermes que ha donat lloc a la nostra cultura.

Estimar i protegir. Alguns ajuntaments catalans que valoren les obres de pedra en sec ja han declarat Patrimoni d'Interès les construccions que es troben al seu municipi. D'aquesta forma, alguns propietaris de barraques que ja se les estimaven per ser obres dels seus avantpassats, ara també mostren amb orgull uns treballs que ja es coneixen i consideren obres d'art.

Ja hem donat alguns passos: mirar i entendre; estimar i protegir, i ara ens queda el voler prestigiar l'art de la pedra en sec i difondre'n les seves qualitats.

Itàlia i França van ser pioneres en la difusió del seu patrimoni de pedra posada en sec, amb la museització de diversos elements concentrats en àrees concretes. Actualment, a Catalunya són molts els municipis que ja han pres consciència d'una forma d'art ancestral que van saber valer-se'n de la pedra per aconseguir obres de duració gairebé eterna, tot i això, es troba a faltar l'acció decidida de l'Administració Autònoma.

Més enllà de les dedicacions individuals, algunes entitats es dediquen a la catalogació, restauració i difusió d'aquest meravellós llegat. Per tot plegat, si comparem l'actual situació del patrimoni de la pedra en sec amb el de només quinze anys enrera, podem assegurar que anem pel bon camí, tot i que ens queda un llarg recorregut en el qual trobarem sots de indiferència i bonys d'incomprensió.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC. UN OFICI AMB FUTUR

L'esdevenidor econòmic dels habitants dels pobles d'economia pagesa està prou compromès. Amb tot, està clar que els municipis que sàpiguen preservar el seu paisatge ho tindran més fàcil, un panorama que indefectiblement passa per conservar les construccions de pedra en sec. Així mateix, en els municipis sense massa implantació industrial, l'art de posar pedra pot significar una molt bona sortida professional.

Temps era temps que la pagesia només es dedicava a arrabassar els erms i a marginar quan ja tenia resolta la feina que li requerien els conreus. A poc a poc i com si fos un art encomanadís escampat per les més diverses parts del món, els pagesos aixecaven cabanes i barraques, marges, murs i altres construccions pròpies de la bona gent de la terra, unes obres que van deixar testimoni del seu pas per la terra en forma d'herències monumentals.

Tradicionalment, les diferents branques de l'art han passat de pares a fills, de mestres a aprenents. Sortosament, d'un temps ençà l'art de la pedra en sec compta amb persones que en saben transmetre la forma de col·locar pedra i els diferents estils de posar-la. Tot plegat ens ha portat a disposar d'uns professionals que perpetuaran un art que té la base en la pedra i unes bones mans.

Ara per ara, qui sap apanyar pedra està en possessió d'un ofici qualificat i altament rendible. I, com de tot cal donar-ne una mostra, els membres d'una empresa de nom La Brigada, de la Fatarella, ja fa molts anys que es guanyen molt bé la vida amb la pedra. Igualment, una altra empresa amb seu a Aldover, anomenada Ardo verd, també s'ha especialitzat en la restauració i construcció de barraques i marges.

Pel seu costat, la Diputació de Tarragona treballa des de fa uns quants anys en la creació d'ocupació i en la formació de treballadors aturats, als qui ajuda a formar-se en el coneixement de l'art de la pedra en sec mitjançant escoles taller, cases d'oficis i tallers d'ocupació derivats de projectes cofinançats amb la Generalitat de Catalunya i el Fons Social Europeu.

Els tallers d'ocupació estan destinats a la formació de persones majors de 25 anys en situació d'atur. La durada dels tallers és d'un any, i als alumnes treballadors gaudeixen de contractes de formació d'un mínim de 6 mesos.

En el decurs dels tallers s'alterna la pràctica específica de l'ofici amb una formació bàsica complementària, cosa que permetrà als participants incorporar-se a la vida laboral amb un bon nivell professional basat en els coneixements adquirits i les pràctiques experimentades.

La teoria que s'imparteix en el taller inclou:

- els coneixements bàsics de les eines necessàries per a l'extracció, d'adobament i el desplaçament de les pedres.
- els coneixements bàsics de les eines necessàries per a trencar, debastar i carejar els carreus.
- els coneixements dels elements rurals construïts amb pedra en sec: marges, barraques, cabanes, aljubs, camins...

La pràctica que s'imparteix en el taller inclou:

- petits de paraments llisos i rectes.
- rebaixar, netejar i reparar obres bastides amb pedra petita de carreuat.
- treballar amb la tècnica pròpia de la construcció amb pedra col·locada en sec, que consisteix en la col·locació de pedres, més o menys treballades, agermanades les unes amb les altres, sense cap tipus de material que les lligui.

Els alumnes que aprofiten els tallers aconsegueixen un nivell professional que els facilita la seva incorporació al món laboral especialitzat. Actualment, l'ofici relacionat amb la pedra en sec gaudeix de prestigi i de reconeixement social.

La seva demanda es diversifica entre els espais recreatius i turístics, els habitatges qualificats, les àrees de lleure rurals, els espais urbans d'ús públic i alguns conreus agrícoles que s'orienten a prestigiar una marca.

Evidentment, el prestigi ha arribat a la professió de picapedrer i de mestre marginador, que amb una formació correcta poden construir uns elements que queden arquitectònicament integrats en la major part de medis rurals i urbans, unes obres que compten amb gran atractiu visual i d'agradable estètica.

Des de l'inici de l'activitat de la Unitat de Desenvolupament Local, s'han portat a terme, per ordre cronològic, els següents tallers d'ocupació, dedicats a la pedra seca:

Curs 2002-2003

Especialitat: mestre marginador

Actuacions:

Alfara de Carles

Rehabilitació de la zona de la Font Vella i transformació en una àrea de descans relacionada amb el Parc Natural dels Ports.

Rehabilitació de l'espai públic "Camí de les Costeres".

Tortosa

Creació d'un mirador en l'àrea de descans de la Font del Cargol.

Roquetes

Restauració rehabilitació i neteja del Mirador del Cim de Caro.

Prat de Comte

Restauració d'un antic molí de blat i millora dels accessos.

Curs 2004-2005

Especialitat: picapedrer

Actuacions:

Cabacés

Restauració de l'aljub de Sant Roc i condicionament de la zona i dels accessos.

Margalef

Construcció de les escales en la zona recreativa, adequació d'un nou mirador i construcció de bancs de pedra.

La Vilella Alta

Restauració de l'antic rentador, recuperació de la presa que recull l'aigua del barranc, habilitació l'entorn del safareig com a espai de recreació i construcció de bancs de pedra.

La Bisbal de Falset

Construcció de les escales d'accés a la piscina i adequació de part de l'antic camí de Cabacés.

La Morera de Montsant

Recuperació de l'antic abeurador, construcció d'un marge de pedra, consolidació dels terrenys de l'entorn i recuperació d'espais.

Ulldemolins

Construcció d'un marge en la zona de l'ermita de Sant Antoni. Construcció d'un marge de contenció i d'un banc de descans. Consolidació del terreny i uniformització amb marges de pedra del camí d'accés a l'ermita.

Curs 2005-2006

Especialitat: picapedrer

Actuacions:

Vilaplana

Remodelació de l'espai adjacent a la Plaça de la Riba.

Restauració de les baranes del PontVell.

Capafonts

Remodelació de l'escala i arranjament del marge i de l'entorn de l'Ermita de les Barrulles.

Prades

Recuperació dels marges i de la paret lateral del Pont Romànic.

L'Albiol

Construcció de dues troncs, d'un marge, un empedrat amb la funció de banc i un segon marge, per tal de ressaltar el parc.

Cornudella de Montsant

Reconstrucció del marge de la Plaça dels Pins, a Siurana, i consolidació del marge del camí d'accés a la població.

Arbolí

Millora i adequació del camí empedrat de l'Ermita de Sant Pau.

Cabra del Camp

Reconstrucció del marge del camí dels Masos.

Figuerola del Camp

Neteja i arranjament del marge als Aubablancs.

Neteja i arranjament del marge del Desviament.

Pla de Santa Maria

Arranjament i restauració del Marge del camí de Sant Ramon.

Arranjament de la Font de Sant Ramon i neteja i condicionament de la zona.

L'ART DE LA PEDRA EN SEC. CONCLUSIONS

Entre totes les persones que ens estímem l'art de la pedra en sec hem d'aconseguir que les institucions públiques i les entitats prenguin consciència del prestigi que per a tots representa la protecció i la conservació de les construccions de pedra en sec, pel seu valor patrimonial, històric, artístic, arquitectònic, etnològic, antropològic, ecològic i paisatgístic. En alguns municipis, l'exposició de les obres de pedra en sec ja constitueix un dels seus millors atractius turístics.

A més a més, cal potenciar l'ofici de marginador i de picapedrer —relacionats tots dos amb l'art de la pedra en sec—, com una bona sortida professional. Evidentment, si donem continuïtat a l'ofici en mantindrem la tradició, en una feina que aportarà beneficis econòmics de consideració als professionals.

Per tot plegat, cal continuar el camí de prestigiar i protegir les construccions de pedra en sec, al mateix temps que es relliga el patrimoni i l'ofici amb l'economia.

ESTÈTICA I/O ÈTICA DE LES PEDRES EN ELS CLAPERS (ELS AMUNTEGAMENTS DE PEDRES)

JOSEP MIQUEL MARTÍ ROM

Entenem que l'ètica es refereix a la conducta humana, però aquí (en aquest text) vull emprar aquest mot en el sentit del comportament de les pedres i de la seva funcionalitat, envers la construcció d'estructures de pedra seca. És a dir, l'"ètica" de les pedres ve determinada per la funció que adquireix, que li dona qui les utilitza.

Quan un pagès o ramader, molts anys enrera, bastia algun element de pedra seca (barraques, marges, carrerades, troncs...) no tenia (o molt escassament) altres referents culturals externs al món de les pròpies barraques (o d'altres construccions de pedra seca) que els de l'església del poble i potser algun pont d'un camí. El seu món, freqüentment, es limitava a l'immediat entorn natural, al seu poble i les rodalies.

La humanitat ha avançat durant els segles per la doble activitat de còpia i diferenciació. Hem copiat dels nostres iguals els estris, edificacions i tasques que hem vist que funcionaven, que resultaven profitoses. I un cop reproduïdes amb abundor, hem procurat millorar-les especialitzant-les (el contingut) o diferenciar-les en la seva forma (el continent). D'aquesta diferenciació de la forma neix una certa manifestació estètica del seu autor.

Diem que una cosa té una determinada estètica quan ho veiem d'una altra manera, quan ens genera unes determinades sensacions que s'assemblen, funcionalment, a d'altres formes.

Quan observem aquells elements de pedra seca hi sabem trobar, bastant clarament, la funció que tenen: aixoplugar-se, convertir els pendents en bancals conreables, facilitar el transport dels ramats, protegir els arbres joves de la fúria del vent... I també, sovint, ens adonem que alguns d'aquests elements, a més d'estar millor bastits, presenten elements diferenciadors sense una estricta funció estructural: arc de portes de barraques pulcrament acabats, fornicules del seu interior simètricament situades...

Sovint, quan es veu alguna construcció de pedra seca bellament estructurada i acabada es parla de la "feina ben feta" del qui l'ha bastida. Però penso que aquesta "feina ben feta" és un estadi intermedi, fronterer, entre la seva funcionalitat rellevant i la seva percepció visual, estètica.

A alguns pagesos, tampoc no els caldria fer (tan excel·lentment arrencades), el conjunt de les canyes de les tomaqueres o mongeteres, doncs n'hi ha prou que hi hagi un seguit de canyes entrellaçades per la seva part superior. Podem observar camps bellament ordenats i d'altres que tan sols presenten la necessària constitució per acomplir la seva funció. I en aquest cas estem parlant d'una "feina ben feta" que desapareix amb el pas del temps, quan s'acaba la collita.

L'objectiu d'aquest text és situar aquestes reflexions en el que és podria dir "nivell zero" de les construccions de pedra seca, és a dir, els amuntegaments de pedres, els clapers.

Naturalment, també en els clapers hi ha una funció determinada, que és la d'agrupar aquelles pedres procedents de deserrar (és a dir, rompre un tros de terra erma per conrear-la, tallant els arbres que calguin) o tan sols eixermar (neteja de matolls, de mates i arbusts) la terra per convertir-la en conreable, i que s'esdevenien sobrants en les construccions que hi feia el pagès.

Mont-roig, el conjunt de terres que hi ha a banda i banda de la carretera que va al Pratdip, les Terres Noves, les Rabassades..., són terres que quedaven relativament allunyades del poble i deuria ser convenient tenir-hi un lloc per aixoplugar-se si, de sobte, hi havia mal oratge o si estava previst passar-hi la nit. També sabem que fins a finals del segle XVIII encara eren uns ermots, on mai res s'hi havia conreat. Tan sols servien per pasturar-hi el bestiar. Després es van omplir, molt sovint, de vinyes.

Hi havia gran quantitat de pedra aconseguida al deserrar la terra. Tot ajudava a què, als pagesos, els interessés bastir-hi barraques on protegir el menjar i tenir beguda fresca, fer la migdiada resguardats del vent a l'hivern i

de la calor a l'estiu, dormir-hi damunt d'una màrrega (segurament feta amb fulles de moresc, de blat de moro) i deixar-hi alguns estris de treball, si calia, en algun amagatall, emparats de les mirades forasteres.

Com a conseqüència d'aquest excedent de pedra, trobem que algunes barraques tenen les parets exteriors que sobrepassen les mesures necessàries per aconseguir una perfecta estabilitat i, de retruc, la seva conservació. Sembla evident que s'hi col·loquen el major nombre possible de pedres sobrants per estalviar-se fer amuntegaments en el mateix tros de terra.

Però sovint encara hi havia massa pedres. Calia amuntegar-les. Normalment el pagès escollia un racó de la finca que no li molestés per les seves feines i hi anava col·locant aquestes pedres sobrants. A vegades, és tan sols una filera d'un metre i mig d'alçada que s'expandeix, al llindar de la finca, tot el que calgui. D'altres, són formes còniques, d'escassa altura i considerable amplitud, conseqüència de l'abocament de les pedres al seu bell mig. De lluny, recorden aquells dibuixos de les muntanyes que fan els nens (coronades per un cim punxagut).

El que resulta més interessant, és de trobar clapers excel·lentment construïts i de formes geomètriques: cilindres, paral·lelepípedes diversos (d'una manera freqüent, culminats en secció triangular)... Algú, i a vegades amb raó, pot argumentar que aquestes formes geomètriques permeten estalviar espai on emmagatzemar les pedres. Són amuntegaments que ocupen el mínim lloc possible.

És un problema similar que es produeix quan ens cal emmagatzemar troncs de llenya; procurem partir de bases quadrades o rectangulars i perfectament encadellades. L'estructura resultant podrà ser d'una major grandària i més resistent a les posteriors intervencions. En ambdós casos tenim aquella "feina ben feta".

Certs clapers estan més a prop de la funció d'apilar que la d'amuntegar. "Apilar" és "posar l'una sobre l'altra (coses) formant pila o piles..." i conseqüentment denota ordenació; té un sentit de construcció, de recerca d'una necessària estabilitat que permetrà crear estructures amb una funció determinada (per exemple, marges o murs). En canvi, "amuntegar", és tan sols "fer un munt" o "acumular"; podríem dir que gairebé és abocar desordenadament o sense un ordre estricte.

Però resulta que aquesta teoria que és més productiu (ocupa menys espai) apilar que amuntegar comença a trontollar quan te'n adones que la finca que té el pagès per conrear és d'una dimensió considerable i que no cal estalviar l'espai. Aleshores sembla que, en cercar el motiu d'aquelles formes, et porti a albirar que hi ha una certa presència estètica en la seva construcció, potser més enllà de les necessitats i inquietuds dels qui les han fetes.

Mentre que la necessitat porta a la construcció de murs i marges, en canvi diríem que no hi ha cap necessitat de fer certs clapers tan bellament estètics.

Dels exemples que ja s'han anat veient anteriorment voldria remarcar-ne un. La primera vegada que, amb l'Esther Bargalló, el vam veure (de lluny), ens pensàvem que havíem trobat una barraca. En acostar-nos-hi, ja ens vam adonar que el sostre era estranyament pla i finalment, al rodejar aquella construcció, no vam trobar cap porta.

És un cilindre perfecte que està situat al bell mig de la partida de les Terres Noves (de Mont-roig), lluny de la carretera, de camins principals i mig amagat (des del camí), darrera d'un mur de pedra seca i enmig d'arbres.

Per aconseguir una certa alçada hi ha unes pedres planeres que, encastades a la superfície exterior, hi sobresurten, a la manera d'unes escaletes, per facilitar de pujar-hi i anar aconseguint una major altura: col·locant les pedres d'una certa grandària a la paret exterior i anant abocant, amb senalles, les altres que anaven a l'interior del cilindre.

ELS CLAPERS EN EL PAISATGE

El paisatge és un concepte relativament nou. Neix amb el romanticisme a Alemanya, a la fi del segle XVIII i s'expandeix per Europa a la primera meitat del segle XIX. Contraposa la natura a la civilització moderna. Hi ha predomini del "sentiment" (on "la bellesa és la veritat").

Hem d'arribar al romanticisme perquè el paisatge sigui el subjecte, obtingui un paper important, a vegades primordial. El paisatge desperta sensacions que, per exemple, un artista traduirà, transmetrà, en un quadre. En un paisatge hi podrem constatar una enorme tranquil·litat, una passió desmesurada, percebre-hi mals presagis... Podríem pensar que, en un mateix entorn natural, tots veiem el mateix paisatge i no és cert. Molts sabem que hem estat anys mirant les barraques i que sols les hem vist a partir d'un moment determinat (a la manera d'una mena de revelació, d'un descobriment). "Mirar" és tan sols aplicar el sentit de la vista (a una cosa o persona) i "veure" és percebre-ho, copsar-ho mitjançant els sentits. No cal mirar de lluny per no veure res.

Resumint, el paisatge existeix perquè hi ha algú que el veu. I cadascú hi veu elements diferents segons la seva formació i el seu perseverant ensinistrament. També la natura, com a qualsevol obra cultural, té diferents "nivells de lectura". Són els "paisatges" que "llegim" d'un mateix indret.

És evident que les barraques, junt amb els marges i murs, són les manifestacions més emblemàtiques de les construccions del pagès. Aquest conjunt d'elements de pedra seca condicionen el possible "paisatge", el caracteritzen. Però encara, a hores d'ara, els clapars resten, continuen, sovint "no visibles". Els mirem però no els veiem.

Com ja he dit abans, els clapars (en una primera instància) són útils, recullen les pedres sobrants. Tenen un "valor d'ús". Però vull aventurar que alguns, a més, generen un cert "valor estètic". Denoten alguna cosa més que una adequada i endreçada construcció.

En els clapars (i naturalment les altres construccions de pedra seca, primordialment les barraques) hi ha, sens dubte, espumes de creativitat sorgides (probablement) d'una forma inconscient. I, anant un xic més enllà, penso que també poden expressar una certa necessitat de transcendir. Quan alguns homes a la prehistòria, a més de caçar animals per poder subsistir i viure, pintaven a les parets de les coves aquelles escenes que havien vist o que hi havien participat, no ho feien per cap necessitat fonamental, imprescindible. En el fons, encara que no fossin conscients, hi havia un anheli de transcendir, de deixar petja i traspassar a les noves generacions, un cert coneixement.

Per acabar: l'objectiu d'aquesta comunicació és tan sols posar el focus de l'anàlisi de les construccions de pedra seca (per exemple, els clapars) en una percepció estètica més enllà de la seva evident utilitat.

Són útils i poden ser belles.

DIVERSES FEINES VISTES PER UN MARGER

EMILI COLOM ARQUES

Durant els 20 anys que duc en aquest ofici he tingut la sort d'haver conegut a diferents mestres. Els primes eren de Mallorca, des dels quals vaig aprendre l'ofici, i els altres els vaig conèixer al llarg dels diversos viatges que realitzat gràcies a la meua feina de mestre marger en el Consell de Mallorca.

Parlaré d'aquest darrers i de tres viatges realitzats durant el programa europeu REPS a països de la Unió Europea, Grècia, França i Anglaterra, on vaig estar al llarg una setmana, durant la qual vaig conèixer la tècnica del lloc, les seves eines i les pedres que utilitzaven per paredar.

Tots els mestres que ens ensenyaren tenien moltes coses en comú. L'ofici no els havia fet rics i tenien ganes d'ensenyar el seu ofici a les persones que venien de fora i que no sempre eren mestres paret seca. Participaren en aquestes trobades arquitectes, tècnic paisatgístic, a més altres treballadors relacionats amb la pedra seca. Tots i la diversitat els grups estaven ben avinguts i de la pedra se'n parlava a tot hora, intercanviant els coneixements de cada paísos.

El primer viatge el férem a Nàxos, l'illa més gran de les Cíclades a Grècia. La feina que ens varen proposar va ésser la d'aixecar un petit marge per aguanta un camí empedrat. Era l'inici d'un camí que portava des d'un poble a una font. A més del mestre que ens mostrava la seva manera de treballar hi havia sis joves aprenents.

El primer dia el mestre local ens va ensenyar les feines del lloc. Vèrem margades, empedrats i barraques. Eren treball antics que ens permeteren conèixer la tècnica que s'emprava a l'illa, bastant diferent, per cert, de la de Mallorca. La primera diferència és la pedra, abunda a l'illa el mabre blanc, que al natural se troba en fulls de diferents gruixos i això condiciona molt el tipus d'obra que es pot realitzar, tal pel que fa als marges com als empedrats.

Las seves eines també són un pòu diferents. El martell te sola i tall horitzontal. No és molt gros. També tenen un eina com el nostre mall que fan servir per a trossejar la pedra —com nosaltres fem amb la picassa— i el perpal, amb el que treuen les pedres. Amb aquestes tres eines realitzen totes les operacions necessàries per a construir en sec.

Col·locaven les pedres de forma horitzontal —manera lògica per el tipus de pedra que tenen— Per aixecar les marjades posen tirades de pedra plana i entre pedra i pedra de la mateixa gruix posen una esquerda per separar-les. A la següent filada col·loquen les pedres tancant junta i acaben el marge amb una resant damunt. Per fer l'empedrat posen les pedres més gruixudes planes i omplen les juntes amb terra igual que es fa a Mallorca.

Con se pot veure a la fotografia, el marge i el empedrat se varen fer amb les dues tècniques, la de Mallorca i la de l'illa de Nàxos perquè el mestre així m'ho va demanar per tal de compara les dues formes de fer la mateixa feina.

França va ésser el segon lloc que vaig visita, Le Val és un poble provençal, mediterrani però un poc més fred que Mallorca. Les feines que teníem per davant eren fer un marge per un pou de glaç i reconstruir una mina d'una font.

La pedra és semblant a la que és més habitual a Mallorca, la que anomenem pedra viva, molt vidriosa, forta i de diversos colors que van del marró al blau.

Els martells, son molt paregut als de Grècia però mes petis, cosa que fa que el treball amb aquest tipus de pedres sigui molt feixuc.

Vaig treballar a les dues bandes, fent el marge devora un jove de la Val i on mentre ell pujava un marge en la seva manera, jo també construïa un altre amb un anglès a la nostra manera. Al costat un Grec n'aixecava un altre.

Després de dos dies, allò s'havia convertit en un mescladissa de feines, cada un de nosaltres aportaven la seva tècnica. A una de les fotografies es pot veure el Francès que posava esquerdes a les juntes per defora, el des mig és el que treballàvem l'anglès i jo, de pedra grossa i irregular i el del grec, amb les pedres col·locades per tirades i de pla.

Mentre a un altre lloc reconstruïen la mina, vaig demanar el canvi per poder tocar les dues feines. A l'esquerra estat en que es trobava la font abans de començar i a la dreta així con va acabar.

Quant vaig canviar de grup, a la mina, tot sol li faltava l'arc i acabar el marge. Per fer l'arc, el vàrem apuntala fent un caramull de pedres i així col·locarem les dovelles. Posada la clau retirarem les pedres que servien de cimbra i la volta aguantà i acabarem el marge.

El darrer viatge va ésser Gal·les, Anglaterra. El lloc de feina estava a un parc nacional anomenat Brecon Beacons, el taller consistia en restaurar una paret mitjanera.

La pedra que utilitzen és molt semblant a la nostra pedra d'esmolat i sempre surt en forma de lloses de diferents gruixos

Les eines aquí son més variades, perpalines, una eina semblat a la nostra xapa, pic, pales i aquí martells tenien una sola i el tall era vertical. Les mides varien, un de petit com el de que a Mallorca es ven com el n°2 i un altre del n°3.

La tècnica utilitzada és prou interessant, van col·locant les pedres horitzontal quasi al mateix nivell i va pujant, intentat

fer coincidir el gruix de les pedres. Quant el terreny fa desnivell, continuen situant les pedres de manera horitzontal. D'aquesta manera quant se forma un esboldrec cau tan sols un tram petit de paret ja que les pedres se traven unes amb les altres.

Mentre pugem la paret, de tan en tan, van col·locant un llosa que va de part ha part de paret i de aquesta forma la paret no s'obri. Entre parament i parament i va poc reble

L'acabat de la paret es fa amb llosa que va de cara a cara de la paret. Aquesta llosa es fa vola un puc i damunt d'ella es col·locant pedres en corona intercalant-se un de grossa i una de petita.

En resum l'experiència adquirida a través del programa REPS ens ha enriquit a nivell professional i personal i ens ha permès adonar-nos de la diversitat de la tècnica i les eines arreu del territori europeu però també dels molts punts en comú que tenim els qui treballem la pedra en sec.

ANEM D'EXCURSIÓ PELS PAISATGES DE PEDRA EN SEC DE LA FATARELLA

NEUS BORRELL I SEDÓ

Encara que la Fundació va ser legalitzada l'any 1999, l'interès d'alguns dels seus membres per les construccions de pedra en sec es remunta a mitjans dels anys vuitanta, generant una corrent que ha arrossegat diferents estaments de la societat al voltant de la pedra en sec. L'activitat de la Fundació el Solà en aquest sentit també ha contribuït a fer que tant estudiosos del tema com un públic més general visitin aquests paisatges.

Des de la Fundació, s'està treballant en l'inventari d'aquest patrimoni per detectar on cal fer actuacions de restauració, i s'aprofiten aquestes restauracions per organitzar diferents cursos de formació de treball amb pedra i pedra en sec, ja que és un valor en alça i falta gent que sàpiguï treballar la pedra.

Estem parlant d'un patrimoni totalment lligat a un territori i a la seva població. Aquest paisatge i aquestes construccions formen part de la seva història, dels seus costums i de la seva memòria. En definitiva, de la seva identitat. Per tant, és també des de la història, la sociologia, la política, etc. que s'ha d'entendre i estudiar. No es pot abordar l'estudi de construccions de pedra seca si no és de forma pluridisciplinària. Per poder preservar aquest patrimoni, la gent se l'ha de sentir seu i ha de representar alguna cosa més que un patrimoni arquitectònic valorat pels estudiosos.

Davant la bona acollida que ha tingut les excursions que des de la Fundació el Solà s'han fet en motiu de ensenyar el patrimoni de la pedra en sec de la Fatarella, preferentment a estudiosos de la pedra en sec, s'han projectat unes excursions que amb caràcter experimental puguin demostrar la seva viabilitat tant entre els estudiosos de la pedra en sec com de cara a l'oferta turística-cultural que hem preconitzant des de la Fundació.

El fenomen de la pedra seca, va indiscutiblement lligat a l'agricultura. Pensem que la salvaguarda del patrimoni de la pedra seca va lligada a la conservació de les estructures agràries que les van crear.

És necessari entendre que no estem parlant d'obres arquitectòniques úniques sinó de vastíssims paisatges arquitectònics. D'un patrimoni, generalment privat, i repartit entre la majoria de la població, almenys en les poblacions agràries. Per tant, la preservació d'aquestes cabanes, barraques, marges, pous i de totes les construccions i paisatges de pedra seca no es pot emprendre sense comptar amb ells. Hi ha sobrades experiències que ho demostren.

Per realitzar aquestes rutes hem tingut en compte els propietaris de les finques, fent convenis de custòdia. A canvi de deixar ensenyar les seves finques i els seus elements en pedra en sec.

Des de la fundació desenvolupem tasques de restauració, construcció i/o manteniment, la majoria de les vegades mitjançant cursos de formació.

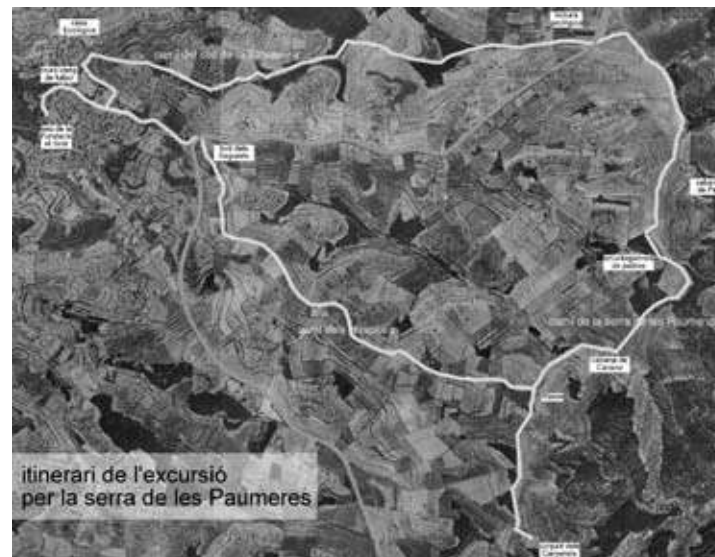
Parlaré de tres excursions i les característiques de cada una:

EXCURSIÓ PER LA SERRA DE LA FATARELLA (PAUMERES)

Aquesta excursió neix arrel d'haver-hi realitzat diferents activitats en dues finques i dos convenis amb dos propietaris de les finques que es visiten:

Vam començar amb el projecte "Agricultura de muntanya Terra i pedra", "La restauració de la Cabana de Cacanó" i per últim: "La Restauració del conjunt dels Canyerets", amb una durada de dos anys i el suport econòmic de la Fundació la Caixa. Un projecte on es van alternar les classes teòriques i les pràctiques.

Mentre es feia la primera activitat, conjuntament amb el Centre de Recursos Pedagògics de la Terra Alta, es va

elaborar una guia didàctica: "Anem a la Fatarella: itinerari de les construccions de la pedra en sec per la Serra de la Fatarella", amb el suport del llibre "La pedra en sec a la Fatarella" editat per la Fundació l'exposició "La Fatarella l'univers de la pedra en sec" i el DVD "Reconstrucció de la cabana de Cacanó". Darrerament s'ha acabat una nova guia, "El cas de la desaparició dels marges" de Ferran Colombo (Professor de geologia a la UB) i Araceli Vilarrassa (geògrafa i doctora en didàctica a la UB). Aquesta guia es pot descarregar de la web de la Fundació. Des de la Fundació, amb aquestes guies pretenem que els més petits (el futur) conegui aquest tipus de construccions i paisatges, per poder-los valorar i estimar, i conservar. Tot aquest material dóna un valor afegit importantíssim a aquest itinerari.

Itinerari:

Aquesta ruta és indicada per tota classe de gent.

El punt de trobada i inici de l'excursió, és la seu de la Fundació el Solà, on es pot visitar-la i consultar el material que disposem. Abans de començar la caminada s'explica l'itinerari i es passen audiovisuals sobre el tema de la pedra en sec.

Marxem a peu des de la Fundació, passant per la Font dels Segurets, fins arribar al camí que ens portarà a la

serra de la Fatarella, on primer trobem un conjunt de masos típics de la Fatarella, seguirem fins la finca dels Canyerets. On podem veure un conjunt de: cabanes de volta de mig punt, una oberta i l'altra tancada, una mica més gran, una cisterna, l'era, marges i un camí empedrat. Tot restaurat seguint els ensenyaments de mestres marginadors de la Fatarella.

Des d'aquesta finca podem disfrutar d'unes vistes excel·lents de la Serra de Pàndols, Cavalls, els Ports, la vall de l'Ebre i el Montsant.

En aquest conjunt, podem aprofitar per fer una parada per esmorzar.

Seguirem l'excursió fins arribar a l'altra finca on trobem la cabana de Cacano, una de les més grans i singulars del terme, on també s'han fet treballs de restauració.

Seguirem el camí, trobant-nos amuntegaments de pedres, marges, cabanes, perxes, etc. fins arribar a un altre conjunt de cabanes, les de Pam on gaudirem d'unes vistes a un paisatge totalment humanitzat per les construccions en pedra en sec, on veurem una arquitectura humil, totalment integrada en el paisatge. Una arquitectura sostenible, per que està feta amb el material que els pagesos-margenadors tenien més al seu abast, la pedra. Continuarem fins arribar a un altre camí que ens portarà a la Fatarella, aquí ens trobarem amb uns tallats a la roca fets per les obres de la carretera, que ens ajuden a entendre i fer una lectura geològica de la formació de la pedra de calar, que serà la ponència que us presentarà demà l'Alexandra Descarrega (Arquitecte tècnic), sobre les qualitats constructives d'aquesta pedra.

Continuarem caminant pel coll de la Salvadora, que és per on van entrar els republicans quan van travessar l'Ebre a la Fatarella, amb unes vistes magnífiques del poble.

Per acabar podem veure dues construccions modernes fetes amb la tècnica i l'estètica de la pedra en sec, els murs del camp de futbol i la Casa Ecològica.

TEMPS: 3 hores

DIFICULTAT: Baixa

EXCURSIÓ PEL CAMÍ DEL XIROLET

Dins dels objectius de la Fundació hi trobem la salvaguarda del patrimoni cultural de la Fatarella, i així es va recollir, i recentment publicar un conte de tradició oral de la Fatarella que té com a particularitat que transcorre per llocs reals del poble i el seu entorn, i evidentment, en aquests llocs destaquen les construccions i els paisatges de pedra en sec.

L'il·lustrador del conte es va inspirar a partir de l'excursió que us proposem des de la Fundació. Per poder fer els dibuixos del conte vam fer l'excursió i a partir de les fotos dels espais neixen els dibuixos que il·lustren el conte. Així ens vam donar conte que comptàvem amb una altra excursió per poder ensenyar i explicar els paisatges de la pedra en sec.

Itinerari:

Sortim, com sempre, des de la seu de la Fundació on podem veure, una exposició dels dibuixos del conte, on s'explica la transformació a partir de fotografies dels paisatges reals a dibuixos. També visitarem la web de la Fundació amb més informació sobre el conte.

Després començarem a caminar, direcció cap a la Casa Ecològica, obra nova en pedra en sec, passarem per l'Era de Poca Bondat, on veurem un conjunt de mas i era, en pedra en sec, després les Roques d'Abellot on podem veure una magnífica mostra de finelles (Estrats de roca calcària) d'on s'extrau la pedra per les construccions.

Seguirem, i passarem per la sinya de ca la Marta, on hi ha un conjunt de Mas, cabana de volta de mig punt que cobreix el safareig que emmagatzema l'aigua que s'extreu del pou, on es pot veure l'antiga sinya.

Agafarem el camí vell de Sant Francisco, passarem pel molí de Gironi i seguint aquest camí anirem trobant construccions de pedra en sec diferents fins arribar al Molí del Llop. Aquest molí, està en estat ruïnós per fora, però encara conserva elements que ens expliquen com funcionava fa més d'un segle. La bassa per recollir l'aigua, etc.

Tornem pel camí nou de Sant Francisco, fins la Fundació, abans d'arribar ens podem aturar a la Font de Sant Joan, els antics safarejos del poble, reconvertits en zona lúdica.

EXCURSIÓ A PONTILS

Aquesta excursió l'explicaré més ràpidament, encara que en temps real sigui la més llarga.

Aquest itinerari l'hem escollit per diverses raons:

-Va néixer arrel de diverses demandes de grups excursionistes, gent que a part de conèixer el patrimoni vol fer caminades més llargues. És una excursió més de tipus senderista i gent caminadora. Dura unes quatre hores. La varem posar en pràctica amb una visita del CEC (Centre excursionista de Catalunya, secció de patrimoni).

- Es veuen tot tipus de construccions en pedra en sec, és tracta d'un recorregut molt interessant, ja que les construccions de cabanes, masos, pous, o conjunts diversos, com més lluny estan del poble més completes i complexes són. La llunyania feia que s'haguessin de dotar de més elements, on es troben els masos més grans, amb cabanes, mines, safarejos, etc.

- A la Fatarella hi ha la tradició de fer la Romeria de Sant Francisco, és un recorregut que es fa a peu, la romeria surt del poble per la costa de Mirant font, camí empedrat que també ha estat restaurat gràcies un camp de treball internacional, coorganitzat per la Fundació, l'associació de joves de la Fatarella, l'Ajuntament, Obre't'Ebre i la –secretària de Joventut de les Terres de l'Ebre.

Itinerari:

Sortirem de la Fundació, prèvies explicacions sobre el patrimoni de la pedra en sec i la visualització de l'audiovisual, a la Casa Ecològica agafarem el camí empedrat (com ja hem dit recentment restaurat), de la costa de Mirantfont, per aquest camí, s'arriba a la Serra dels Valencians des d'on gaudirem d'excel·lents vistes fins arribar a Pontils.

Primer veurem el conjunt de Fèlix, que destaca pel conjunt de cabanes i perxes i sobretot per la mina i safareig que li recull les aigües per regar l'hort.

Després els Pontils de Burgo, amb el seu mas i cabana annexa que com peculiaritat té un forn de pa i lliris blaus a la coberta, que es planten per fixar la terra i assegurar la impermeabilitat. També té una mina i el safareig corresponent.

I per acabar el Mas de Permarc, on també podrem visitar un safareig i les captacions d'aigua. El mas és de dimensions considerables amb un corral pel bestiar i un magnífic solà.

Després podem pujar per un sender que es va fer durant la guerra civil, on en podem trobar restes de trinxeres, etc. i després tornarem pel camí de tornada de la romeria de Sant Francisco, des d'on es veuen unes vistes de la Fatarella.

Per acabar dues coses:

La preservació d'aquests elements actualment ens serveix com a motor socioeconòmic i dinamitzador del poble.

I és una pena que dues d'aquestes tres excursions es veuen totalment afectades per les massives implantacions eòliques a la Terra Alta, la primera la de les Paumeres tindrà un parc eòlic amb 50 aerogeneradors de 70 metres d'alçada i la serra dels valencians acollirà la línia d'evacuació (de molt alta tensió) de tots els parcs eòlics de la Terra Alta.

De moment encara són zones verges, que us animem a què les vingueu a visitar!

COMUNICACIONS

BLOC II

MODERADOR: JOSEP M. SOLER

- LES TERRASSES O FEIXES DE PEDRA SECA EN EL PAISATGE AGRARI DE CATALUNYA
- PORTALS DE LA CONCA DEL GAIÀ
- PATRONS D'ENDERROCAMENT A BARRAQUES DE ROTER MALLORQUINES

LES TERRASSES O FEIXES DE PEDRA SECA EN EL PAISATGE AGRARI DE CATALUNYA

JAUME PLANS I MAESTRA, Llicenciat en humanitats UOC

*“les terrasses de pedra seca són el patrimoni cultural
més nombrós del país i el més mal conservat”
L'autor (2007)*

INTRODUCCIÓ

La present comunicació vol incidir en la presència cronològica i física de terrasses de pedra seca arreu de Catalunya. Per fer-ho s'utilitzaran diferents fonts d'informació. D'una banda, les fonts històriques de la mà de diferents autors com ara: historiadors, geògrafs, agrònoms o viatgers, entre altres, els quals poden permetre contextualitzar o oferir algunes pistes sobre els primers testimonis documentals d'aquesta arquitectura tradicional. També les fonts documentals directes de caràcter notarial i algunes fonts gràfiques poden permetre visualitzar i conèixer de primera mà on hi ha hagut presència de bancals i feixes que utilitzen la tècnica de la *pedra seca*, lligada estretament a l'activitat agrària. Així en època medieval és habitual trobar esmentat “feixes” de terra de conreu, sobretot vinya i olivera. La documentació notarial del XVII constata un ús més que significatiu de murs de pedra per sostenir les terres de les terrasses o feixes de conreu, degut que els documents són més detallats. Fins i tot el concepte de *pedra seca* ja és present a principis del XVII.

Amb aquesta comunicació es pretén avançar en el coneixement històric del paisatge en *pedra seca* català. És necessari no perdre l'espai i el pensament de les generacions anteriors i obrir camí en noves investigacions. Alguns dels aspectes que s'exposaran tot seguit són: el problema de la datació de les terrasses, l'origen medieval i modern del paisatge català, el paper de l'arqueologia i alguns testimonis històrics i documentals de caire divers. Cal destacar la importància que té l'observació i estudi del paisatge rural tradicional i més concretament de les terrasses o feixes de pedra seca del paisatge agrari català, el qual encara està per realitzar en profunditat.

DE QUAN DATEN LES TERRASSES?

Aquesta qüestió que sembla banal és força difícil de respondre. La gran difusió geogràfica de l'ús de la *pedra seca*, la multiplicat de formes observades i l'evolució al llarg dels segles fa que, a manca d'estudis multidisciplinars, datar amb exactitud les terrasses sigui certament complex. Segons Spencer i Hale (1961) el paisatge de terrasses va tenir el seu nucli inicial a l'Orient Mitjà des d'on es va estendre cap a l'oest per la conca mediterrània i el nord-est d'Europa i cap a l'Est arribant al Sud-est asiàtic i a les illes occidentals del Pacífic. També se suposa que a Indoxina es va desenvolupar un centre original secundari. En aquesta mateixa línia caldria situar els orígens d'aquesta especialitat de l'arquitectura popular al Pròxim Orient —bressol de les cultures— com apunten Rubió (1914) o Soler (1994), entre altres; degut a les migracions i els diferents moviments de la població, aquesta tècnica s'escamparia a la resta de pobles del Mediterrani.

En aquest context antic, per alguns agrònoms i geògrafs francesos la tècnica de la *pedra seca* que, era aplicada des del neolític i utilitza materials sense treballar, no requerirà utilitat particular i alhora no evolucionarà. Aquest aspecte incideix en la datació dels vestigis de *pedra seca*:

“La technique de construction en pierre sèche, largement antérieure à l'ère chrétienne, fut mise en oeuvre dans des constructions néolithiques, à l'âge de la pierre polie, entre 6.000 et 2.5000 avant J.C.. Mais cette technique qui n'utilise que des matériaux bruts et ne nécessite pas d'outillage particulier, n'a pas évolué. Si l'on peut dater les traces d'une occupation humaine (tessons de tuiles ou de poteries, bois brûlé datable...), rien ne permet par contre de préciser, pour ce qui concerne les vestiges de pierres sèches, s'il s'agit d'une construction ex nihilo, d'une restauration ou de remaniement d'un édifice antérieur. Le site de Jastre en Ardèche, illustre parfaitement ces fréquents détournements d'usage. Des fouilles méthodiques de ce site antique de la région d'Aubenas ont conduit à la conclusion qu'il pourrait s'agir d'un site protohistorique dont le système défensif a été entièrement reconstruit au 1er siècle avant J.C.. Mais de nombreux murets de soutènement à vocation agricole se sont surajoutés à une époque beaucoup plus récente, probablement fin XVIII ou début XIX”. (AMBROISE; FRAPA; GIORGIS, 1989)

Per altres autors, com Lorenzo Sánchez (2001), la semblança constructiva de les construccions orientals en *pedra seca* no demostra que aquests països siguin l'origen d'aquestes edificacions, perquè les cultures megalítiques i neolítiques europees donen indicis molt més propers i consistents. També es podria pensar en un model de construcció espontània, autòctona, que sense massa influències directes, va evolucionar al llarg dels anys, adoptant uns patrons semblants. No se sap del cert, però, si el seu origen és autòcton o, si la tècnica constructiva va ser importada d'altres llocs de la Mediterrània.

Pel que fa a Catalunya no hi ha gairebé estudis específics sobre les terrasses de pedra seca. Sovint els autors que han tractat el tema de les terrasses ho fan de forma genèrica, sense aprofundir en les fonts documentals històriques, les quals podrien aclarir un aspecte fonamental com és el de la seva datació.

Per exemple, a Mallorca l'existència de parets i marges és citada ja a la documentació del segle XIII tot i que, el gran desenvolupament d'aquestes construccions s'hauria de fixar a èpoques posteriors. La configuració actual de les marjades i parets es pot atribuir en gran part al segle XIX, durant el qual la inversió en la construcció de marges assoleix una gran intensitat i se'n milloren els resultats tècnics. (DIVERSOS AUTORS, 2002)

En la mateixa línia, sobre Vinaròs, Meseguer diu: “casi todos los marges responden a la delimitación de las fincas y són el resultado inmediato de la puesta en cultivo de estos terrenos a finales del siglo XVIII e inicios del XIX, coincidiendo con la expansión demográfica que tuvo lugar en aquel período de nuestra historia que exigía una mayor producción agrícola y en consecuencia la roturación de nuevos terrenos”. (MESEGUER, 2006: 15)

L'arqueologia és una disciplina acadèmica que podria ajudar a aclarir la datació de les terrasses de *pedra seca*. Els estudis, però, que s'han fet al respecte són molt escassos, sovint s'han realitzat fora de casa nostra. Per exemple l'estudi dels marges fet per Richard Hodges sobre la granja de Roystone (1978) estableix una tipologia de murs de tancament dels camps d'època medieval. Mentre els murs d'època romana eren formats per dues línies de grans pedres, els murs fets als segles XII i XIII eren fets sobre una base de grans roques, damunt les quals s'alçaven pedres més petites. Els murs moderns tenien doble cara —com els romans— i eren fets tots ells amb unes pedres no tan grans.

En una cosa coincideixen la majoria d'investigadors: el gran desenvolupament extensiu, de les terrasses de *pedra seca* s'ha de situar en èpoques posteriors, a partir del segle XVIII, coincidint amb un increment de l'activitat agrària basada sobretot en la vinya i, en menys mesura en altres productes del camp com l'olivera, l'ametller o, el garrofer entre altres. Tot i això, és del tot segur que la construcció de terrasses de conreu s'havia iniciat amb anterioritat.

A més, el contacte entre diferents cultures i pobles, des dels àrabs, passant pels primers pobladors cristians després de la reconquesta o, la immigració d'uropeus, en el cas de Catalunya, sobretot francesos entre els segles XVI-XVII, podrien haver influenciat en la cultura de la *pedra seca*. Potser no tant en la tècnica constructiva que ja era coneguda, però sí en la manufactura i l'estil, aportant coneixement i perfeccionant l'utilitat necessari per la facturació i el treball de la pedra (PLANS, 2006).

Queda clar que, les terrasses de *pedra seca* han estat fruit a l'activitat humana sobre el territori. Després de segles d'antropització intensa, s'ha transformat en conreus tots els indrets que ho permetien i s'han explotat els recursos abastables. La majoria de les planes, les vessants de les muntanyes rompudes i més o menys anivellades i convertides en camps de conreu. A Catalunya bona part del paisatge natural s'ha vist alterat per la intervenció humana: l'hàbitat integrat pel nucli poblacional i el mitjà en el que es desenvolupa han estat en contínua interacció: assentaments, l'espai de conreu, delimitació de parcel·les, ramaderia o, xarxes de comunicació, entre altres aspectes. En zones boscoses poden haver-hi marges fets amb base de grans blocs. Moltes carrerades tenen a banda i banda, uns murs acabats amb lloses o pedres col·locades verticalment. De quina època són? segurament han estat fets i refets molts cops. Cal veure tot seguit alguns dels trets històrics de les terrasses de *pedra seca* del paisatge agrari català.

Litografia de Morella, un exemple d'encastallament amb terrasses o feixes de conreu al seu voltant. Font: CAVANILLES, *Observaciones sobre Historia Natural del reyno de Valencia*, 1795.

Litografia d'Ares del Maestrat on es mostren terrasses de conreu. Font: CAVANILLES, *Observaciones sobre Historia Natural del reyno de Valencia*, 1795.

ELS ORÍGENS MEDIEVALS I MODERNS DEL PAISATGE CATALÀ HUMANITZAT

L'existència de terres de conreu era fonamental en la majoria dels pobles. Els pobles sovint se situaven en indrets propers als camps, però sense ocupar l'espai que es podia dedicar als conreus. Cada indret de poblament habitualment s'envoltava d'uns camps. Quan es creava un nou establiment humà o, s'aprofitaven terres conreades o, es rompia un espai no conreat. Per això és important estudiar els camps i intentar entendre com i quan es crearen.

Els marges de *pedra seca* tenien una importància més que destacable en època medieval. Per exemple, a Tarragona segons les ordinacions urbanes s'establí "que null hom ne altre persona no gos levar pedres de paret ne de marge, ne gos cavar paret de marges per alades —arades—, ne gos enderrocar parets ab nulls ferraments ni ab nengun enginy". (ICART, 1982)

Bolòs (2004) considera amb seguretat que són medievals algunes restes de marges que limiten camps o feixes que depenien de pobles o masos abandonats al final de l'edat mitjana. Aquest és el cas de les feixes dels masos ròncs de Vilosiu —molt erosionades—, del mas Montestir. D'altra banda, si bé les feixes normalment eren acabades amb un marge de *pedra seca*, també és possible que alguna vegada s'acabessin amb un marge de terra.

Per exemple les fons llenguadocianes citen la locució "faissa cum prato", s'interpreta com terres no gaire seques, la qual cosa permetria de tenir una provisió d'herba suplementària.

Bàsicament el desenvolupament de les construccions de *pedra seca* s'ha d'atribuir a la conjunció de factors físics i històrics. Les causes principals de la confecció de feixes o terrasses eren degudes als motius següents:

- entre els factors físics destaca la litologia calcària predominant que ha proporcionat material abundant. La pedra, aquell element que al principi havia estat un impediment per conrear la terra, es convertirà en una peça bàsica de la transformació del paisatge. Perquè els murs de *pedra seca* han esdevinguts fonamentals per supor-

tar la terra dels pendents o separar bancals i també s'han fet servir per delimitar les propietats.

- com a conseqüència d'una gran necessitat de terra. Això té lloc en moment d'important poblament, com poden ésser els segles XIII i XIV o els segles XVIII i XIX, un cop ocupades les planes i els riberals de les valls, s'ocuparen els vessants de les muntanyes. Es poden trobar feixes en terres on predomina l'hàbitat concentrat i en terres amb un hàbitat dispers, en relació amb la creació de noves explotacions.

- per proximitat amb un establiment encimbellat. Si els pobles es construïen per motius de seguretat o per un procés d'encastellament, al cim d'un turó o en una carena de muntanya, lògicament almenys una part de les terres havien d'ésser repartida en terrasses. La llunyania de les terres bones i planes del riberal va esdevenir una de les causes dels trasllats de població, com succeeix a Vilademàger (Anoia) o, a la Guàrdia (Tremp).

- en relació amb certs tipus de conreus. Sovint les vinyes eren conreades en terrasses. Cal assenyalar que durant l'edat contemporània, la difusió de la vinya, abans de l'arribada de la fil·loxera, o l'expansió del conreu de les patates, motivaren la creació de nombroses terrasses, sovint en els indrets més sorprenents; evidentment no s'han de confondre amb les feixes medievals.

- les hortes lligades a un sistema de regadiu. En els sistemes hidràulics d'origen islàmic, es pot afegir a un sistema de sèquies i de basses, l'existència d'un sistema de terrasses que requeria una planificació prèvia. A Catalunya es donarien nombrosos exemples d'aquesta mena d'horts a la Catalunya Nova i fins i tot a la terra de marca. (BOLÒS, 2004)

Fer una d'aquestes feixes suposava un gran esforç. No solament suposava una gran inversió d'hores de mà d'obra. S'ha calculat que calen de 280 a 300 jornals, un any de treball, per a feixar una hectàrea de terra. També calia tenir uns principis teòrics en relació amb el sosteniment de terres, amb la resistència dels marges davant la pressió de l'aigua i de les terres, amb el control de la xarxa hidrogràfica. (BOLÒS, 2004: 329)

Un apartat apart serien els petits marges de pedra que es feien entre els camps. Segons els geògrafs Llobet i Gómez (1989) a la comarca del Vallès Oriental, aquests marges cal relacionar-los amb un treball prolongat de les terres.

La documentació medieval escrita de caire notarial és molt poc precisa alhora d'especificar possibles vestigis de terrasses en els moviments de peces de terra deguts a donacions, compra-vendes o, establiments, entre altres formes contractuals. Sovint, però, en els escrits notariais apareixen esmentades "feixes" de terra les quals, si bé no ho diuen gairebé mai, podrien estar limitades per marges o parets de pedra. Això seria possible per dos motius: els camps que es conreaven, alguns per primera vegada, no eren nets de pedres i aquest material s'havia d'enretirar del camp de conreu i, en segon lloc, aquest excedent de pedra podia tenir una utilitat, disposada convenientment podia retenir la terra de les feixes o terrasses contra les avingudes.

Vista imaginària de les terrasses de pedra de vinyes i oliveres de Banyuls, Port-Vendres i Cotlliure. Font: GUYOT, *Étude des vignobles de France*, 1868.

Terrasses de *pedra seca* en els costers de Banyuls (2005). Foto Jaume Plans.

En el *Quadre 1* s'han recollit alguns exemples de documents del Bages baix-medievals on s'esmenten "feixes", les quals en algun cas estan delimitades per parets de pedra. En el *Quadre 2* es detallen algunes de les peces de terra capbrevades l'any 1520 pel monestir de Ripoll a Sorba i Sant Andreu de Gargallà de Montmajor (Berguedà). En aquest capbreu es fa menció sovint a "feixes" en diferents partides de la demarcació. Per l'orografia del terreny cal suposar que aquestes "feixes" sovint esmentades en plural correspondrien a particions anivellades de terra seguint les corbes del terreny. En les quals la pedra seria necessària per sostenir les parets. El *Quadre 3* és semblant a l'anterior, es detalla un capbreu, en aquest cas de la Pabordia de la Seu dels béns de Manresa, en el qual es descriuen alguns exemples de terres disposades en feixes.

QUADRE 1. DIVERSES FONTS NOTARIALS. AHCM

FONT	DATA/DOCUMENT	DESCRIPCIÓ	LOCALITZACIÓ
Notari Jaume ça Coromina. 1401 AHPM m-103	28 juny 1401.Venda	Venda de quatre feixes de terra contigua	Manresa en el lloc dit Puig-darrà
Notari Pere Sala 1477-1478. AHPM m-307	8 abril 1477. Capítols Matrimonials	Aportació dot un tros de "terra campa en moltes feixes dividit ab algunas tiras de ceps"	Manresa en lo lloc anomenat Coma Bernada
Notari Pere Sala 1479-1480. AHPM m-308	24 abril 1480.Venda	Venda de una peça de terra la qual afronta amb diferents peçes de terra "quadam pariete mediante"	Manresa en el puig de Santa Catarina
Notari Pere Sala Manual 1492 AHPM m-310	23 setembre 1492.Venda	venda "quodam troceu terre in trius feixys terre divisum"	Manresa en lloc dit la llobatera o lo grau den Amargos
Notari Pere Sala Manual 1493 AHPM m-311	21 desembre 1493.	Venda "quadam petiam terre in diversis feixis terre divisam"	Manresa en el lloc dit sobre la Olleta
Notari Pere Sala 1501 AHPM m-319	28 juliol 1501. Absolució	Es tornen "totas illas feixias terre que sunt quatuor feixie divide"	Manresa en el lloc anomenat lo Puig de Sant Cugat
Notari Joan Sala 1501-1502 AHPM m-336	20 setembre 1501.Venda	Venda tros de terra campa en 4 feixes de terra dividida amb vinya i olivera plantada	Manresa en la partida Puig Berenguer
Notari Pere Sala 1504-1505 AHPM m-321	7 novembre 1504.Venda	venda "quadam fexia terre cum quatuor figueras que sunt in pariete sine margine alterio feixie terre"	Manresa en el lloc dit la Serra

QUADRE 2. CAPBREU DELS BENS DE RIPOLL A SORBA I SANT ANDREU DE GARGALLÀ 1520. AHCM

PEÇA DE TERRA	EXTENSIÓ	PARTIDA
peça terra vinya		massada. Afronta amb honors del mas massada mediant pared
feixa de terra	mig jornal de mules	barquera

peça de terra	6 jornals de mules	cabanella
4 feixes juntes	1 jornal de mules	feixes de les torres
4 feixes de terra llaurada vinya	1 jornal llauradura mules	feixes demunt les closes de ferrus
feixa de terra de llauradura	1 jornal mules	coll de les comes anomenada la feixa de les comes
feixa	mig jornal de mules	feixa del padró
3 feixes de terra llaurades	3 jornals	feixes dels colls
feixa	mig jornal de mules	feixes de les borgeses
peça terra llaurada	2 jornals de mules	tres feixes
peça terra llaurada	1 jornal i mig de	feixes de les pedres
feixes	mig jornal	solanelles
peça terra llaurada	3 feixes	feixa justa
feixa de terra llaurada	mig jornal de mules	feixa de campdeloses
peça terra llaurada	1 jornal i mig	feixes de rigal
feixa terra	1 jornal de mules	feixes dels colls
peça de terra	1 jornal	feixa del coll de les repoledes
peça de terra llaurada	1 jornal de mules	feixa llarga
feixa de terra de llaurar	mig jornal	feixa de vinyals
peça de terra llaurada	1 jornal de mules	feixes de les closes
peça de terra de llauradura	2 jornals i mig	feixes dels colls
peça de terra de llauradura	1 jornal de mules	feixa del pedró
peça de terra de llauradura	1 jornal de mules	feixa del aiguamoll
4 feixes de terra de llauradura	1 jornal	feixes dels camps
peça de terra de llauradura	1 jornal de mules	feixa del torrent de la font
2 feixes de terra de llauradura	1 jornal de mules	feixes de la closa
2 feixes de llauradura	2 jornals de mules	feixes de campdasens
peça de terra de llauradura	1 jornal de mules	feixes de la codolosa

QUADRE 3. CAPBREU DELS BENS DE LA PABORDIA DE LA SEU A MANRESA. 1655 AHCM

PEÇA DE TERRA	EXTENSIÓ	PARTIDA
peça de terra campa	en dos feixes dividida de un jornal i mig	Sant Bartomeu
peça de terra part vinya i erma	feixes dividida de dos jornals de llauradura	Sant Pau
hort clos de parets		pelech
peça de terra en 5 feixes dividida part vinya, olivera i campa	un jornal i mig de llauradura	creu de vall de oriola
peça de terra en dos feixes dividida	una cortera i mitja de blat	sigalons
peça de terra en feixes dividida	quatre quarteres de sembradura	cots

peça de terra en feixes dividida de vinya plantada	dos jornals de llauradura	travessa
hort clos de parets		valldaura
peça de terra campà en tres feixes dividida	tres corteres de sembradura	creu trencada
peça de terra campà en diverses feixes dividida part campà part oliveres	un jornal i mig de llauradura	coll manresa
peça de terra de vinya en dues feixes dividida		alsina grossa
peça de terra campà en feixes dividida	tres jornals de llauradura	creu de na guitarda
hort clos de parets		roques de na amijansa
peça de terra campà en dos feixes dividida	una quartera i mitja de sembradura	puig den banetas
peça de terra de vinya en dues feixes dividida	un jornal de llauradura	corrons en el camí de Rajadell

Les fonts documentals de caire notarial permeten oferir noves dades sobre l'origen dels constructors en època moderna. Per exemple en el Bages, d'una banda, es constata com a partir del segle XVI, sobretot a partir del darrer terç i fins a mitjan del XVII, es produeix un fenomen d'immigració occitana amb l'entrada d'un important contingent de gent, d'ofici *mestre de cases*. Entre el 1500 i el 1675 hi ha més de 60 individus comptabilitzats. Aquests nouvinguts provenen de les terres altes i dels massissos muntanyencs del centre-sud francès, sobretot dels bisbats de Tula, Càors, Rodés, Llemotges o, Sant Flor, entre altres poblacions. Aquests "arquitectes" de la pedra són els que apareixen en la documentació notarial de l'Època Moderna, realitzant la construcció de parets de *pedra seca*. (PLANS, 2006)

Aquests mestres constructors forans i els seus descendents surten esmentats com a gent especialitzada en l'ús de la tècnica de la *pedra seca* confeccionant parets. També hi ha documents contractuals referents a la confecció de murs o parets, però no descriuen el detall de qui fa l'obra, encara que és probable que la realitzin aquests mestres:

- 2/5/1608. "Mateu Boria mestre de cases habitant a Manresa (natural de Sant Pere de Goles regne de França) fa apoca a Esperança Bosch vidua del difunt Joan Bosch mestre de cases de Manresa de 24 sous *per fer la paret* que havia spallada de la vinya de Valenti Plandesans". (Notari Salvador Malagarriga. Liber apriarum 1607-1622. AHPM 4475)

- 31/5/1612. "Gerald Calves i Joan Borgosa mestres de cases naturals de França habitants a Sant Fruitós de Bages reconeixem a Marc Antoni Llentes de Gaber i Francesc Llentes del Graner de Barna en Manresa habitants hem rebut 31 lliures 10 sous *per construir una paret per tancar un hort* en la heretat mas Mas de Santpedor i de Claret construint 8 canas de paret (la cana fa aprox. entre 5 i 8 pams i equival a un metre i seixanta centímetres d'alçada) i una resclosa en riera de Riudor per regar dit hort". (Notari Lluís Torras 1612-1613 AHPM 4500)

- 3/2/1614. "Pere Vall picapedrer de Manresa reconeix a Josep Torras mercader de Manresa que del dia present fins a la festa de pentecosta farà i fabricarà en aquella feixa de terra campà que part és plantada de vinya i, poseixeix en terme de Manresa en el camí de la riera de Rajadell, de occident a orient *quaranta tres canas de paret* de llargada de pedra, de 5 palms la cana i de llargada tot el curs farà un mur de pedra seca i treballant per portar la pedra necessària i tancar-la i les pedres quadrades necessàries per aixecar dita paret. Preu 9 lliures". (Notari Maurici Gomar. Manual 1614 AHPM 4483)

- 26/5/1643. "Concordia per fer plantar una vinya de pertinències del mas Pujol en la parròquia de Santa Maria de Artes. En els pactes si fa constar: *promet rodar y murar de una paret seca de tres palms de pedra y de una tapiada ab sa carena*" (Notaris Sallent. Borradors 1643 AHPM)

- 10/10/1670. "Venda a carta de gràcia de un tros de terra campà de dos jornals de llauradura en terme de Manresa en el lloc dit al cos amb els pactes: dono facultat de gastar de dits deu doblas y mitja set lliures y quinse sous *per adobar y fer los marges en dita pessa de terra*" (Notari Benet Font AHPM 4600) - 28/10/1670. "Concesió per plantar vinya una peça de terra de quatre quarteres de sembradura en lo terme de Castellterçol en la partida la coma de na domenga. Pactes: *tinga de fer paret ço es des del camí real fins al terme de Artés de sinch palms de alsada y despres ab rastell de pedra y de la part del camí real tambe y aja de fer paret y un vall que vall y paret aja de tenir sis palms de alsada*" (Notari Josep Conangla AHPM m-1570)

EL TREBALL ARQUEOLÒGIC

Sovint la majoria d'intervencions arqueològiques que s'han dut a terme al voltant de la *pedra seca* han estat conseqüència d'intervencions indirectes com ara per motius d'obres públiques. Fins a la data present hi ha pocs estudis arqueològics que s'hagin centrat en les formes agràries de terrasses i bancals, com elements artificials del paisatge, construïts o afavorits per l'actuació social per ampliar l'espai de cultiu o facilitar la implantació de determinats conreus.

Les terrasses agràries són indicadors cronològics de la intervenció de la comunitat pagesa sobre el medi natural, amb l'ajut de les datacions radio-carbòniques es pot arribar a indicar els moments d'intervenció. L'arqueologia pot ajudar a esbrinar les causes que donen lloc a la creació dels diferents paisatges agraris i la seva configuració al llarg del temps. L'aportació de l'arqueologia es fa indispensable per completar l'origen i la gènesi de la morfologia agrària, mitjançant les diferents intervencions o sondejos en els espais agraris, identificant una construcció del paisatge que permet confirmar o esbrinar la seva finalitat com part d'un sistema amb una funcionalitat pels seus coetanis i per posteriors generacions. Aquests sistemes de terrasses es van instaurar en una època determinada i van seguir funcionant fins al present, en alguns casos van ser de coneixements de tècniques que es van passar de generació en generació i en d'altres casos quedaren oblidats en el temps. (BALLESTEROS, 2003)

Un estudi sobre les feixes i els marges de pedra en relació amb el jaciment andorrà del Roc d'Enclar conclou que les feixes són relacions sobretot amb un ús vitivinícola del turó (segle IV) i, secundàriament, amb l'establiment humà que hi hagué entre els segles V i IX: "als vessants sud-oest i a la part superior de l'altiplà es conserven importants testimonis d'un sistema de marges, allargats i estrets, que relacionem amb el conreu de la vinya. En aquest sentit, el fet que a la documentació escrita entre els segles IX i XIX no aparegui cap referència d'activitat agrícola a la zona demostra encara més l'ús de les feixes en aquesta fase". (LLOBERA, 1997)

Una altra de les poques recerques sobre terrasses medievals ha estat feta per Josep Mª Palet, sobre els marges que hi ha a can Ruti (Badalona). Aquest autor mitjançant la cartografia de les terrasses existents, mitjançant la relació amb altres elements del paisatge i algunes excavacions, estableix l'existència d'un parcel·lari fòssil d'almenys dues generacions de terrasses, la primera de les quals datada a la baixa edat mitjana (segles XI-XIV). Les terrasses medievals eren formades per grans blocs de pedra, en aquest cas de granit blanquinós, actualment molt desgastat i de vegades amb reparacions que corresponen a un segon moment (segles XVIII i XIX). Queda clar que l'arqueologia encara té d'avançar en l'estudi de les terrasses de *pedra seca* a Catalunya.

CRÒNIQUES D'HISTORIADORS, AGRÒNOMS I VIATGERS

Tot seguit es recullen algunes cites sobre l'ús de la pedra per la confecció de terrasses i murs de *pedra seca* de diferents indrets, sobretot de Catalunya.

"Es muy buena la práctica de quitar las piedras y cantos de los suelos pedregosos y cascajosos, cuando son muy abundantes y grandes, y que impiden se pueda labrar la tierra con el arado y con el azadon; pero tambien

Vinya en bancals de Llicorella a Gratallops (Priorat). Font: *Geografia de Catalunya*, 1968.

Espones de pedra seca sostenen la terra de vinya, olivera i cereals a Paüls (Ports de Beseit). Font: *Geografia de Catalunya*, 1968.

conviene dejarlas en la heredad cuando no se encuentran con demasía, porque conservan mejor la frescura y humedad del terreno durante la estacion del calor” (HERRERA, 1513).

Les vinyes s’han de plantar “de la part de migdia en lloch de alguna altura”. Reconeix que hi ha indrets incòmodes o dificultosos. Cal tenir en compte a l’hora de triar si el lloc es molt pedregós pot sembrar difícil de fer-hi conreu però les pedres “poden servir per fer parets per tanques dels horts y vinyas” (AGUSTI, 1617).

Sobre l’antiga comanda del maestrat de Montesa que, comprenia el castell i la vila d’Ares del Maestrat, Cavanilles descriu en un tractat d’història natural: “consumen muchos jornales en construir y reparar los ribazos o murallones de sus campos, sin cuya diligencia los perderian en la primera tempestad. Están aquí los campos en anfiteatro, y forman gradas que baxan desde una altura considerable hasta los barrancos” (CAVANILLES, 1795).

Entre 1785 i 1790 recorregué el Principat de Catalunya l’escriptor castellà Francisco de Zamora i va anotar curosament les seves observacions, de les quals s’han extret alguns fragments:

En el tram de Barcelona a Collserola l’autor descriu: “las viñas llegan hasta lo alto de las montañas”.

De Camprodon a Sorroca: “todas estas montañas se han abierto por unos jornaleros que llaman “bosquerols” o “picarols”, los cuales habitan en chozas únicamente el verano, desamparándolas el invierno. Las resultas de este cultivo son las de despoblarse los montes y llevarse las aguas la ligerísima capa de tierra que se halla movida, pues aunque sea poca la lluvia observamos que, ayudada de las grandísimas pendientes de estos Pirineos, arrastra hasta los más grandes peñascos”.

Prop de la Pobla: “se ve lo que puede una aplicación constante, pues cultivan parajes que parece desesperación, haciendo unas paredes costosísimas, poniendo unas sobre otras desde el pie de los más elevados montes hasta la cima de ellos, pareciendo más una escalera que tierra de cultivo”.

A Solsona en el trajecte fins al castell de Castellvell: “no puedo ponderar cuan buen efecto hacen a la vista aquellos terrenos, su desigualdad en cañaditas y montañitas allanadas a escalones y sobretudo la multitud de filas de cepas con arboles nanos y algunos nogales en los intermedios, que como dejan fajas de tierra entre ellas forman unos dibujos”.

A Andorra “los campos estan cercados, como igualmente los prados. Los cercan con piedras, sacando del mismo campo la pieza de cultivo y su cerca, empleando para eso los tiros de pólvora”. Sobre la Vall d’Ordino “en todo este valle se ven muchas casas esparcidas por el, que parecen habitaciones; pero realmente sólo sirven para usos rurales y se llaman, unas, cortals, que sirven para recoger el ganado (el estío está en los montes) y allí se hacen los quesos; las otras, que llaman bordas, estan más cerca del pueblo y sirven para guardar el heno y las mieses”.

Baixant de San Joan de l’Erm Vell, va veure algunes vinyes que encara es conreaven en “escaleras” o, sigui feixes, sota Rodés.

De Camarasa a Cubells: “pasamos por una hoya perfectamente plantada de viñas y olivos. Las viñas estan a filas, como en la montaña, y parece que lo hacen para que estén más abiertas al sol y beneficiarlas con el mismo cultivo que cogen el trigo”.

Sobre Llansà: “está situado en un valle cerca del mar, rodeado de elevados montes poblados de olivos y viñas... tiene especial habilidad para hacer en las viñas buenas rasas”.

En el camí de la Selva: “íbamos divertidos viendo las muchas olivas y viñas que hay en estas grandísimas cuestras, a pesar de su territorio pedregoso, sostenido por paredes para que no lo arrase todo el agua”.

Per últim, de Cadaqués: “las mujeres acarrear la uva y las piedras para las paredes de las viñas en la cabeza, viniendo a ayudarlas las de Masanet de Cabrenys... cincuenta años hace no había más que tres o cuatro viñas en el pueblo, y en el dia abundan en extremo.” (ZAMORA, 1785).

Sobre Roses (Gironès) descriu un diccionari geogràfic del XVIII: “la situacion local de esta plaza está proximamente dominada de frente, espalda y costado y en gran parte de sus contornos hay formadas trincheras naturales, por la configuracion de los barrancos, abrigados con muros de piedra seca, formados en el propio terreno” (VEGAS, 1795).

En un tractat sobre la vinya del principat de Catalunya, referint-se a la preparació que s’ha de fer en la terra abans de plantar la vinya, l’agrarista Josep Navarro-Mas apunta:

“... en las situadas en las laderas o pendientes de los montes que son los más comunes se les han de quitar o apartar despues las peñas sueltas, o las piedras grandes que pudiesen embarazar el plantio y el cultivo: las pequeñas podran emplearse en construir paredes secas en los parages oportunos, como en los barrancos y quebradas y en los puestos de mayor pendiente y esto será muy útil” (NAVARRO-MAS, 1797).

El *Tractat d’Agricultura menorquina* (1857) esmenta: “les parets són tan necessàries que, faltant a una propietat, no es trobaria pagès que la cultivés en parceria”.

Guyot (1868) en un estudi sobre la vinya de França descriu les particularitats del paisatge de la Catalunya Nord: el sòl dels Pirineus Orientals és força abrupte i muntanyós amb forts pendents sobre roques compactes, privat de terra vegetal que exclou tota mena de conreu, inclòs la vinya, cap als cims i alguns costats de les muntanyes... Sobre les vertents i contraforts és on es conrea la vinya. Les vinyes, entre les quals sovint es barrejen oliveres, s’estableixen en terrasses, mitjançant parets de sosteniment i tencament:

“Le climat des Pyrénées-Orientales n’est pas moins favorable à la vigne que celui de l’Hérault; il est même plus chaud et plus abrité contre les vents de l’ouest, et tend à produire des vins plus généreux, plus sucrés, plus fermes et beaucoup plus colorés; mais son sol plus tourmenté, plus montagneux, et à pentes plus abruptes, offre des roches compactes, privées de terre végétale, qui excluent toute culture, même celle de la vigne, vers les sommets et sur les flancs d’un grand nombre de montagnes. Sur les versants et contre-forts où la vigne est cultivée, et même dans les plaines à terres calcaires rouges, à pierres fragmentées et sur roches lamellaires et fendillées ou bien à cailloux roulés où sont installés les vignobles de Perpignan, Rivesaltes et Salces, le sol est généralement moins favorable que celui de l’Hérault pour la vigueur des bois de la vigne et l’abondance de ses fruits. L’infériorité de la pousse des sarments et de la production moyenne est encore plus marquée dans les importants et curieux vignobles de Collioure, Port-Vendres et Banyuls, dont le sol, qui présente une agglomération de mamelons juxtaposés et superposés formant des vallons étroits, est exclusi-

Mapa de Mallorca on s’hi representa Bañalbufar voltat de terrasses de conreu de Julià Ballester (1785).

Terrasses de pedra seca dels voltants de Bañalbufar (Mallorca). Foto de començaments de segle XX. Arxiu Jaume Plans.

vement composté de roches granitiques schistoïdes, à terres jaunes et rouges, remplissant les interstices des lames et des fragments pierreux.

Toutes les vignes, excepté celles du fond étroit des vallons, sont plantées en terrasses, dont les murs de soutienement et de clôture font à peu près à l'oeil l'effet que j'ai essayé de représenter: des oliviers sont souvent mêlés aux vignes, surtout au pied des coteaux, et des orangers luxuriants de verdure et couverts de fruits se font remarquer autour des trois communes, dont les jardins sont le plus souvent clos par des haies de grenadiers" (GUYOT, 1868: 271-272).

Per últim, el polític republicà vilanoví Ramon Roig publicà cap al 1890 un interessant tractat sobre l'estat vitivinícola de la província de Barcelona. En aquest llibre referint-se a la preparació del terreny per plantar la vinya diu que:

"la pedra que surt de la roturació o arrabassada, s'inverteix en fer marges. Y quant lo terreno es pendent y més si l'inclinació es pronunciada's fan rases y en forma de camins que fan esses los marges, prevenint així lo desprendiment y arrastre de terras, que molt s'evita, puig se trenca'l curs massa ràpid de las ayguas; al mateix temps serveixen pera més facilitat de la entrada als terrenos" (ROIG, 1890).

Més específicament sobre la comarca de Vilanova detalla:

"lo accidentat y la naturalesa aixuta o seca y rocosa de molta part dels terrenos avuy empleats en lo cultiu de la vinya, ha fet necessaris y titanichs esforços per posarlos en la situació en que avuy se veuhen, puig en la major part de tals terrenos ha degut comensarse pera arrancar y rompre a ferro y a foch la crosta dura que mostrava naturalment sa superfície, per deixar al descobert capas inferiors d'alguna major fertilitat; aixecar ab las despullas d'aquella crosta millons de metres de murs de contenció y moure molts més millons de metres cúbichs de despullas y terras soltas pera formar los marges y las faixas o bandas horizontals que causan avuy l'admiració de quants las veuen" (ROIG, 1890)

VOCABULARI

Bancal (m): Alcover distingeix el bancal com un tros de terra conradissa limitada per un marge (Castelló de Ll., Calasseit, Gandesa, Maestrat, Castelló, València, Alcoi, Pego); i també com tros de terra conradissa no tan llarguera com la feixa (Balaguer, Ll., Fraga, Massalcoreig, Pradell, Tortosa).

Encadenats (m): filada superior d'una paret seca, formada de pedres rectangulars i de dimensions regulars (Mallorca). Encadenat cabrer: el que està format de pedres que tenen cara a cada banda de paret i fan barbacana, perquè les cabres no puguin saltar-la; construcció de parets i murs contra l'erosió a les vessants de les muntanyes (Menorca).

Enderrossall (m): conjunt de pedres caigudes quan s'esfondra un mur o paret (Mallorca i Menorca).

Espona (f): marge; petita elevació o escaló de pedres i terra per a defensar la terra de conreu contra les esllavissades (Ribagorça, La Llitera, Conca de Tremp, Pla d'Urgell, Priorat).

Feixa (f): en les terres muntanyoses o costerudes, les feixes són trossos de terres plans, horitzontals, situats en el coster i limitats per marges o parets que els protegeixen contra les avingudes.

Fortí (m): construcció de parets i murs contra l'erosió a les valls (Menorca).

Marjada (f): denominació mallorquina de la terrassa de cultiu.

Marge (m): paret que sosté la terra (Mallorca); graó de terra, sovint revestit de pedres o de brossa, que separa dues feixes situades a diferent nivell o que serveix per a aturar les esllavissades de terra.

Mur (m): construcció feta de pedres juxtaposades i sobreposades de força consistència.

Paret (f): obra de fàbrica, relativament ampla, alçada a plom fins a certa alçària per a tancar un espai de terreny. Alcover dona algunes especificitats: *paret de pedra de tall*, o de cantons: la construïda de pedres rectangulars; *paret seca*, o *paret aixuta* (Tremp), o *paret paredera* (Tremp, Agramunt, Artesa de Segre): la feta de

pedres totes soles; *paret secaire*: paret seca i rebatuda (Olot); *paret atalussada*: la que forma talús; *paret de frare*: paret molt gruixuda (Terrassa). *paret aplomada*: la que manté la línia vertical en tota la seva superfície; *paret desplomada* (Gandesa) o *paret sobreplombada* (Guissona): la que s'ha desviat de la vertical i amenaça d'enderrocar-se; *paret empanxada*: la que és boteruda en la seva part central, que forma convexitat (Guissona); *paret esquena d'ase* (Mallorca), o *paret amb carener* (Barcelona): la que té la part superior no plana, sinó formant angle agut; *paret de tanca*: la que serveix per a limitar un hort, o porció de camp; *paret cabrera*: la que té l'encadenat fet d'unes pedres molt llargues, que surten devers un pam fent barbacana, per evitar que les cabres saltin la paret (Mallorca).

Rastell (m): paret de pedra seca, feta d'algunes filades de pedres grosses i bastida en forma vertical o atalussada, per detenir l'aigua que baixa pels costers i evitar que s'endugui la terra (Balaguer, Pla d'Urgell).

Tanca (f): recinte de pedra comunicat entre ells per portells oberts al mur que compten amb una barrera, feta amb branques d'ullastre. (Menorca)

Terrassa (f): espai de terreny pla i elevat que per un o algun dels seus costats acaba en un mur, talús o altre desnivell.

Vall (m): excavació fonda feta longitudinalment al voltant del mur o paret.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, MIQUEL. *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril*, Ed. Esteve Lliberós, Barcelona, 1617.

AMBOISE, RÉGIS; FRAP, PIERRE; GIORGIS, SÉBASTIEN. *Paysages de terrasses*, Ed. Edisud, La Calade, Aix-en-Provence, 1989.

BALLESTEROS, PAULA. *La arqueología en la gasificación de Galicia 17: el paisaje agrario*, Cadernos de Arqueoloxia e Patrimonio, Ed. IIT-USC, Galicia, 2003.

BISSON, J.; VEYRET, Y.; VIDAL, T. "Minorque ou l'exception en Méditerranée. Une ile sans érosion". *Reseau Erosion. Bulletin*, 1995, pàgs. 137-148.

BOWLES, GUILLERMO. *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*, Ed. Imprenta Real, segona edició, Madrid, 1782.

CAVANILLES, ANTONIO JOSÉ. *Observaciones sobre la Historia Natural del reyno de Valencia*, Madrid, 1795.

CARBONERO, MARIA ANTONIA. "Terrasses per al cultiu irrigat i distribució social de l'aigua a Banyalbufar (Mallorca)", *Documents d'Anàlisi Geogràfica* n°4, 1984.

DIVERSOS AUTORS. *Patrimoni de marjades a la mediterrània occidental. Una proposta de catalogació*, Ed. Fodesma, Mallorca, 2002.

ESTEVE, XAVIER. *El paisatge penedesenc i la seva antropització durant el neolític*, 2005.

GUYOT, JULES. *Étude des vignobles de France*, Ed. Victor Masson et fils, Paris, 1868.

HERRERA, GABRIEL ALONSO DE. *Agricultura General*, Madrid, 1513.

ICART, JOAQUIM. *Ordinacions i crides de la ciutat de Tarragona (segles XIV-XVII)*, Ed. Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 1982.

LLOBERA, XAVIER (COORD). *Roc d'Enclar: transformacions d'un espai dominant segles IV-XIX*, Ed. Ministeri de Cultura, Andorra, 1997

MERCADAL, ORIOL. "Paisatge i antropització de la plana cerdana durant la prehistòria", *Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, 1998, pàgs. 397-408.

MESEGUER, VICENTE. *Arquitectura popular de pedra seca al teme de Vinaròs*, Ed. CEM, Vinaròs, 2006.

NAVARRO-MAS, JOSEP ALBERT. *Memoria sobre la viña en el principado de Cataluña*, Barcelona, 1797.

MAS, DAVID. "Les feixes de vinya. Exemples de paisatge a les Valls d'Andorra", *Actes del Congrés Els Paisatges de la Vinya*, Ed. CEB, Manresa, 2003, pàgs. 61-66.

PLANS MAESTRA, JAUME. *Arquitectura Tradicional en pedra seca: el patrimoni immoble de la comarca del Bages*, Treball de Fi de Carrera, consultora: Begonya Enguix Grau, UOC, Barcelona, 2006.

ROIG ARMENÇOL, RAMON. *Memoria acompanyatoria al Mapa Regional Vinícola de la província de Barcelona*, Barcelona, 1890.

RUF, MARIA ÀNGELS; YÁNEZ, CRISTINA; SOLÉ, XAVIER; VILA, TONI; LLOVERA, XAVIER; BOSCH, JOSEP MARIA. "El Roc d'Enclar (Andorra). Canvis i relacions d'una comunitat rural del Pirineu Oriental entre els segles IV i VIII", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironis*, 1997.

VEGAS, ANTONIO. *Diccionario geográfico universal*, Ed. Joseph Doblado, Madrid, 1795.

ELS PORTALS A LA CONCA DEL GAIÀ

AUGUST BERNAT CONSTANTÍ

En arquitectura, quan es parla de la **llinda** hom es refereix a la pedra o fusta travessera que descansa sobre els dos muntants d'un portal i descarrega la paret superior.

En les construccions de pedra en sec més primitives, la llinda hi figura com a element fix. Ens podem remuntar a la cultura megalítica per trobar-ne uns bons exemples, com a Bougon, (França) on hi trobem un conjunt de tumuls dolmènics construïts en pedra seca i els portals rematats amb llindes. També en el conegut túmul de Barnenez, a la Bretanya francesa, que conté una successió d'onze sepulcres de corredor i on hi veurem els respectius portals capçats amb llindes. La cultura nuràgica de l'illa de Cerdenya, així com també la cultura talaiòtica de les Illes Balears, també van utilitzar la llinda per a rematar els seus portals. He esmentat aquestes cultures perquè ens són relativament properes, però és evident que la llinda ha estat utilitzada arreu i en èpoques ben reculades, els exemples serien inacabables.

Fig. 1: Llanda suficient amb arc de descàrrega

Fig. 2: Llanda curta

Fig. 3

A la conca del Gaià ens trobem amb nombroses construccions de pedra en sec que presenten el seu portal capçat amb una llinda, i en aquest tipus de construcció, i pel que hem vist, podríem dir que recullen l'expressió més primitiva que podem trobar en l'art de capçar portals, tot i que com veurem hi ha altres sistemes que també es poden qualificar de primitius malgrat no trobar-ne exemples en els grans monuments megalítics.

Generalment trobarem llindes *suficients* (Fig. 1), que són aquelles que arriben amb autoritat de muntant a muntant. També hi ha la llinda *curta* (Fig. 2) que és la que necessita d'alguna pedra auxiliar per poder realitzar la seva funció. Recordem que aquestes construccions estan aixecades amb el material resultant del despedregament dels camps durant la seva preparació per posar-los en cultiu, és comprensible, doncs, que a vegades no sortissin les lloses adients per a ésser utilitzades com a llinda, i es veïessin obligats a utilitzar el que tenien a mà, a no ser que tinguéssin el gust o la voluntat d'anar a cercar una bona llosa en un altre indret.

Moltes d'aquestes llindes han estat defensades mitjançant arcs de descàrrega, consistents en una arcada de pedres que va d'un extrem de la llinda a l'altre, de manera que el pes de la paret pel damunt del portal quedi desplaçat vers els laterals i no carregui excessivament la llinda, evitant així que aquesta es parteixi. Si aquesta defensa, però, no està ben resolta, la llinda acaba cedint.

Si el portal està capçat amb una llinda, generalment el curt corredor d'entrada a l'interior de la barraca segueix la mateixa tònica de cobriment, o sigui cobert també al seu torn amb dues o tres lloses horitzontals (Fig. 3). Hi ha, però, alguna excepció.

A la conca del Gaià, no hi trobarem, però, portals amb llindes dobles o fins i tot triples com és freqüent en altres comarques, si en trobem alguna podem tenir la certesa que es tracta d'un cas singular, com ja m'he trobat també amb la cobertura, no de portals, sinó de les mateixes barraques. Tampoc no és habitual trobar a les llindes del Gaià cap gravat amb la data de construcció de la barraca, o el nom del propietari com sovint trobarem per exemple a la comarca de Les Garrigues.

Ja he dit en altres ocasions que a la conca del Gaià hi ha una significativa varietat d'estils constructius, referint-me, evidentment a les barraques, és, per tant, normal

que aquestes ens ofereixin també algunes variants relatives al capçat dels seus portals, així doncs, i buscant en primer lloc els exemples que intuïm poden ser de factura més primitiva després de la ja esmentada llinda, ens trobarem amb una relativa freqüència els portals capçats amb dues pedres col·locades en angle (Fig. 4). O sigui dues pedres, generalment de mides grans, col·locades al damunt dels muntants i inclinades cap al centre del portal, de manera que els seus extrems superiors es recolzin mútuament, tot formant un angle a tall d'arcada que cobreixi el portal. Si la irregularitat d'aquestes pedres fa que sigui necessària la utilització de falques en els seus extrems, aquestes s'utilitzen sense cap problema.

Aquest sistema, a primera vista sembla molt més sòlid i resistent que la llinda, malgrat això hi ha portals d'aquest tipus que encara defensen el capçat amb un arc de descàrrega.

També en aquests cassos s'acostuma a cobrir el corredor d'entrada a l'interior de la barraca seguint l'exemple del portal, o sigui amb una breu successió de lloses col·locades en angle que donen harmonia i continuïtat al corredor d'accés.

Amb aquesta tècnica de tancament no solament hi trobarem portals, sinó que també hi podem trobar alguns armaris, fornícules, cocons, o bé la caseta del gos (Fig. 5) en aquests cassos tot l'espai de l'element es cobreix seguint el mateix sistema.

El que ja de per sí rep el nom *d'arc primitiu*, és un tipus de portal que el podríem definir com apuntat o ametllat, i que a vegades estructurat amb grans pedres col·locades de manera tosca i aparentment barroera, ens dona la impressió d'un portal realment primitiu (Fig. 6). En altres ocasions, però, quan la pedra emprada és més regular (Fig. 7) i permet una construcció més acurada, aquella impressió de primitivisme es suavita sense perdre per això aquell aire de construcció rústica que li és característic. El capçat de l'arc o del portal es resol amb una pedra clau o bé amb un encavalcat de pedres (Fig. 6).

El corredor d'entrada, en aquest tipus de construcció no es pot dir que sigui de massa profunditat, segueix el model que prefixa la façana exterior tot mantenint l'estructura de l'arc apuntat o ametllat en el seu breu recorregut interior.

Aquest tipus de resolució del portal, tot i haver-lo situat en tercera posició en l'escala del que en podríem dir primitivisme, cal no perdre'l de vista, doncs les seves característiques en la versió més rústica poden ser realment espectaculars i convincents.

El darrer i més abundant estil de cobriment de portals a la conca del Gaià, és sense cap mena de dubte l'arc dovellat, un estil constructiu que denota, si més no, una evolució constructiva que en molts casos suposa la utilització d'una cintra.¹

El portal dovellat presenta unes variacions que a vegades poden passar desapercebudes pel visitant ocasional, i que cal saber diferenciar des de l'estricta punt de vista estil·lístic, però en alguns casos també des d'un punt de vista tècnic.

Caldrà, però, tenir en compte que així com en les altres tècniques de capçat de portals es pot dir que no hi ha variacions massa importants, en la família de l'arc dovellat hi ha molts matisos, per això les imatges que he escollit per acompanyar aquest text, són inequívocues de l'estil que descriu, però hem de pensar que a la

¹ Bastida de fusta que sosté una volta o un arc en construcció, fins a estar posada la clau.

Fig. 4: Portal d'angle amb arc de descàrrega

Fig. 5: Refugi per al gos

Fig. 6

Fig. 7

Figs. 8-9: Exemples d'arcs incorporats

pràctica les variants que trobarem moltes vegades ens faran dubtar de com les hem de classificar.

En primer lloc veurem dos tipus d'arc, l'un seria el que per a entendre'ns anomeno *arc incorporat*. En aquest cas tenim uns muntants, generalment aixecats sense cap inclinació o tendència cap a l'interior, o en tot cas molt lleu, que en arribar a una alçada suficient li és incorporat un arc dovellat (Figs. 8-9) que es recolza al damunt de les darreres pedres dels muntants, en alguns exemplars fins i tot s'hi han posat unes pedres amb la funció de *permòdols*.² Aquests arcs incorporats, a més, poden ser de mig punt, apuntats, plans, etc.

L'altre tipus d'arc al que em vull referir és el que anomenaré *arc continu*, doncs l'arc i els muntants són una mateixa peça contínua des de la base dels muntants fins a la pedra que marca el mig punt de l'arc (Figs. 10-11). No cal ser un expert per endevinar que aquest tipus d'arc s'ha aconseguit utilitzant la cintra en la seva execució.

Ja hem vist que un arc dovellat s'aconsegueix mitjançant la utilització d'una cintra, però el constructor particular, que generalment és aquell que ajudat d'algun familiar o d'un veí es construeix la seva pròpia barraca, utilitza un sistema més rudimentari, menys sofisticat si voleu, que consisteix en anar apuntalant amb bastons les pedres d'un cantó i de l'altre fins a poder col·locar la pedra que fa de clau al mig de l'arc. Passa, però, alguna vegada, que posats a fer feina hom va posant pedres sense canviar la direcció dels pals i el que aconsegueix és un arc, sí, però amb la clau desplaçada (Fig. 12).

A part de la cintra o els pals per tal de sostenir la progressiva inclinació de les pedres de l'arc, encara hi havia un altre sistema per a realitzar aquesta filigrana. Es tractava d'omplir l'espai del portal mitjançant feixos compactes de redoltes o de branques de pi, de manera que aquestes actuessin com a motlle o cintra al damunt dels quals el constructor anava encaixant les pedres de l'arc.

² En aquest cas els permòdols són les pedres que sobresurten dels muntants per a sostenir la llinda.

Figs.10-11: Exemples de dovellats continus

Fig.12: Arc amb la clau desplaçada

Fig.13: Arc pla

Dintre dels portals que en diem dovellats cal fer esment, també, d'un tipus de capçat molt especial, aquest és el que coneixem amb el nom d'*arc pla* (Fig. 13). El mateix nom ja ens indica que en aquest cas la curvatura de l'arc és mínima, però, tanmateix, dintre d'aquesta gamma hi trobarem arcs més o menys flexibilitzats i fins i tot algun de totalment recte, fet que fa pensar en una autèntica llinda feta amb peces. En l'exemple de la figura 12, ens mostra un arc pla però al mateix temps és també un arc incorporat.

El cobriment dels corredors d'entrada partint d'un arc dovellat, generalment es realitza seguint el mateix sistema, però no és estrany trobar-nos amb corredors coberts amb lloses horitzontals.

LES ARCADES

Per acabar ens cal parlar de les grans arcades. A l'Alt Camp encara queden algunes barraques, molt poques, que presenten una arcada de gran volada, en Joan Rubió en el seu treball les anomena voltes cilíndriques, i adverteix que "*Quan la volta cilíndrica ha volgut ser feta amb formes rebaixades, evidentment que té poca estabilitat. Unicament n'he pogut trobar dos exemples i tots dos enrunats i abandonats*".

Afortunadament avui encara en podem trobar algun d'aquests arcs, un d'ells el podrem admirar a la coneguda barraca de la Capona (Fig. 14), al Pla de Santa Maria. Aquesta gran barraca, és construïda, com moltes d'aquesta zona, amb dos còssos distribuïts en "L", en un d'ells, probablement destinat a guardar-hi el carro, presenta una gran arcada dovellada, però observarem que aquesta arcada és lleugerament apuntada, fet que com ja comentava Rubió ha estat clau per a la seva conservació. En el cas de la Capona aquesta arcada que contemplem des de l'exterior, no és res més que la primera de les arcades successives amb què ha estat coberta tota la volta interior de l'estança.

Una altra gran arcada dovellada la podrem veure a la barraca del Xantus, també al Pla de Santa Maria Fig. 15. Aquesta barraca disposa d'un vestíbul capaç d'aixoplugar un carro amb vela i tot, és molt alt. Tot i així l'arc no és apuntat però tampoc no és de tanta volada com l'anterior, i és un goig poder-lo contemplar encara sencer, doncs aquest no és la primera arcada d'una successió d'arcs, sinó que suporta les pedres d'inici de la falsa cúpula que cobreix l'estança per aquesta banda, és una autèntica demostració de bona factura.

Fig. 14: Barraca de la Capona

Fig. 15: Barraca del Xantus

ESTRUCTURA DELS PORTALS

Els portals són un element important de la barraca, doncs a través d'ells tenim accés a la seva cambra interior, on una coberta, element també important, ens proporciona aixopluc i protecció contra els elements.

Els portals, a vegades amb la complicitat dels seus capçats però a vegades sense ells, ens ofereixen unes sorprenents i variades estructures que ocasionalment ens mostren aspectes de les utilitzacions de la barraca.

Un breu repàs a les diferents tipologies dels portals ens donarà a conèixer tot un ventall de possibilitats amb les que els antics constructors van ser capaços de sorprendre'ns.

A continuació ofereixo una selecció de portals amb unes formes i característiques molt evidents, per tal de que el lector capti la idea dels diferents estils, tenint però en compte, que a la pràctica es trobarà amb exemples més o menys exagerats d'aquestes formes, més amples, més estrets, més alts o més baixos, amb llinda, amb arc, etc. en definitiva variants d'aquests models que a vegades degut a la seva rusticitat o factura més o menys barroera, ens poden fer dubtar sobre la seva classificació.

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

A la figura 16, hi veiem un portal de característiques ovoidals que és un indicatiu evident de que a la barraca, a més del pagès, s'hi aixoplugava un animal voluminós i el portal havia de tenir una estructura que li fos còmoda per entrar i sortir. Aquí el veiem capçat amb una llinda però també el podem trobar dovellat.

A la figura 17, hi tenim un portal, en aquest cas capçat amb llinda, d'estructura trapeziforme, en el que els muntants ja des de la seva base van prenent una inclinació cap el seu centre, que si n'allarguéssim els punts de fuga cap amunt, acabarien coincidint.

En el portal de la figura 18, aquest capçat amb un arc pla, també hi tenim el trapezi però en aquest cas invertit. La figura 19 ens mostra un arc "catenari" perfecte, com aquells que l'arquitecte Gaudí va incorporar en moltes de les seves obres, i que probablement van ser les barraques les que els hi van inspirar, cal recordar que Gaudí era un gran admirador de les construccions de pedra en sec. En aquest cas el portal és capçat amb un arc de mig punt. La figura 20 també ens mostra un arc catenari, més obert a la base, no tant esbelfit i capçat amb dues pedres col·locades de punta i un arc de descàrrega.

A la figura 21 hi veiem un portal de muntants rectangulars capçat amb un arc de mig punt i arc de descàrrega, que ens permet captar la diferència amb els dos anteriors.

No sempre els portals, amb els seus encapçalats, ens mostren una tipologia definida, moltes vegades ens mostren formes i components que no permeten el seu enquadrament en una família concreta, sinó que se'ls pot qualificar d'originals o singulars, aquest seria el cas del portal de la figura 22. Uns muntants força rectangulars que a la part superior van adoptant una superposició de filades que acaba amb uns autèntics *permòdols* que sostenen la llinda; tot això complementat amb un arc de descàrrega.

La figura 23 ens mostra un portal força barroer, irregular i de difícil classificació.

Finalment a la figura 24 hi tenim aquest magnífic doble portal amb arcs de mig punt, una peça única a l'Alt Camp i probablement a Catalunya.

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Al Gaià hi podem trobar portals construïts amb pedres més o menys grosses, però el que no trobarem mai són portals monolítics, o sigui amb els muntants formats amb una o dues grans pedres com és habitual a Les Garrigues o la Segarra.

El que he exposat aquí són només unes pinzellades, potser les més rellevants, de la realitat constructiva que en relació als portals de les barraques de pedra en sec podem trobar a la conca del riu Gaià. Si aquest estudi el féssim extensiu a altres zones o comarques, segur que podríem oferir un ventall força més àmpli d'aquest interessant aspecte de la nostra arquitectura rural.

Proposo des d'aquest espai a tots els estudiosos de la pedra en sec, que facin també un estudi relatiu a les estructures dels portals que en els seus àmbits respectius s'hi han desenvolupat. D'aquesta manera podrem arribar a esbrinar, per exemple, l'abast de la tècnica dels arcs dovellats o bé de l'encapçalat en angle, així com també de la utilització de muntants monolítics o d'altres característiques, per tal de dibuixar un esquema general de les peculiaritats constructives dels portals de les nostres barraques.

PATRONS D'ENDERROCAMENT A BARRAQUES DE ROTER MALLORQUINES

JAUME GARCÍA ROSSELLÓ

Universitat Illes Balears. Grup de recerca Arqueobaleàric. Àrea de Prehistòria.
E-mail: jaume.garcia@uib.es

A la historiografia prehistòrica mallorquina, ha estat comú la idea de considerar les barraques de roter mallorquines com un exemple contemporani dels sistemes de construcció i cobertura, que devien tenir les habitacions navetiformes del bronze prehistòric.

Amb la intenció d'aprofundir en aquesta discussió, presentem en aquest treball diferents patrons d'esbucament identificats a algunes barraques de roter del migjorn de Mallorca, concretament al terme de Palma i Lluçmajor, durant un seguiment duit a terme als darrers tres anys. Hem analitzat diferents tipus de barraques segons el seu material constructiu, la seva forma, la seva funció i el seu grau de conservació.

L'objectiu és aconseguir esbrinar quin és el procés d'esbucament d'estructures arquitectòniques similars a les que localitzem a la prehistòria del bronze, per començar a tenir patrons que ens permetin reconstruir el sistema constructiu i de cobertura dels navetiformes mallorquins.

En les següents pàgines es presenten els primers resultats preliminars amb la intenció de generar un debat sobre les múltiples possibilitats que ens brinda el patrimoni etnogràfic com a eina per proposar hipòtesis interpretatives sobre la formació del registre arqueològic.

Aquest tipus de treballs s'han desenvolupat en les darreres dècades, principalment, de la mà de Michael Schifer (1987), distingint entre processos naturals (N-transforms) i el processos culturals (C-transforms) com a elements que determinen la formació del registre arqueològic. Alguns treballs han analitzat la degradació natural de cases de tovet a l'oest d'Àfrica (McIntosh 1974), al desert d'Atacama (Schiffer et al. 1987) o habitacions de diferent tipus en el territori Maya (Joyce y Johanssen 1993). Recentment s'han discutit les metodologies emprades i s'han enfocat els treballs a estudis més dinàmics (Creighton y Seguí 1998) lligats a tradicions i cosmovisions particulars (González Rubial 1998, 2003). Aquests darrers treballs se han desenvolupat entre estructures de pastors a Alacant, en el primer cas, i a vivendes abandonades a Terra do Montes en el segon.

Les barraques de roter són habitacions molt simples, situades al migjorn i llevant de Mallorca, que varen ésser emprades per grups de pagesos amb diferents utilitats. Les primeres notícies que fan referència a rotes a Lluçmajor les trobam documentades al segle XIV (Font Obrador 1974). Algunes són molt simples i consisteixen en un habitacle molt petit utilitzat tan sols per guardar el ramat o refugiar-se del temps, d'altres són molt més complexes i poden arribar a tenir porta, finestres i xemeneia, i estar destinades a vivenda. La variada tipologia d'aquestes barraques ja ha estat amplament descrita (Sacarés 2000). Destaquen els abrics, les barraques circulars o quadrades de falsa cúpula, les barraques rectangulars de doble vessant, de volta de canó, de coberta d'una sola vessant o de coberta plana. Moltes d'aquestes barraques estan immerses en un procés de runa fruit de la desocupació del camp mallorquí i conseqüentment d'aquest tipus d'habitacles. A l'actualitat encara em podem trobar algunes que es conserven intactes i que s'empen com a habitatge, lloc per guardar els estris agrícoles o com a porqueres. A la vegada, d'altres, que ja es troben en una situació avançada de runa, són ara reutilitzades com a tancats per a animals o clapers. Aquesta situació ens ha permès documentar diferents estadis d'enderrocament de barraques amb una mateixa estructura arquitectònica i a la vegada fer un seguiment dels processos de runa i/o reutilització d'aquests habitatges.

LES BARRAQUES DE PLANTA RECTANGULAR I DOBLE VESSANT

Dins aquest grup de barraques es poden distingir dos tipus: les barraques de carro i les barraques de roter. Les barraques de carro, com el seu nom indica, estaven destinades a guardar el carro i els estris del camp. Són de planta rectangular i amb cobertura de doble vessant. La seva principal característica és que no s'ha construït una de les parets més curtes de l'estructura, constituint-se així, en l'entrada a l'habitatge.

Les barraques de roter, són les més comunes i l'objecte d'estudi d'aquest treball. Tenien la funció de vivenda temporal o permanent del roter mentre realitzava les tasques del camp.

Són de planta rectangular, amb unes dimensions de llargària i amplada que poden anar variant. Les parets que formen el rectangle estan construïdes amb la tècnica de paret seca, amb pedres irregulars, en ocasions, treballades a la cara interior i exterior i reblides d'altres més petites. L'altura d'aquestes parets pot arribar als 2 metres d'alt i una amplada d'un metre, per la qual cosa estan construïdes en talús. De vegades, poden presentar algunes petites finestres (20 per 40 centímetres).

Generalment, tenen el portal desplaçat de la façana més llarga, però quan les parets més curtes són de marès la porta pot estar situada en una d'aquestes façanes.

La cobertura del sostre, queda constituïda per tres elements estructurals diferenciats:

Una estructura de soques d'ullastre, però també poden ser d'ametler, alzina o savina. Aquestes branques estan col·locades de la següent manera: 1.- Una biga a mode de dintell denominada jàssera, recolzada sobre les parets laterals i col·locada de forma paral·lela a l'eix longitudinal de l'estructura. 2.- Quan la jàssera és doble també pot estar sostinguda per una columna de pedra o soca en el punt d'unió de les dues soques. Quan la barraca és de grans dimensions pot haver altres pilars o jàsseres transversals per donar estabilitat a l'estructura. 3.- Sobre la jàssera i les parets laterals descansa un entramat de branques anomenat embarrat. Aquest embarrat queda travat a la seva part inferior per la darrera filada de la paret seca.

Successives filades de lloses planes de marès o tapiot col·locades a mode d'aproximació de filades sobre l'embarrat.

Sobre les lloses planes es posa una capa de terra argilosa o call vermell i pedres que cobreix tota la part superior de la barraca.

El interior de la barraca solia estar format per una sola habitació, encara que un espai es dedicava a estable, mentre que l'altre formava part de l'habitatge. És generalitzada la presència d'una menjadora pels animals, i en menor quantitat d'exemples la foganya, un pedrís per col·locar les gerres i diversos nínxols a les parts que eren emprats a mode de rebost.

Sovint, al voltant de la barraca és poden trobar algunes construccions auxiliars com a porxos adossats, petits corral, forn i petites basses o cisternes.

PATRONS D'ENDERROCAMENT

A continuació exposem els resultats preliminars d'un treball de seguiment del procés de ensorrament d'algunes barraques dut a terme des de l'any 2005. Per aquest seguiment s'han mostrat un petit nombre de barraques que presentaven diferents graus de enderrocament: 1.- Barraques de Can Xim. 2.- Barraca de Cas Ferreret. 3.- Barraca de Son Prim. 5.- Barraca de Can Puig. 6.- Barraca des Tancat Prim. 7.- Barraca de Cala Pi.

En els patrons d'enderrocament es poden distingir entre factors humans i naturals. A mesura que el factor humà deixa d'intervenir en l'ús i manteniment dels habitatges la incidència dels factors naturals augmenta exponencialment. De la mateixa manera quan més intervén l'home en les tasques de manteniment, menys incidència tenen els factors naturals.

Els factors humans se relacionen amb el canvi d'ús i les reutilitzacions, i per altra banda en l'abandó de les

Figura 1: 1.- Estadi 2: Barraca d'es Tancat Prim. 2.- Estadi 3: Barraca de Can Puig. 3.- Estadi 4: Barraca d'es Ferreret. 4, 5 i 6.- Estadi 5: Barraca de Can Puig.

estructures. L'abandó implica una marxa planificada del habitatges, motiu pel qual no és troba cap tipus de cultura material a excepció del contenidor arquitectònic i els seus elements estructurals. El nou ús que se li dona a aquestes estructures pot implicar en un primer moment la reparació de l'estructura o la substitució dels elements arquitectònics que requereixen de un major manteniment fet que està provocant la aparició de sostres plans de marès, uralita o ciment i formigó. Quan l'estructura està molt deteriorada és poden anar retirant els enderrocs fet que ens ha fet difícil documentar el procés d'enderrocament de forma continuada a moltes barraques (per exemple a Can Xim). Aquests enderrocaments s'agrupen en un punt de l'habitable o és deixen a l'exterior.

Els factors naturals és relacionen principalment amb les incidències climàtiques, i determina que les majors modificacions en l'estructura és produeixin durant les tempestes de tardor. Quan la estructura està en un procés avançat de runa el deteriorament de l'estructura de l'habitatge és continu, però més lent.

Com ja s'ha dit, el patró d'enderrocament de les barraques està condicionat per diferents factors:

1.- La forma de l'habitable. 2.- Les dimensions. 3.- La resistència del material constructiu. 4.- La tècnica de construcció. 5.- L'existència de elements auxiliars, com per exemple construccions adossades. 6.- La falta de manteniment i reparacions de l'estructura. 7.- La potència de les incidències climàtiques.

Aquests factors afecten als patrons d'enderrocament de forma variada. Segons aquesta variabilitat, el procés, la intensitat i la distribució dels enderrocs poden variar. Així doncs, pareix que mentre l'enderrocament de les barraques de roter té un moviment centrífug cap al interior de l'estructura, a partir de l'enfonsament del sostre, les barraques de carró presenten un moviment cap a l'exterior, motivat per l'ensorrament dels caires de les parets. Per tot això, les fases, la intensitat i els patrons d'enderrocament proposats a continuació s'han d'entendre de manera tendencial. Respecte a la temporalització del procés és poden establir tres etapes: 1.- L'abandonament i deteriorament de l'estructura. 2.- L'enfonsament del sostre. 3.- L'enderroc de les parets. Mentre que l'enfonsament del sostre és produeix en un curt espai de temps, el deteriorament i l'enderroc de les parets són processos de llarga durada.

Estadi 1: És deixen de realitzar les tasques de manteniment de l'estructura de la barraca. Això afecta principalment al sostre de l'habitable. El temps que tarden en aparèixer les primeres evidències de deteriorament del sostre pot ser molt llarg.

Estadi 2: Les primeres evidències de debilitament de l'estructura s'observen pel desplaçament de la terra per la pendent del sostre, arribant a formar alguns forats al centre de la vessant del sostre (fig. 1-1). A més, és poden desplaçar les lloses col·locades a l'aresta de les dues vessants (fig. 1-1). Aquest fet permet la filtració d'aigua al interior de l'habitable.

Estadi 3: Algunes branques transversals cedeixen a la part que és recolza sobre el mur apareixent un gran enfonsament del sostre. Això és degut a que part de la fusta que està en contacte amb la paret i amb el fang que les subjecta és prodeix i per tant cedeix. Una altre comportament és el trencament d'algunes d'aquestes branques en el punt on hi ha el forat de terra (fig. 1-2). Per a evitar això, i la carrega excessiva sobre d'altres degut al moviment de la estructura del sostre, és col·loquen soques que subjecten alguna d'aquestes branques.

Estadi 4: Quan un parell d'aquestes branques veïnes cedeixen, les lloses que suporten s'enfonsen apareixent un forat de majors dimensions i un primer enderrocament de forma cònica al terra. Generalment, aquests enfonsaments apareixen a la part alta del sostre podent conservar-se la part inferior (fig. 1-3), encara que provoquen el desplaçament de les lloses properes (fig. 1-5).

Estadi 5: Amb el temps, el forat s'amplia fins que una de les vessants del sostre desapareix per complet (fig. 1-4 i fig. 1-5). Això és degut a que moltes més branques queden exposades a l'exterior, accelerant-se el procés de podridura de la fusta. Cada forat forma un derrubi cònic que és va estenent progressivament, fins que cobreix la meitat de la habitació (fig. 1-6). A la barraca de Can Puig varem observar el primer enfonsament al desembre de 2005, amb el temps es va anar estenent-se fins arribar al murs de la paret i a la biga jàssera (març de 2006) estabilitzant-se la caiguda. Al març de 2007 havien aparegut nous forats a la mateixa vessant del sostre produïts pel desplaçament d'algunes lloses (fig. 1-4). Al setembre de 2007 el forat s'havia estès per la part superior d'aquesta part del sostre. Finalment al novembre de 2007 s'havia enfonsat quasi tota la vessant est del sostre (fig. 1-5).

Estadi 6: A un moment indeterminat d'aquest procés, a mesura que la biga o bigues longitudinals van quedant exposades a l'exterior, és fracturen (fig. 2-1). La gruixa d'aquestes jàsseres fa que siguin més resistents a les incidències climàtiques, però també són els elements estructurals que més exposats estan en aquest moment. La fractura de la biga no provoca la caiguda de tota l'estructura en un primer moment. De fet, aquestes bigues poden conservar-se exposades als factors climàtics durant un espai de temps prolongat. El que ocorre quan la jàssera és trenca és que tota l'estructura del sostre és mou donant un efecte ondulat. Al mateix temps, moltes de les lloses és mouen cap a una posició vertical apareixent més forats a l'aresta del sostre (fig. 2-2). A la barraca de Can Puig es va fracturar una de les bigues jàsseres, sobre el març de 2007 (fig. 2-1), i a novembre de 2007 la biga es mantenia a la seva posició original, si bé s'havia anat enfonsant progressivament (fig. 2-2). Aquest procés determina el moviment de les lloses d'una posició horitzontal (fig. 2-1) a una altra més vertical (fig. 2-2).

Estadi 7: El mateix procés comença a

Figura 2: 1 i 2.- Estadi 6: Barraca de Can Puig. 3 i 4.- Estadi 8: Barraca de Can Xim. 5.- Estadi 9: Barraca II de Can Puig. 6.- Estadi 11 i 12: Barraca III de Can Puig.

produir-se a l'altra vessant del sostre. Però ara és veu agreujat pel la situació de la biga jàssera central. **Estadi 8:** Una vegada caigut tot el sostre és poden mantenir drets els pilars, la jàssera i les parts del sostre properes a les parets (fig. 2-3 i 2-4). L'enderroc produït no te molta altària (50 centímetres), però és distribueix per tot el interior de l'habitable.

Estadi 9: El procés d'enderrocament de les parets és més lent i poden arribar a conservar-se dretes durant varies dècades. Al estar construïdes en talús i per la tècnica constructiva emprada tenen una caiguda cap a dins de l'habitable. En un primer moment veiem un ensorrament de les parts del mur longitudinal on estaven recolzades les branques transversals (fig. 2-5).

Estadi 10: Les cantoneres de les parets poden començar a caure cap a l'exterior de l'estructura si be aquest procés no sempre és produeix perquè les pedres emprades estan treballades i formant un escaire perfecte.

Estadi 11: S'esmorronen les parets longitudinals i és conserva casi tota l'altura de les parets transversal (fig. 2-6).

Estadi 12: S'ensorren les parets laterals. El procés comença pels escaires interior d'unió dels murs (fig. 2-6).

Estadi 13: S'han esbucats les parets. Es forma un claper que generalment es va modificant per l'aportació de pedres del terreny agrícola limitrof.

CONCLUSIONS

S'ha intentat, de forma abreviada, mostrar una línia d'investigació poc desenvolupada, tant en el camp de l'arqueologia, com de l'etnografia. L'estudi dels enderrocaments de les barraques de roter, a mesura que se vagi ampliant tant en tipologies arquitectòniques com amb un anàlisi més exhaustiu de les runes, permetrà disposar d'un corpus de patrons de ensorrament útils pels arqueòlegs oferint més eines de contrastació per interpretar de forma més acurada com era la estructura arquitectònica d'alguns habitacles prehistòrics a partir de l'anàlisi dels seus patrons d'enderrocament.

La situació per la que passen les barraques de roter del migjorn mallorquí és força preocupant. La majoria estan completament abandonades i esbucades, degut a la falta de tasques de manteniment que ajudin a la seva conservació. Lamentablement aquest procés és ja quasi imparable i queden poques barraques intactes. Tot i així, cal documentar la destrucció i desaparició del nostre patrimoni, no sols perquè pot ser molt útil en la interpretació arqueològica i prehistòrica, sinó també amb la intenció d'exemplificar el procés històric cap on és dirigeix la nostra societat.

BIBLIOGRAFIA

- CREIGHTON, B. Y SEGÚI, J. (1998), "The ethnoarchaeology of abandonment and post-abandonment behavior in pastoral sites: Evidence from Fomorca, Alacant province, Spain", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 11-1: 31-52
- FONT OBRADOR (1974), *Història de Lluçmajor*, vol II. Ajuntament de Lluçmajor.
- GONZÁLEZ RUBIAL, A. (1998), "Etnoarqueología de los abandonos en galicia. El papel de la cultura material en una sociedad agraria en crisis." *Complutum* 9: 167-192.
- (2003), *Etnoarqueología de la emigración: el fin del mundo preindustrial en Terra de Montes (Galicia)*. Pontevedra, Servicio de publicaciones de la Diputación de Pontevedra.
- JOYCE Y JOHANESSEN (1993), "Abandonment and the production of archaeological variability at domestic sites" a Cameron i Tomka (eds.): 139-164.
- McINTOSH (1974), "Archaeology and mud wall decay in a west African Village", *World Archaeology*, 6: 154.171.
- SCHIFFER, M. (1987). *Formation processes of the archaeological record*. Albuquerque, University of New México Press.
- SCHIFFER, M.; BARÓN, A.; PAUCHARD, P.; TAMBLAY, J. (1987). "Deterioration of adobe structures: A case study of San Pedro de Atacama, Nothem Chile" a Petralia i Nash (Eds.): 10-29.
- SACARÉS (2000). *Les barraques de Lluçmajor*. Ajuntament de Lluçmajor.

COMUNICACIONS

BLOC III

MODERADOR: AUGUST BERNAT

- EL PROBLEMA DE LES BARRAQUES EN LA DOCUMENTACIÓ ANTIGA
- LES CONSTRUCCIONS DE PEDRA SECA ALS ESTUDIS D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL
- ELS ESTUDIS D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL, UNA EINA ÚTIL PER A LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI CONSTRUÏT EN PEDRA SECA

EL PROBLEMA DE LES BARRAQUES EN LA DOCUMENTACIÓ ANTIGA

ALBERT FÀBREGA

1. INTRODUCCIÓ

Segons la Gran Enciclopèdia Catalana (GEC) una barraca és *una casa petita i rústica com les que habiten els qui exerceixen oficis en llocs solitaris i allunyats, també pot ser una caseta de fusta, pedra, tàpia, o material altre, com les que serveixen per a guardar eines i estris, de sopluiu als pagesos, pastors, etc.* o també una caseta com les que serveixen d'abric als venedors d'una fira, mercat, etc, als burots, carrabiners, etc. No entrem aquí en significats relacionats amb el món urbà suburbial, com ara el fenomen del *barraquisme*. La mateixa GEC dóna el mot *cabanya* o *cabana* com a sinònim de barraca, tot i que la descripció del tipus de construcció és més específic i menys ambigu que en el cas de barraca.

En les referències documentals que presentem, totes referides al Bages, no s'usa en cap cas el mot *cabana* o *cabanya* i sempre trobem usat el mot *barraca*, generalment com a sinònim de caseta. Això dificulta molt el poder establir amb precisió de quina mena de construcció s'està parlant i quina era la seva finalitat i el seu ús. I, sobretot, queda una frontera difusa sobre quan una construcció deixa de ser una barraca per passar a ser considerada una casa, més si tenim en compte que molts dels masos medievals estudiats a Catalunya no passen de ser barraques grans.

Gairebé tots els documents que comentem provenen de l'Arxiu Històric de Protocols de Manresa (AHPM) que es troba dins de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa (AHCM). Algun altre document prové de l'Arxiu Diocesà de Solsona (ADS). Per tant, l'àmbit al qual s'apliquen les consideracions del treball es limita a la comarca del Bages, tot i que probablement molts aspectes es podrien extrapolar fàcilment a altres llocs de la nostra geografia.

2. A QUINES CONSTRUCCIONS S'APLICA POPULARMENT EL TERME "BARRACA" O "CABANA"?

A la següent secció veurem que en la documentació notarial el terme *barraca* o *cabana* es fa servir —fins entrat el segle XIX— per indicar petites casetes destinades a habitatge familiar permanent, situades sobretot en àrees rurals, però també en zones urbanes.

Però en la parla popular i en la toponímia el terme se sol aplicar més aviat a designar petites construccions molt precàries, tot i que tant pot fer referència a refugis més o menys permanents, llocs on es recullen els pobres rodamos i els lladres —com, per exemple la barraca dels pòtols del Samuntà¹— o bé petites construccions cobertes per guardar les eines i altres estris del camp, especialment de la vinya o de l'hort.

Un cas notable i una mica especial el constitueix la quantitat de construccions megalítiques prehistòriques a les quals se'ls aplica el qualificatiu de barraca o cabana. Sense pretendre ser exhaustius una sèrie d'exemples són:

Barraca dels Moixonaires (Cardona, Bages), Barraca d'en Rabert (Pau, Alt Empordà), Barraca del Lladre (Capmany, Alt Empordà), Cabana de la Mosquera (Peramea, Pallars), Pedracabana (Cabó, Alt Urgell), Cabana

Arqueta (Espolla, Alt Empordà), Cabana de Perauba (Peracalç, Pallars), Cabana Tova (La Guàrdia d'Ares, Alt Urgell), Cabana d'en Lluís (Noves de Segre, Alt Urgell), Cabana de Montsor (Montsor, Pallars), Vinya de la Cabana (Sorba, Berguedà). Cal resaltar el nom genèric de *Cabana del Moro* aplicat a molts dòlmens de l'Alt Urgell (Turbiàs, Coll de Jou, Cercedol, Avellanet, Bescaran, Colomera, Oliva, Cobertrades, Malpàs, ...). Aquest nom el trobem excepcionalment en un dolmen del Vallès Oriental, la Cabana del Moro de Cèllec, i en un del Pallars, la Cabana del Moro de Reguard.

Un altre grup de construccions, a les quals s'anomena barraques, són totes aquelles que —amb major o menor provisionalitat— construïen tots aquells que es dedicaven a activitats al bosc o a la muntanya: pastors, pegaires, carboners, etc. Curiosament cada activitat tenia el seu tipus particular de barraca i no ens consta que s'hagi fet mai un estudi exhaustiu dels diversos tipus de barraques associats a les diferents activitats del bosc.

Un cas a part el constitueixen les *cabanes* del Solsonès i d'altres zones de Catalunya. Segons el Diccionari Català Valencià Balear, a Solsona una cabana és una *barraca gran, caseta d'un pis*. Coromines assenyalava un ús semblant en una zona que va del Gironès i la Selva fins al Berguedà: *edifici amb figura de masia, encara que petita, annex a molts masos*. En aquest sentit sembla que el terme *cabana* torna a ser sinònim al de *barraca*, emprat també al Bages en el sentit de caseta annexa al mas. De fet, en un mapa del Solsonès de l'any 1772, en el qual s'hi assenyalen unes 85 cabanes², se les ha de considerar pràcticament totes com a petites casetes, amb teulada a dues aigües. Moltes de les cabanes que apareixen en aquest mapa es conserven en la toponímia actual i fan referència a cases encara avui habitades.

3. REFERÈNCIES A BARRAQUES EN DOCUMENTS D'ARXIU

La primera notícia documental que hem trobat que faci referència a una *barraca* és del 22 d'abril de l'any 1700:

Andreu Casamitjana, de Castellnou de Bages, ven a Jaume Casamitjana una caseta o barraca situada en terres del mas Cellers de Figuerola de Castellnou:

Ego Andreas Casamitjana agricola termini et parochie Sancti Andrea Castrinovi Bagiaris, diocesis Vicensis, propter onerationem et incarcerationem infrascripti censualis per vos infrascriptum Jacobum Casamitjana agricolam dicti termini et parochie faciendam, gratis etc. do cedo mando transfero et transporto vobis dicto Jacobo Casamitjana presenti et vobis melioramenta per me facta in illa petia terra tinentia unius quarteria seminatura frumenti, parum plus sive minus, de pertinentiis mansi Sallès de Figarola sitam in dicto termino et parochia cum

El dolmen de la Cabana d'en Lluís (Alt Urgell)

La barraca del pegaire de Pleixats (Bages)

Barraca de carboners a Lloberola (Solsonès)

¹ Es tracta d'una barraca on feien cap tots els pidolaires que recorrien les masies del Samuntà, a Súrria

² Agraeixo al Jaume Plans el haver-me facilitat la informació relativa a aquest mapa.

*vitibus plantanda et hortum et domumculam sive barraca per me factam et constructam in terris dicti mansi et omnia alia et singula melioramenta per me facta in terris dicti mansi ...*³

Aquí queda ben clar un fet reiteratiu en molta de la documentació que hem consultat: la sinonímia entre *barraca* i *caseta*: *domumculam sive barraca*.

L'any 1744 trobem una altra notícia en el mateix sentit d'identificar barraca amb caseta:

Jaume Reguant, pagès de Súria, el seu avi Anton i el seu pare Josep, venen a carta de gràcia, a Jaume Claret (a) *lo Ferrús una barraca o caseta junt ab un tros de pati en ella contiguo* per 56 lliures, 17 sous i 6 diners. En aquest cas la barraca està situada dins un nucli urbà.

Més interessant, pel fet que hem pogut localitzar la barraca de què parla el document, és aquesta notícia del 10 d'agost de 1721:

La barraca de La Crosa (S. Mateu de Bages)

*Joan Ribera, pagès, amo, senyor útil y propietari de la casa, mas y heretat de la Ribera, de la parròquia de Sant Julià de Coaner, bisbat de Solsona, de son grat y sarta sciència, per ell y sos hereus y successors, empenye per lo temps de sinch anys a Isidro Ribera, pagès de la mateixa parròquia, tota aquella barraca anomenada La Crosa, la qual és del dit Joan Ribera per sos serts y llegítims títols, ab una vinya plantada y una fexa prop de la hera de dita barraca, per lo preu y propietat de setanta lliures ...*⁴

De la caseta de La Crosa encara avui en són visibles les seves ruïnes. Les seves dimensions aproximades són de 14*5 m. En aquest cas el terme barraca fa referència clarament a una caseta, destinada a ser habitada tot l'any de forma contínua i com a residència principal d'un grup familiar, la qual tenia, fins i tot, un forn per coure el pa.

En els documents dels segles XVII i XVIII, sovint trobem referències a un tipus de casetes, que eren construccions annexes a les cases principals dels masos, que s'havien construït amb la finalitat de ser habitades i que eren cedides als cabalers del mas.

En resum, en tots els documents del segle XVIII, en què hem trobat usada la paraula barraca, aquesta és equivalent a caseta. La seva característica bàsica és la de que és l'habitable permanent d'un grup familiar i que les seves dimensions són molt més petites que les de la casa convencional d'un mas de l'època.

En la documentació del segle XIX observem un canvi important. En alguns contractes de rabassa morta de vinyes al Bages es fa referència a barraques, que en la majoria de casos semblen referir-se a construccions no destinades a vivenda familiar sinó a aixopluc temporal. Nosaltres creiem que el desenvolupament d'aquestes construccions no s'ha de relacionar tant amb l'expansió de la vinya com amb l'augment i la varietat d'utilitatge usat en aquesta. Probablement en el segle XIX hi ha una molt més gran varietat d'eines i sobretot de productes químics, adobs i altres accessoris que fan inviablable o molt complicat el seu transport diari des del domicili fins a la vinya. Això és encara més palès en la primera meitat del segle XX en què —pel que fa al Bages i a les barraques que tenim datades— ens trobem amb el moment de màxima construcció de barraques de vinya en pedra seca i falsa cúpula. En qualsevol cas, l'augment d'objectes aplicats a la vinya fa que, immediatament, aparegui la necessitat de disposar d'un recinte on guardar aquests estris. També creiem que la proliferació de recintes de tota mena a les vinyes —barraques i tines— té molt a veure amb l'augment del nombre de conreadors provocat

³ AHPM m-1197, s.f.

⁴ ADS, Coaner, llibre 14, s.f.

pel fenomen de la parceria. A través d'ella molta gent no propietària de terres va tenir accés al cultiu de vinyes. En general, eren pagesos pobres dels nuclis urbans —que compaginaven la vinya amb altres activitats— i que no disposaven d'espai ni recursos a les seves cases per guardar les collites, de manera que ho havien de fer a la pròpia vinya. Aquest fenomen sí que té molts paral·lels medievals, almenys respecte a les tines excavades en la roca⁵. Per altra banda la majoria de les vinyes a parceria eren de poca extensió, amb la qual cosa la producció generava collites i excedents petits. Tenim exemples de barraques on el follador era adosat a la barraca i el suc del raïm es recollia a l'interior de la barraca en una bóta, o de barraques que tenen la tina a sota el seu sòl, de manera que el follador és el sòl de la barraca i el suc cau directament dins la tina que es troba a sota. Tot això és coherent amb el fet que la documentació del segle XIX, que ens parla de barraques, és justament la relativa als contractes a rabassa morta.

Del 27 de setembre de 1813 tenim la següent notícia:

*En nom de Deu sie manifest y notori: que jo Ignasia Treserra y Torrents viuda de Martí Treserra jornalera de la vila de Cardona bisbat de Solsona, y vui habitant en la de Súria districte de hipotecas de Manresa: per a subvenirme dels precisos diaris aliments en un any tant calamitos per rahó de la actual guerra contra los francesos; per so, de grat y certa sciència mia, per mi, mos hereus y sucesors qualsevols que sien, vench y per causa de venda concedesch a vos Francesch Planell pages del terme y parròquia de dita vila de Súria, aquí present, y als vostres y a qui voldreu, perpetuament tota aquella pesa de terra part viña, part conreu, part bosch y part herma, junt amb una barraca dins de ella, de tinguda per junt de dotze quarteras de sembradura de blat poch mes o menos, sita en dit terme de Súria y partida anomenada las Barraques ...*⁶

En aquest cas la referència a una barraca encara és més confusa. La partida de les Barraques de Súria és la que avui es coneix com la Vall Seca, on hi ha una bona colla de petites casetes, una mica més grans que la que hem descrit abans de la Crosa, però molt més petites que els masos convencionals. Correspon a una tipologia semblant al de les cabanes que envolten Solsona. La barraca que esmenta el document podria ser una barraca tal com avui l'entendem. Tot i amb això pensem que encara es refereix a una petita caseta amb funció d'habitable permanent.

Molt més clar és un document de 10 de setembre de 1848, en el qual:

Joseph Torruella, pagès, dueño y poseessor del mas Torruella del terme de la vila de Súria, partit de Manresa, per a millorar y en manera alguna deteriorar, de son grat y certa sciència, per ell y los seus, estableix y en emfiteusim concedeix a Joan Fàbrega, pagès del terme de Argensola, present, y a qui voldrà, mentras que los seps que se han plantat y deuen plantarse en la infrascrita terra donaran fruyt, vulgarment dit a rabassa morta:

Un dels pactes estableix:

*Que si las dos barraques que se encuentran en la terra establerta cayguesen o se dirruisen, lo establient se obliga a donar los pals necessaris per sa nova construcció.*⁷

En aquest cas sí que es tracta de dues barraques associades a les tasques de la vinya establerta, tot i que també es desprèn clarament del text que la seva coberta no és en falsa cúpula sinó amb un embigat de fusta.

Respecte a altres construccions associades a la vinya, en un altre contracte a rabassa morta de la mateixa

Una barraca amb coberta de fusta

⁵ Diversos jaciments alt-medievals estudiats indiquen que les activitats relacionades amb l'elaboració del vi es duïen a terme íntegrament a la vinya. En cap d'aquest jaciments, però, s'ha pogut documentar arqueològicament la presència de barraques de vinya. El cas més interessant, que sí que té una construcció annexa, tot i que segurament és un petit mas medieval, és el de les Coromines d'Aguilar de Segarra.

⁶ AHPM 5472, f. 226 a 227

⁷ AHPM 5722, f. 536 a 538.

època, el 23 de juny de 1856, Josep Torruella y Semís, amo del mas Torruella de Súrria, estableix a Pau Viladoms, tragner, natural de Sant Vicenç de Castellet i veí de Manresa, una peça de terra anomenada *la Soleya detrás la Remogosa del Bosch*. El parcer té facultat de construir dos tinas al peu del marge de sobre la hera de la casa nova de Garjes de dit mas, però al finir lo establiment quedaran de propietat del amo, aixís com lo sellaret que podrà construir per tencar las tinas⁸.

De forma semblant, el 9 d'octubre de 1853, Tomàs Gomis y Torrens, de Manresa, estableix a Joan Bonvehí, natural de Camps i veí de Súrria, per un període de 30 anys, la casa i mas anomenada *can Rey y Balaguer del Samuntà*. Li concedeix a rabassa morta la terra anomenada *bosquet del sastre o camp dels nogués y folatge*, que té vuit jornals de sembradura. Hi ha diversos pactes, entre altres:

*Que podrà Bonvehí construir una tina arrimada a las parets de la casa de dit mas en lo punt ahont li destinarà lo amo; cual tina finida la vinya de dits vuit jornals quedarà a favor del amo. Que lo señor establiment donarà la fusta necessària per fer una prempsa en la casa de dit mas y Bonvehí deurà pagar tot lo demés fins a estar corrent, y podrà prempsar en ella tota la verema que collocarà en dita tina; però quedarà a favor del amo finida la planta de dits vuit jornals.*⁹

Fins al moment actual no hem pogut trobar cap referència documental explícita a una barraca amb la coberta en falsa cúpula.

Una barraca "de vinya" al mig dels horts

4. ELS MARGES EN PEDRA SECA

Una obra en pedra seca que ha modificat de manera significativa el paisatge són els marges, murs i parets que formen les feixes dels vessants de les nostres muntanyes. En aquest cas la informació aportada per la documentació dels arxius és una mica més generosa que en el cas de les barraques i en podem obtenir dades més concretes.

Un primer exemple d'aquesta activitat el trobem entre els anys 1720 i 1765, quan va haver-hi un plet entre Cristòfol Sobirana i Salipota i Francesc Circuns a causa del mas Fàbrega de Sant Salvador de Torroella (Bages)¹⁰, que Francesc Circuns tenia a carta de gràcia i que Cristòfol Sobirana volia recuperar. Francesc Circuns afirmava que havia fet moltes millores al mas i hi havia plantat molta vinya nova, fent molts metres de marges de paret seca per evitar l'erosió de les terres a causa de la pluja. Per això considerava que el preu per lluir i quitar el mas era baix. Francesc Circuns va presentar diversos testimonis per defensar les obres que havia fet, als quals se'ls va preguntar sobre l'extensió de les parts que havia fet Francesc Circuns i quins podien ser els costos, així com sobre diversos aspectes d'aquelles obres.

Tot i que les declaracions dels testimonis no són plenament coincidents, en termes generals tots afirmen que la pedra per fer els marges provenia dels propis conreus, després d'espedregar-los. Un d'ells diu, però, que part de la pedra venia de lluny. Respecte al jornal diari d'un home, fent paret de marge, diuen que podia anar entre 3 i 6 sous, més la vida. La majoria de testimonis situen el jornal en 4 sous. Diuen que cada dia un sol home podia fer entre 3 i 5 canes¹¹ de paret, tenint la pedra al peu d'obra. Si la pedra s'havia de dur de més lluny, cada mosso

⁸ AHPM 5730, f. 823 a 824.

⁹ AHPM 5729, f. 1461 a 1462.

¹⁰ Tot i la coincidència de noms amb un dels documents sobre l'establiment a rabassa morta, no hi ha cap relació entre ells. El mas Fàbrega i Sant Salvador de Torruella són avui en terme municipal de Navàs, entre Súrria i Cardona, mentre que Argençola i el mas Torruella -de l'altre document- són en terme de Castellnou de Bages i Súrria, respectivament, a l'est d'aquesta darrera població.

¹¹ El document parla a vegades de canes i a vegades de vares. La vara castellana eren 83.6 cm., la vara catalana era mitja cana i corresponia a 77.75 cm. La cana feia 1.555 m.

i cavalleria que la portava costava entre 8 i 10 sous diaris. Comptant els jornals, la vida i els materials, s'estimava que el cost mitjà d'una paret de marge era de 5 sous per cana.

Els testimonis donen valoracions diverses sobre el total de les parets fetes per Francesc Circuns. Els valors totals de les parets oscil·len entre 100 i 190 lliures. La mitjana és de 150 lliures. Acceptant el cost unitari que donen els propis testimonis, de 5 sous per cana, això donaria 600 canes de paret construïdes per Francesc Circuns, uns 930 metres. Una obra considerable. No queda clar en quant temps es va fer, però sembla que les noves vinyes es van plantar en un període de 10-11 anys, al voltant de 1720, i per tant, les parets havien de fer-se abans o simultàniament.¹²

Un segon exemple, molt menys explícit, el trobem el 20 de novembre de 1869, en el testament de Margarida Callís, on se'ns diu que ella i el seu marit van fer importants inversions —sense precisar més— al mas Corretjoles de Castelladral (Bages): *obras hechas en la heredad llamada Corrajolas con que se mejoró considerablemente construyendo muchas paredes de piedra y plantándose en ella grandes porciones de tierra de viña.*¹³

Marges de pedra seca a Coaner (Bages)

5. CONCLUSIÓ

De tot plegat sembla desprendre's que els documents d'arxiu que parlen de barraques es refereixen a construccions diverses, però que generalment són petites cases —*casetes o domumculam*— la finalitat bàsica de les quals era servir de residència permanent de les persones que les habitaven. A partir de la segona meitat del segle XIX i durant la primera meitat del segle XX es produeix al Bages la gran proliferació de construccions de barraques de vinya de pedra seca i falsa cúpula. Aquest període, entre 1850 i 1950, coincideix, per una banda, amb totes les datacions d'aquestes barraques que coneixem al Bages, i per altra banda, amb l'expansió de la vinya i, sobretot, amb la generalització dels contractes de parceria. Van ser els parcers els que van construir la majoria de les barraques de vinya al Bages, les quals, al mateix temps que els servien de magatzem d'eines, adobs i sovint de la pròpia collita, també feien la funció d'habitatge temporal en temps de la verema, en el cas d'aquelles vinyes que es trobaven allunyades del nucli urbà on solien residir els parcers de forma permanent.

6. BIBLIOGRAFIA

D. A. (2003). *Comunicacions del congrés "Els paisatges de la vinya"*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages i Denominació d'Origen "Pla de Bages".

D. A. (2002). "La preservació del patrimoni en pedra seca al Paísos Catalans", *Dovella*, núm. 78, p. 3-65.

FÀBREGA, A. (2007). *Les construccions de la vinya en els contractes a rabassa morta*, V Congrés de l'ICEA, Castelldefels, 4,5 i 6 de juliol del 2007, pendent de publicació.

FERRER, LL. (1998). *La vinya al Bages*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages.

SOLER, J. (1994). *Les barraques de vinya*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages.

¹² Arxiu del Mas Salipota de Súrria, fulls solts.

¹³ AHPM 5764, f. 635 a 636.

LES CONSTRUCCIONS DE PEDRA SECA ALS ESTUDIS D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL

ISIDRE PASTOR I BATALLA

La generalització que en els últims anys s'ha portat a terme d'iniciatives centrades en la recuperació i difusió dels valors culturals de l'arquitectura tradicional, és un primer exponent de la conscienciació social vers el seu reconeixement com a bé comú propi de tota la societat. D'entre la diversitat d'aquestes propostes i iniciatives centrades en la posada en valor del patrimoni tradicional, una de les que ha assolit un major ressò social arreu de la nostra geografia, ha estat la que es refereix a la tècnica constructiva de la pedra seca. El conjunt dels elements que conformen aquesta tipologia constructiva característica de l'obreria del món rural, constitueix un referent del patrimoni històric, tant per ser un exponent de l'abast i entitat de l'explotació agrària com pel fet de constituir una mostra significativa de l'arquitectura tradicional.

És en relació al fet que els elements d'aquesta arquitectura constitueixen un testimoni inequívoc de la pròpia conjuntura històrica de l'activitat humana que els va generar, que s'ha de considerar el seu potencial patrimonial. I per tant, els testimonis materials d'aquesta tècnica constructiva són susceptibles de tenir una rellevància o singularitat com a bé cultural, tant pel seu valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic com paisatgístic, en relació a l'àmbit territorial del que forma part. La identificació i reconeixement dels seus valors culturals són essencials per la preservació de la seva pròpia entitat patrimonial.

En termes general, es pot considerar que la major part d'aquests elements constructius de pedra seca no estan considerats en els catàlegs de patrimoni, ni tant sols en molts dels inventaris pertinents i, per tant, no tenen un reconeixement com a bens culturals immobles. Aquest fet comporta, conseqüentment, que aquests elements no gaudeixin del grau de protecció legal i regulació normativa que preservin els seus valors patrimonials. Malgrat que aquestes construccions, d'acord amb els principis que es recullen en la llei de Patrimoni Cultural Català, constitueixen un referent clar del patrimoni històric, tant per ser un exponent de l'abast i entitat de l'explotació agrària de la zona com pel fet de constituir una mostra de l'arquitectura popular.

Tot i aquest nivell de sensibilització latent per una part d'un sector del conjunt de la societat en pro del reconeixement dels valors patrimonials d'aquests referents de l'arquitectura tradicional que representen les construccions de pedra seca, encara s'està lluny que aquests siguin considerats en el marc legislatiu patrimonial vigent. I poder disposar, d'aquesta manera, d'una empara legal generalitzada que consideri el seu reconeixement patrimonial, reguli la seva conservació i estableixi el grau de protecció pertinent.

En aquest sentit, cal destacar la importància i transcendència que tenen les tasques d'inventari i catalogació del patrimoni tradicional així com totes aquelles iniciatives centrades en la recuperació dels elements constructius de pedra seca. Aquest tipus de mesures centrades en la identificació i documentació individualitzada de cada un dels elements d'un marc territorial concret constitueixen el primer pas per la posada en valor i preservació dels elements patrimonials. Per tant, cal considerar la necessitat de generalitzar els treballs d'inventari del patrimoni local, entesa aquesta com la fórmula més eficaç per poder recollir la singularitat cultural de cada un dels elements en relació al territori del que formen part i, a la vegada, avaluar el seu abast i entitat tant individual com en relació al seu conjunt. D'aquesta manera, és com la recollida sistemàtica de dades relatives al patrimoni cultural possibilita la definició i establiment de les mesures pertinents que han de justificar la seva protecció i conservació. A la vegada, qualsevol de les actuacions referides han de ser considerades, sens dubte, com un ins-

trument de gran vàlua a l'hora de posar en consideració del conjunt de la societat els seus valors patrimonials. En termes generals, s'ha de considerar que l'elaboració d'inventaris del patrimoni no catalogat, com és el cas de les constructives de pedra, constitueix una tasca de documentació bàsica i essencial tant pel propi coneixement tipològic i formal dels elements com per la repercussió positiva que tenen vers la consideració social dels valors patrimonials d'aquests. A la vegada, cal tenir present també la rellevància que tenen els inventaris com a un instrument essencial previ per a la catalogació i protecció de qualsevol bé cultural d'interès.

Les propostes d'actuació al patrimoni de caràcter preventiu que contemplan una regularització de la conservació dels bens culturals comuns, com a mostra d'un patrimoni propi i característic d'un àmbit territorial concret, passen, sens dubte, per la identificació i relació detallada de tots i cada un dels seus elements. Es en aquest punt on rau la importància del fet que les administracions impulsin, promoguin i disposin d'aquest tipus d'instruments, per tal de poder arribar a establir i definir un marc legal de protecció d'aquest elements patrimonials. D'aquesta manera és com aquests tipus de documents assolixen una singular transcendència al referir-se a les construccions de pedra seca en general i de forma específica als marges i margeres, com a elements més vulnerables per la seva profusa proliferació arreu de la nostra geografia.

Entre el nombrosos exemples dels treballs que s'estan portant a terme en aquesta línia d'inventariar el patrimoni cultural cal fer referència a la tasca que des de fa uns quants anys porta a terme la Diputació de Barcelona, amb la finalitat de fomentar i impulsar els inventaris del patrimoni local.¹ Així mateix, un altre exemple de les propostes que en aquest sentit es porten a terme des de l'administració en relació als treballs específics centrats en l'inventari de les construccions de pedra seca, es pot fer referència al treball que s'ha realitzat a la comarca del Baix Ebre i el Montsià.² Amb tot, s'ha de posar de manifest que una vegada més recau en la iniciativa de la societat civil el principal impuls en la defensa i salvaguarda dels valors culturals dels bens no catalogats que integren el nostre patrimoni. És en aquest sentit, que cal destacar la tasca que es porta a terme des de les entitats i centres d'estudis locals en l'inventari i defensa i salvaguarda del patrimoni cultural del país.³

Essent aquestes actuacions especialment significatives en relació a les nombroses iniciatives que hi ha en defensa de les construccions de pedra seca així com en l'estudi i coneixement d'aquestes tècniques constructives.⁴ En termes generals s'ha de destacar el paper rellevant que desenvolupen el conjunt de totes aquestes entitats per realitzar una tasca constant centrada en realitzar un exhaustiu treball d'inventari i catalogació, del conjunt d'elements patrimonials en marcs territorials concrets. Actuacions que, en molts casos comporten un programa per impulsar el reconeixement legal i la protecció normativa dels seus valors culturals i patrimonials.⁵

La rellevància que en el decurs dels darrers anys ha començat a assolir el reconeixement dels valors del patrimoni comú, tant natural com cultural, ha comportat que en el marc normatiu i legislatiu vigent es considerin aquest bens patrimonials, més enllà de la seva pròpia legislació pròpia i específica. Així doncs, és en aquest

¹ Aquesta proposta està centrada en facilitar a les corporacions municipals una eina de coneixement del seu patrimoni integral del seu marc territorial que te per objecte la recollida exhaustiva de dades i la seva documentació per la seva valoració i protecció.

² Per encàrrec del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, un equip integrat per membres del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC) i del Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE) van realitzar un treball d'inventari i catalogació de les barraques de pedra seca del Baix Ebre i del Montsià

³ Aquests plantejaments queden referenciats a GAVALDÀ, A. (direcció) (1988) *Llibre Blanc dels Centres i Instituts d'Estudis de Catalunya*, Coordinadora de Centres d'Estudis de parla Catalana, Saragossa i han estat exposats i debatuts en el marc de les Jornades *Els centres d'Estudi i el Patrimoni Cultural* organitzades per la Coordinadora de Centres d'estudis i l'Institut Ramon Muntaner, i celebrades a Sant Andreu del Palomar, l'octubre de 2006.

⁴ Entre el conjunt de centres i entitats que tenen per objecte la recuperació, estudi i posada en valor de les construccions de pedra seca cal destacar la Coordinadora d'Entitats per la "Pedra Seca" en que s'agrupen així com de La Fundació *El Solà*, de la Fatarella (Terra Alta), els Amics de l'Arquitectura Popular o el Patronat de Sant Galderic.

⁵ La Declaració de Torroella de Montgrí és un manifest per a la defensa del patrimoni cultural de la pedra en sec promulgat amb motiu de la IIª Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni en Pedra Seca als Països Catalans, celebrada a Torroella de Montgrí els dies 23 i 24 d'octubre del 2004.

sentit com es pot considerar que el reconeixement dels seus valors es assumida en el marc de disciplines afins. Realitat que no tant sols ajuda a la conscienciació social al respecte d'aquests valors si no que esdevé un impuls notori en favor de la seva conservació i per descomptat a la seva posada en valor.

A partir dels plantejament que han estat exposats en relació al paper dels inventaris del patrimoni, el present treball vol fer-se ressò del paper i la rellevància que assolixen altres instruments a l'hora de definir propostes que contemplin la preservació i consideració dels valors patrimonials de les construccions de pedra seca.

Primerament cal tenir present que en el seu conjunt totes les propostes i actuacions que es realitzin en pro del reconeixement del patrimoni no catalogat són subsidiàries i, a la vegada, complementàries de les consideracions patrimonials que es recullen en els inventaris de patrimoni. En el ben entès, tal i com ja ha estat referit, que els inventaris de patrimoni són el principal instrument de coneixement de la realitat patrimonial d'un marc territorial concret. Amb tot, degut al fet conjuntural de que l'elaboració d'aquests corpus patrimonials és, encara en molts casos, una necessitat, aquest fet no ha de representar un escull per al reconeixement puntual i concret dels valors patrimonials de qualsevol element constructiu de pedra seca o d'altres que siguin representatiu de l'arquitectura tradicional. Així mateix, tot i que la majoria d'aquests elements no gaudeixen de cap tipus d'empara legal, aquest fet no eximeix el reconeixement dels seus valors culturals. Per tant, a l'hora d'avaluar l'afectació o incidència sobre el patrimoni cultural immoble d'un marc territorial determinat, disposi aquest o no d'inventaris o catàlegs, el dictamen tècnic avaluatiu no pot, ni ha d'estar, supeditat als elements inventariats o catalogats. Entenent, per tant, que els estudis i valoracions d'impacte sobre els elements del patrimoni s'han de realitzar en funció dels seus valors cultural propis i de conjunt com atenen a la seva afectació real i concreta, subsidiària del procés que la genera.

A partir dels plantejaments exposats, cal reivindicar la generalització dels estudis i informes sobre l'afectació i impacte que es susceptible de comportar qualsevol tipus actuació o projecte —d'infraestructures, parcel·lació, ordenació urbanística sobre el patrimoni cultural immoble. Requeriments tècnics que, d'altre banda, ja estan plenament assumits en relació al patrimoni natural o paisatgístic.

Del seguit d'instruments que són subsidiaris de l'aplicació del marc legislatiu i normatiu vigent, que regula les activitats i actuacions que poden incidir o afectar el patrimoni cultural immoble, cal destacar-ne els Estudis d'Impacte Ambiental.⁶

En el marc de l'aplicació d'aquesta normativa ambiental es requereix la realització d'estudis preventius per avaluar abans que s'executi un projecte, el seu possible impacte sobre el medi i les persones, i per tant, sobre els bens del patrimoni cultural, d'un àmbit territorial concret.⁷

Pel que fa als estudis propis i específics sobre el Patrimoni Cultural s'estima l'afectació real sobre tots aquells elements susceptibles de ser considerats representatius del patrimoni cultural comú, estiguin o no catalogats.

En l'avaluació dels impactes s'estableixen quatre categories: compatible, moderat, sever i crític, establint-se i es proposen dins el mateix estudi, les mesures correctores que es considerin adients per tal de minimitzar la incidència o afectació sobre el be patrimonial i el seu entorn immediat o proper.

Els dictàmens i les prescripcions tècniques establertes i presentades en el Estudi d'Impacte Ambiental seran

⁶ Els estudi i declaracions d'Impacte Ambiental estan contemplats en el següent corpus legislatiu:

-Decret 114/1988, d'avaluació d'impacte ambiental. DOGC núm. 1000, de 03.06.1988.

-Reial Decret Legislatiu 1302/1986, de 28 de juny, d'avaluació d'impacte ambiental, Reial Decret 1131/1988, de 30 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament per l'aplicació del RDL 1302/1986 i Llei 6/2001, de 8 de maig, de modificació de l'anterior decret.

-Decret 287/2003, pel qual s'aprova el Reglament parcial de la Llei d'Urbanisme (Decret legislatiu 1/2005, de 26 de juliol)

-Llei 2/2002, d'Urbanisme (DOGC núm. 3600, de 21.03.2002). Especifica que els plans d'ordenació urbanística municipal i els plans parcials urbanístics han de contenir com a mínim l'informe mediambiental.

- Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge (DOGC núm. 4407, de 16.05.2005).

⁷ PASTOR, I. PRESMANES, L. (2007) "Els bens patrimonials no catalogats als Estudis d'Impacte Ambiental: l'exemple de la carretera entre Freginals i Amposta" *Actes II Congrés de Cultura i Territori a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Amposta, març-abril, 2006

recollides i considerades en la Declaració d'Impacte Ambiental pertinent, ara en forma d'instrument legislatiu. L'aplicació d'aquest model de procediment definit i concretat en relació al Estudi d'Impacte Ambiental es pot aplicar de igual forma en altres instruments derivats de l'aplicació de marcs legislatius i normatius afins, centrats tant en relació a la gestió del medi natural com de planejament urbanístic. En definitiva, es tracta d'instruments que permeten avaluar en el marc d'una fase prèvia a l'executiva de la incidència i afectació que qualsevol projecte o actuació pot arribar a tenir sobre els elements del patrimoni cultural, d'un àmbit concret. És a partir de la recuperació d'aquests plantejaments que es posa de manifest la singular rellevància que arriben a assolir els inventaris del patrimoni cultural a l'hora de realitzar una tasca d'avaluació patrimonial.

Del conjunt dels diversos instruments de planificació que poden ser considerants sensibles amb la preservació del patrimoni, cal destacar les possibilitats que ofereixen tots aquells requeriments que exigeixen processos d'avaluació patrimonial d'un marc territorial determinat, tant municipal com supra-municipal. Aquests tipus de documents constitueixen un referent que possibilita dotar d'un cert grau de protecció a tots els elements que s'hi relacionen, al marge del nivell d'empara legal que atorguen els catàlegs de protecció patrimonial. Així és com, en funció dels aspectes concrets que es regulen en cada un d'aquests marcs normatius es pot concretar i determinar l'abast de l'estudi d'impacte sobre el patrimoni cultural que es requereix aplicar, per tal de poder concretar i determinar la seva correcta avaluació.

En aquest sentit, s'han de considerar tan les Normes del Planejament Urbanístic, com un dels principals referents de l'ordenació municipal, o bé com els Plans Especials i Normes Subsidiàries així com els Catàlegs del Paisatge, els Plans Territorials Comarcals, els Plans d'Espais Naturals o qualsevol altre de les figures que poden incidir directa o indirectament sobre el patrimoni cultural immoble. Com, per exemple, ho és el cas concret del *Pla general metropolità per a la protecció del patrimoni arquitectònic de Barcelona*.⁸

A partir de les disposicions que s'han referenciat fins al moment és com els treballs centrats en els estudis d'impacte sobre el patrimoni cultural esdevenen un instrument eficaç que cal tindre en consideració a l'hora de salvaguardar els valors culturals del patrimoni immoble, especialment si aquest es refereix a elements de l'arquitectura tradicional⁹. Però, sens dubte, és en relació a les construccions de pedra seca quan els estudis d'impacte esdevenen un referent cabdal per tal d'incidir en la preservació d'aquest tipus de patrimoni. És a partir de les avaluacions detallades que comporta la realització d'un document d'aquestes característiques que es possible tenir en consideració tot element susceptible de detenir valors patrimonials. Consideracions aquestes que, en cap cas, estan subjectes a la conjuntura legal de l'element objecte de valoració estigui o no catalogat i, per tant, indistintament de disposar o no d'un grau de protecció legal. Es tracta d'una consideració tècnica realitzada a partir d'un anàlisi objectiu d'un marc territorial determinat i en funció de la definició d'un grau d'afectació subsidiari d'un projecte o activitat determinada.

A partir de les avaluacions concretes i específiques que es porten a terme en els estudis d'impacte sobre el patrimoni es pot determinar el grau d'afectació real i concreta sobre cada un dels elements en consideració com, a la vegada, en relació al conjunt del que formen part. Aquests plantejaments possibiliten poder afrontar casos concrets com, per exemple, el cas dels marges. Elements que per les seves pròpies característiques formals i per ser molt nombrosos han esdevingut la construcció de pedra seca, de tot el ventall tipològic documentat, la més susceptible de ser afectada. És en aquest sentit que cal reivindicar una avaluació acurada dels graus d'afectació a l'hora d'elaborar estudis d'impacte sobre el patrimoni. Aquesta tasca tant sols es pot realitzar de forma efectiva si es realitza un anàlisi patrimonial en relació al marc territorial concret i en funció de la conjuntura històrico-patrimonial de cada cas. Tant sols d'aquesta manera podrem salvaguardar els valors patrimonials

⁸ DOGC núm. 4446 - 11/08/2005

⁹ GÓMEZ, A., MIRÓ, N., PASTOR, I. (2007) "Prospecció arqueològica i patrimoni arquitectònic als Estudis d'Impacte Ambiental. El tram Riudellots-Girona, de la Línea d'Alta Velocitat" *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Generalitat de Catalunya. Roses, vol II, pàgs. 753-756

dels bens culturals propis i característics d'un indret determinat o bé d'un marc territorial del que forma part. Així doncs, és a partir del la concreció d'aquest model d'actuació que es determina a partir de l'elaboració d'Estudis d'Impacte sobre el patrimoni cultural immoble, que es pot generalitzar una proposta d'actuació efectiva i eficaç per tal de preservar i posar en valor tant les construccions de pedra seca com qualsevol altre elements de l'arquitectura tradicional.

BIBLIOGRAFIA

- ALAY, J. C.; CARBAJALES, M. (2002) "Efectivitat i efectisme en la protecció de la pedra seca", *Dovella*, nº78, Manresa, pàgs. 21-26
- ALOMAR, G.; FERRER, I.; GRIMALT, M.; REYNÉS, A.; RODRIGUEZ, R. (2002) . "El programa europeu PATER. Una metodologia de la catalogació d'espais de marjades aplicades a l'entorn sudeuropeu", *Dovella*, nº78, Manresa, pàgs. 31-33.
- BADIA, J.; BORRÁS, R. (1997) "L'arquitectura popular de pedra seca, un patrimoni que cal recuperar", *Farella*, nº 4, Llançà, gener, pàgs. 34-35.
- GAVALDÀ, A. (direcció) (1988) *Llibre Blanc dels Centres i Instituts d'Estudis de Catalunya*, Coordinadora de Centres d'Estudis de parla Catalana, Saragossa
- GÓMEZ, A., MIRÓ, N., PASTOR, I. (2007) "Prospecció arqueològica i patrimoni arquitectònic als Estudis d'Impacte Ambiental. El tram Riudellots-Girona, de la Línea d'Alta Velocitat" *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Generalitat de Catalunya. Roses, pàgs. 753-756
- IZQUIERDO, P (1999) "Competències municipals en matèria de patrimoni arqueològic a Catalunya". Marc legislatiu de l'acció municipal envers el patrimoni arqueològic
- PIETX, J. (2005) "La custòdia del territori: una estratègia per a la participació de la societat civil i els propietaris en la conservació i restauració del patrimoni de pedra seca", *II Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni en pedra seca als països catalans*, ed. can quintana, torroella de montgrí, pàgs. 53-58.
- PASTOR, I. PRESMANES, L. (2007) "Els bens patrimonials no catalogats als Estudis d'Impacte Ambiental: l'exemple de la carretera entre Freginals i Amposta" *Actes II Congrés de Cultura i Territori a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Amposta, març-abril, 2006
- REGUANT, J. (2005) "La protecció del patrimoni de la pedra en sec. Marc de referència", *II Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni en pedra seca als Països Catalans*, ed. Can Quintana, Torroella de Montgrí, pàgs. 6-20
- VILA RECIO, M. (2006) "Estat actual i crítica de la legislació i figures de protecció del patrimoni cultural català dins del marc estatal" dins *Biblio 3W*, Revista Bibliogràfica de Geografia i Ciències Socials, Universitat de Barcelona, Vol. XIè, nº 689, 25 de novembre de 2006. <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-689.htm>>
- VERA, LUIS (2002) "La importancia de los municipios en el mantenimiento del patrimonio histórico-artístico. Su relación con la protección medioambiental."

ELS ESTUDIS D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL, UNA EINA ÚTIL PER A LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI CONSTRUÏT EN PEDRA SECA

ATICS, S.L. (FRANCESC BUSQUETS I JAUME DIAZ)

Des de fa uns anys, i de manera més intensa des de l'any 2005, l'empresa de gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric ATICS SL ha participat en l'elaboració de nombrosos estudis d'impacte sobre el patrimoni cultural dins el marc dels diferents estudis d'impacte ambiental realitzats amb motiu del desenvolupament de multitud de projectes d'obra pública i privada. L'àmbit territorial en el qual s'han desenvolupat aquest tipus d'estudi es centra de manera quasi exclusiva en el territori català, abastant projectes tant dispersos com poden ser la construcció de noves carreteres (per exemple les variants de Tortosa, Mataró, Olot, Ponts, etc.) el desdoblament, condicionament o millora de carreteres ja existents (per exemple el desdoblament de l'eix transversal), instal·lacions de parcs eòlics, gasoductes, nous projectes de línees de ferrocarril, etc.

El treball que es realitza en aquests estudis contempla, entre altres aspectes, la realització d'una prospecció arqueològica superficial en les zones afectades pels diferents projectes. Aquesta prospecció té com objectiu la localització no només de possibles elements o vestigis arqueològics, sinó que també pretén documentar tots aquells elements del patrimoni arquitectònic que no es troben catalogats dins els inventaris realitzats per la Generalitat de Catalunya (Àrea d'Inventari del Patrimoni Arquitectònic) o pels diferents ajuntaments. Entre aquests elements, s'ha fet especial atenció a totes aquelles construccions realitzades en pedra seca, les quals conformen una part essencial del patrimoni arquitectònic popular català.

Els elements localitzats i documentats al llarg dels més de 150 estudis realitzats durant els darrers dos anys es poden integrar dins la següents categories:

- barraques de vinya (amb les diferents variants tipològiques que presenten en els diferents punts de la geografia catalana)
- cabanes de volta
- coberts o perxes
- tancats
- petits masos
- pous i sínies
- cisternes
- basses
- forns
- camins i vies pecuàries
- amuntegaments de pedres o clopers

Per tal de gestionar la informació recollida en el treball de camp, s'ha creat un S.I.G. corporatiu propi, Ekumene, el qual disposa d'una geobase de dades i un programari específic que permet l'inventari i l'actualització de la informació (cartogràfica, i alfanumèrica) dels elements estudiats, així com generar cartografia general i temàtica. Els diferents elements localitzats són ubicats mitjançant coordenades UTM a partir de les dades obtingudes amb GPS durant la visita al terreny.

Volem fer constar que unides a la localització i documentació de cada un d'aquests elements, els estudis realitzats proposen l'adopció de les mesures correctores que es consideren necessàries per tal que el projecte en estudi no els afecti ni destrueixi. Cal considerar, doncs, aquests estudis, i l'establiment de les corresponents mesures correctores, com una de les poques eines realment útils per a evitar la destrucció del patrimoni construït en pedra seca.

Ara bé, durant la realització d'aquests estudis se'ns plantegen diferents problemes que voldríem posar en coneixement de totes aquelles persones i entitats que treballen per la recuperació i salvaguarda d'aquest fràgil, i de vegades poc considerat, patrimoni.

Creiem necessari poder trobar criteris comuns que ens ajudin a tots a aconseguir l'objectiu comú de la preservació d'aquest patrimoni:

El primer problema greu radica en la falta d'un inventari general d'aquests elements, que inclogui una tipologia clara dels mateixos. Aquest tema ja ha estat debatut en anteriors ocasions, en jornades precedents, però creiem que cal insistir-hi. En aquest sentit creiem que l'aposta de futur passa per l'entesa i el treball de les diferents persones i entitats que treballen en aquest àmbit, sense haver d'esperar a que sigui l'administració pública, i, malauradament, encara menys la Generalitat de Catalunya, la que realitzi l'inventari d'aquests elements. L'inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya no reuneix els mínims necessaris que ens permetin confiar que des d'aquesta entitat es pugui fer un inventari exhaustiu del patrimoni en pedra seca. Si ni tant sols els BCIN (Bens Culturals d'Interès Nacional) estan correctament catalogats, com podem esperar que les construccions en pedra seca ho estiguin?.

Aquest inventari ha de contemplar, segons el nostre criteri, l'ús de tecnologies de la informació geogràfica (S.I.G), utilitzant algun dels diferents programes existents, com ja es fa, per exemple des de la fundació El Solà de la Fatarella, o com fem nosaltres mateixos.

Un altre problema amb el que ens trobem és el de la tipologia dels elements, i el de discernir quins són els elements que cal conservar i quins no. En aquest sentit cal fer constar que el problema més greu el trobem amb aquells elements que no són construccions exemptes clarament identificables. En el llistat de tipologies que en estudiad es poden trobar a faltar les feixes, bancals i parets de pedra seca. Quin són els criteris que defineixen quines feixes (ja siguin individuals o enteses com a conjunt) han de ser catalogades i quines no? En definitiva, quins arguments podem presentar davant una constructora, enginyeria o administració encarregada de l'execució d'un projecte que justifiqui la modificació del mateix per tal de preservar aquest patrimoni?

En el cas de les construccions exemptes la problemàtica és diferent. Són elements clarament identificables però que presenten un estat de conservació molt dispar. Totes les construccions han de ser conservades? En els casos

Barraca de vinya localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni del Parc Eòlic Pujalt.

Balma obrada localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de la línia elèctrica de la Granadella.

Cisterna construïda localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni del Parc Eòlic de Mudèfer, vista de l'interior.

Cisterna construïda localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni del Parc Eòlic de Mudèfer, vista de l'exterior.

Forn d'obra localitzat en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni del Parc Eòlic de Montclues.

Cisterna localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni dels Regs de la Vall de Sant Joan.

Camí de possible origen en època romana localitzat en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de la carretera C-37.

Cabana de volta localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de la línia elèctrica de la Granadella.

Barraca de vinya doble localitzada en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de la carretera C-37.

Petit cobert localitzat en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de les línies d'evacuació elèctrica dels parcs eòlics de la Terra Alta.

Petit mas localitzat en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni del Parc Eòlic de Pujalt.

Cobert de volta localitzat en l'estudi d'impacte sobre el patrimoni de les línies d'evacuació elèctrica dels parcs eòlics de la Terra Alta.

de construccions mig enderrocades n'hi ha prou amb una correcta documentació i estudi de cada una d'elles, podent ser destruïdes després? Les que es troben en bon estat de conservació han de restar en la seva ubicació original, o és una solució a considerar el fet de traslladar-les a una nova ubicació?

Ja que en la nostra feina diària disposem d'una eina útil que pot evitar la destrucció de part del patrimoni construït en pedra seca (entre altres elements), volem donar-la a conèixer a aquelles persones i entitats que, en moltes ocasions poden trobar-se mancades d'elements de protecció que realment funcionin. Aprofitant la ocasió, demanem la col·laboració d'aquestes mateixes persones i entitats per tal d'intentar millorar en la nostra feina i, per tant, col·laborar el millor que puguem en la salvaguarda, documentació i difusió del patrimoni en pedra seca.

També volem aportar elements d'optimisme al debat que proposem, i donar a conèixer també alguna de les actuacions que han evitat la destrucció de diversos elements afectats, *a priori*, per alguns projectes d'infraestructura, però que han pogut ser conservats. Un exemple d'aquests fets el trobem en la intervenció arqueològica realitzada al juny de 2004 dins el control i seguiment arqueològic de les obres de construcció d'un nou tram de la carretera C-16 de Barcelona a Puigcerdà, o eix del Llobregat, entre Puig-Reig i Berga. A l'altura del poble de Puigreig es va documentar la presència d'una barraca de vinya de planta circular (la barraca de vinya de Pere Roll) que, *a priori*, es veia totalment afectada per la construcció d'un vial secundari que enllaçaria amb la nova carretera. La intervenció arqueològica va consistir en la neteja i documentació exhaustiva del conjunt format per tres elements: la barraca de vinya pròpiament dita, un petit dipòsit rectangular i una canalització. Es va dibuixar l'alçat de la barraca, la seva secció i la planta general del conjunt, alhora que es documentava fotogràficament cada un dels elements. El resultat final de la intervenció va motivar que es modifiqués el traçat original d'aquest vial secundari de manera que permetés la conservació de la barraca *in situ*, la qual és perfectament visible en l'actualitat des de la carretera.

COMUNICACIONS

BLOC IV

MODERADOR: JAUME PLANS

- PROJECTE GLOBAL D'INTERVENCIÓ SOBRE LES BARRAQUES DE PEDRA SECA A MONT-ROIG DEL CAMP (BAIX CAMP)
- PEDRA DE CALAR DE LA FATARELLA, ENTRE EL CONEIXEMENT POPULAR I LA CHARACTERITZACIÓ CIENTÍFICA
- PROBLEMÀTICA DE LA PRESERVACIÓ DE LES BARRAQUES DE PEDRA SECA
- ACCIONS DE PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ AL VOLTANT DE LES BARRAQUES DE VINYA DE CASTELLOLÍ (ANOIA) I NECESSITATS DETECTADES A NIVELL DE VOLUNTARIAT
- VILAFRANCA, MUSEU DE LA PEDRA EN SEC
- CONSTRUCCIONES DE PIEDRA SECA EN LA REGIÓN DEL ADRIÁTICO DE NORTE DESDE LA PREHISTORIA HASTA NUESTROS DÍAS

PROJECTE GLOBAL D'INTERVENCIÓ SOBRE LES BARRAQUES DE PEDRA SECA A MONT-ROIG DEL CAMP (BAIX CAMP)

ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ

Passejant pel terme havíem vist, de passada, algunes barraques de pedra seca. També, en algun moment, ens havíem sentit atrets pels marges escampats pels nostres camps. No fou fins a inicis del 2004 que ens vam sentir captivats per aquestes construccions.

No teníem pràcticament coneixements ni experiència previs. El nostre punt de partida fou el llibre "L'Art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona" (Diputació de Tarragona, 1999) de Josep Gironès. Aquest fet no va impedir que junt amb el Martí Rom ens animéssim a posar fil a l'agulla a aquest projecte, amb més voluntat que coneixements. N'hem anant aprenent a mida que anàvem avançant en el treball.

Amb aquesta comunicació el que pretenem és donar a conèixer el nostre pla global d'intervenció perquè, tal vegada, pugui servir de referent a altres municipis.

Aquest projecte, promogut des del Centre Miró de Mont-roig, pretenia assolir tot un seguit d'objectius:

A. RECERCA I CATALOGACIÓ DE LES CONSTRUCCIONS

Per dur a terme la recerca i posterior catalogació de les barraques vam comptar amb l'assessorament del Josep Gironès, gran coneixedor del món de la pedra seca i amb el treball de camp del grup barracaire "Drac Verd de Sitges"

Teníem un plànol del terme municipal i hi anàvem marcant les barraques que trobàvem: les numeràvem a mida que les anàvem descobrint, preníem algunes notes i fèiem fotografies del conjunt i d'alguns detalls.

En un començament pensàvem que en trobaríem unes vint o vint-i-cinc. Ja en coneixíem unes quantes, però vam preguntar a familiars i veïns del poble, a caçadors i a pagesos.

La feina grossa la vam fer al voltant de l'estiu i tardor del 2005.

Mitjançant Internet vam conèixer altres indrets i associacions d'aquest món de la pedra seca. També vam començar a fer una petita biblioteca sobre el tema. Una bona troballa fou la revista "Pedra seca": una eina molt valuosa d'informació.

Quan en dúiem localitzades unes cinquanta, vam tenir la sort de poder conèixer a uns increïbles entusiastes de les barraques. Cada dissabte, des del 1998, surten pels camps de Catalunya a la recerca d'aquestes construccions. Acabaven de publicar un llibre molt interessant sobre el territori que més coneixen, és: "Barraques de pedra seca de Sitges i del Garraf". Amb molt entusiasme, es van afegir a la nostra feina. Són el Ramon Artigas, l'Andreu Camps, el Josep Pascual i el Joan Trius; l'anomenat Grup barracaire "Drac Verd" de Sitges.

Sense ells la nostra feina hagués estat més feixuga i sobretot menys completa i brillant. La seva actuació sobre les barraques era molt més àmplia que la que nosaltres havíem fet fins aleshores. Ells netegen d'una manera més exhaustiva (fonamentalment la part frontal de la barraca), obtenen les coordenades GPS, per tenir-la exactament situada, prenen les mides interiors i exteriors i, un d'ells, el Josep Pascual, fa un croquis de planta i frontal de la barraca.

Els nostres companys de Sitges, abans de venir a Mont-roig del Camp, ja duïen més de 2.000 barraques catalogades i, a hores d'ara, en porten unes 3.300. És evident que estan duent a terme un treball molt important en la recerca i catalogació de les barraques de pedra seca arreu de Catalunya. Gràcies.

Així doncs, el treball de camp de les barraques de Mont-roig el vàrem fer: Ramon Artigas, Esther Bargalló, Andreu Camps, J.M. Martí Rom, Josep Pascual i Joan Trius.

També, quan estàvem fent aquesta recerca pels camins de Mont-roig, vam trobar una referència d'una ponència que el Dr. Salvador Vilaseca i la seva filla Maria Lluïsa havien presentat al "X Congreso Nacional de Arqueología", celebrat a Maó, i que duia per títol: "Construcciones de piedra en seco en la provincia de Tarragona: las barracas de Montroig" (1967)

En el moment que nosaltres dos vam iniciar aquest treball teníem la sensació que estàvem trepitjant un territori ignot, desconegut pels nostres convilatans. És cert que havíem vist algunes citacions al llibre del Josep Gironès però, nosaltres, volíem endagar una recerca centrada únicament en Mont-roig. Quan vam tenir a les mans la ponència dels Vilaseca ens vam adonar que algú abans, exactament 37 anys abans, ja havia "descobert les Amèriques".

A part de la curiositat pel text, era interessant comparar les fotografies i croquis que s'hi reproduïen de les barraques amb les que teníem d'ara; a més, també, la Maria Lluïsa Vilaseca ens va fer arribar una col·lecció de diapositives de l'època. En general és evident el canvi de l'entorn. Tot sembla fer creure que, aleshores, l'any 1967, molts d'aquells camps estaven conreats. No creïa la vegetació incontroladament com ara, en que sovint les barraques es troben enmig d'un botjar. Un altre element a considerar és que feia deu anys d'aquella terrible gelada del febrer del 1956, que va matar o malmetre molts arbres i demés vegetació.

Finalment, després de tot aquest treball i les experiències viscudes, hem trobat 112 barraques en bon estat de conservació. Hem deixat a banda les ensorrades o molt malmeses. També, hem aprofitat per anar anotant les carrerades, arneres, marges, trones, clapers i altres elements de pedra seca que hem trobat.

Després vam començar a ordenar tot el material recollit: fotografies, croquis, dades... Calia agrupar les barraques per zones, per partides del terme, per tal de poder descriure-les millor i de visualitzar-les més fàcilment en un plànol.

B. DIVULGACIÓ

El següent pas era divulgar aquest ric patrimoni, per tal de donar a conèixer les nostres barraques als nostres convilatans i com a oferta cultural del municipi.

Amb aquest objectiu s'han realitzat les actuacions següents:

Publicació a la revista local "Ressò Mont-roigenc". Des de setembre de 2004, en cada número es publiquen quatre fotografies de barraques amb la seva corresponent descripció.

Edició d'un tríptic de l'"Itinerari de barraques" (juliol 2005). Calia escollir-ne unes quantes que fossin significatives per la seva pròpia configuració i diversitat i que, a més, fossin de fàcil accés. Amb les onze triades vam definir un itinerari, a la manera del que ja tenim al poble dedicat a Joan Miró ("3MR: Mirar, Miró, Mont-roig") i vàrem editar, amb el suport del "Centre Miró", un tríptic amb les fotografies de les barraques, la descripció de cadascuna d'elles i com arribar-hi. Desplegant el fulletó observem un detallat plànol amb la situació de cada construcció.

Organització d'excursions populars. Per tal de fomentar l'interès i el

coneixement de les nostres construccions entre els habitants del poble hem organitzat dues excursions. A la primera (març 2005) vam fer l'itinerari proposat al tríptic i, a la segona (abril 2007), vam recórrer una zona del terme que va permetre donar a conèixer: marges, escaletes i amagatalls d'eines, trones, clapers...

Realització del documental "Barraques de pedra seca a Mont-roig", de Martí Rom (març 2006).

Aquest documental explica què són aquestes construccions però centrant-se en les que tenim a Mont-roig. Està adreçat a persones que no coneixen aquest tema, per la qual cosa es fa una ampla introducció de l'origen de les construccions de pedra des de l'inici dels temps. També es descriu, amb detall, el procés de construcció de les barraques, així com les seves particularitats (porta, cocons...). Hi surten: Josep Gironès, Maria Lluïsa Vilaseca, els components del "Grup barracaire Drac Verd" de Sitges i jo mateixa (Esther Bargalló).

A més de barraques també es parla i es descriuen elements complementaris de pedra seca, com són les carretrades, els marges, trones, arneres, etc...

Cal remarcar la música. Des d'un inici ja partíem de la idea de que la base musical havia de ser interpretada amb "txalaparta de pedra". Feia goig pensar que un documental sobre pedres tindria una música feta a partir de pedres. La música ha estat composta per Guillem Anguera, de Mont-roig i l'interpreta el grup tarragoní Txala.

Exposicions de fotografies al Centre Miró: "Barraques de Mont-roig del Camp" (estiu 2006) i "Barraques d'arreu" (estiu 2007), complementada amb maquetes realitzades per l'August Bernat.

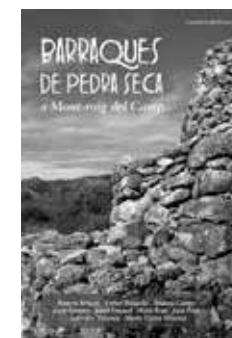
Publicació d'articles. La premsa escrita també se'n ha fet ressò del nostre treball i n'ha publicat articles i fotografies. En podem trobar a la revista Pedra Seca, a diversos diaris de la demarcació (El Punt, La Vanguardia, el Diari de Tarragona), a la revista Bic (Col·legi d'aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida), a la revista Sapiens i a la revista El Replà, de Vinyols i els Arcs.

Creació d'una pàgina web. Des del febrer de 2007 tenim el web de la pedra seca a Mont-roig del Camp. S'hi mostren fotografies de les barraques més significatives, algunes amb el seu croquis, un mapa del terme amb la ubicació de totes les construccions catalogades i, a més, s'hi descriu l'itinerari de les 11 barraques, que es pot descarregar en un arxiu "pdf". El web és: www.pedrasecamontroig.com.

Realització de visites guiades a entitats dinamitzadores. Amics de l'Arquitectura Popular (18 de març 2006), Societat Catalana de Geografia (22-4-06) i GEPEC (Grup d'Estudi i Protecció dels Ecosistemes del Camp) (3-3-07).

Assistència a la III Edició de RECERCAT (Jornada de Cultura i Recerca Local dels Territoris de Parla Catalana) que es celebrà a la ciutat de Lleida el 21 d'abril de 2007, on el Centre Miró va disposar d'un estand per donar a conèixer les nostres publicacions, projectes i activitats.

Edició del llibre "Barraques de pedra seca a Mont-roig del Camp" (edit. Cossetània, maig 2007). Hi reproduïm la ponència, "Construccions de pedra en seco en la provincia de Tarragona: las barracas de Mon-

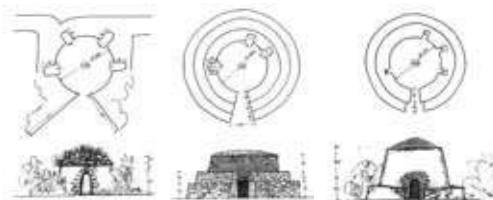
troig” (1967), de Salvador i Maria Lluïsa Vilaseca. El Josep Gironès descriu el context històric en que es van iniciar aquestes construccions, centrant-lo en les nostres comarques (i més exactament, a Mont-roig). El Grup barracaire “Drac Verd” de Sitges ens explica, detalladament, el treball que estan fent arreu de Catalunya i ens descriuen la manera d’intervenir en una barraca.

Per altra banda, hi ha una sèrie d’informacions que descriuen amb precisió cadascuna de les 107 barraques (coordenades GPS, mides...). D’una vintena d’aquestes, a més a més, publiquem els dibuixos i croquis (del Josep Pascual), fotografies i un breu text descriptiu. D’unes altres trenta barraques en publiquem fotografies. També hi podreu trobar un plànol general amb totes les barraques i d’altres, més concrets, per zones.

C. RECONeixEMENT INSTITUCIONAL I PROTECCIÓ

L’Ajuntament de Mont-roig, per recolzar la recuperació d’aquest patrimoni, va decidir la construcció, el març del 2006, d’una barraca en una de les rotondes que donen accés al poble. Poc abans, el mes de febrer, es va aprovar declarar-les “Bé cultural d’interès local”. Que sapiguem és l’únic poble de Catalunya que ho ha fet amb la totalitat de les barraques del seu terme. També es van col·locar cartells indicadors de l’itinerari de barraques.

D. CONSERVACIÓ

En referència a la conservació de les nostres construccions s’han dut a terme diverses actuacions, com la que va impulsar el GEPEC (octubre 2006) i que consistí en un taller de pedra seca que incloïa la rehabilitació d’una de les barraques de l’itinerari i, aquesta tardor, està previst refer una esllavissada d’una altra.

E. ESTABLIR LLIGAMS, PARTICIPAR I COL·LABORAR AMB D’ALTRES ENTITATS

Entre la gent que compartim les mateixes inquietuds i el mateix interès per aquest món de la pedra seca cal establir lligams i sumar esforços, realitzant actuacions conjuntes i potenciant trobades. En aquest sentit hem participat en la “III Trobada d’Estudi per a la preservació del patrimoni en pedra seca als Països Catalans” (22/10/05), en l’excursió i conferència organitzada pels “Amics de l’Arquitectura Popular” (Vilalba dels Arcs, juliol 2006) i en el “X Congrés Internacional de la pedra Seca”, celebrat a Montalbán el 22, 23 i 24 de setembre de 2006.

L’objectiu que perseguim és sensibilitzar tothom tots sobre els valors ambientals, paisatgístics, culturals i patrimonials que ens ofereixen les construccions de pedra seca i, alhora, retre homenatge a les generacions que ens han precedit i ens han legat aquesta obra, fruit del treball constant i de l’enginy del món de la pagesia.

PEDRA DE CALAR DE LA FATARELLA, ENTRE EL CONEIXEMENT POPULAR I LA CARACTERIZACIÓ CIENTÍFICA

ALEXANDRA DESCARREGA*, JOAN RAMON ROSELL, ANTONIA NAVARRO*****

*Arquitecta tècnica. Investigadora de la Fundació El Solà (La Fatarella)

**Arquitecte tècnic i Ingenier en Organización Industrial.

Professor i Director de projectes del Laboratori de Materials de l’EPSEB. UPC

***Geòloga. Tècnica del Laboratori de Materiales de l’EPSEB. UPC

RESUM

La pedra de la Fatarella és una roca carbonatada, gris i massiva, que procedeix dels afloraments localitzats al sector de la Fatarella, un municipi situat al nord-est de la comarca de la Terra Alta, dins de la Conca de l’Ebre, a Catalunya. Es coneix amb el nom popular de pedra de calar i al camp aflora en filons paral·lels, como a molt de 40cm de gruix de beta.

L’arquitectura tradicional urbana en els últims anys del segle XX ha sofert un canvi valoratiu molt positiu (uns anys caracteritzats per un gir a la sostenibilitat, de toma de consciència, d’un canvi de mentalitat que genera la revalorització de la tradició i de les arrels). Aquets canvis de mentalitat traslladen les expectatives econòmiques al camp de la restauració, rehabilitació i del manteniment.

A més petita escala, la Fatarella, posant com a punt de partida el IV congrés internacional de la pedra en sec, es un clar exemple d’aquest fenomen.

Des dels seus inicis, el treball en pedra seca ha depès de l’experiència del treballador per a la selecció de les millors pedres per a una òptima construcció. Aquest fet, encara vigent, resulta estrany des del punt de vista del “món científic” regit per paràmetres y equacions.

El present treball recull el coneixement popular, analitza la pedra des d’un punt de vista científic i correlaciona les dues famílies d’informació per acabar assignant valors de referència a les apreciacions organolèptiques tradicionals.

ANTECEDENTS

La Fatarella pertany a la comarca de la Terra Alta, on ocupa el seu extrem nord-oriental. La comarca de la Terra Alta limita amb les comarques de la Ribera d’Ebre, Baix Ebre i la comarca del Matarraña. Totes elles, junt amb la comarca de la Ribera d’Ebre, Baix Ebre i del Montsià, formen part de la regió geogràfica de les Terres de l’Ebre.

Des del punt de vista geogràfic el territori es localitza en ple domini de la Cadena Costera Catalana. És una àrea extensa on domina i presideix aquest sistema muntanyós, que s’estén paral·lelament al front litoral i que es troba estructurat per elevacions mitjanes i baixes.

L’arquitectura tradicional, des de sempre ha tingut dos vessants clarament diferenciades, la rural i la urbana. En els últims anys del segle XX, uns anys caracteritzats per la crida cap a la sostenibilitat, d’un canvi de mentalitat que ha generat la revalorització de la tradició, ha sofert un canvi valoratiu molt positiu.

Aquests canvis de mentalitat traslladen les expectatives econòmiques al camp de la restauració, rehabilitació i manteniment.

A més petita escala, la Fatarella és un exemple clar d’aquest fenomen, a partir de l’any 1988 amb el primer congrés internacional de la pedra en sec a Barcelona.

La Fatarella des de sempre ha mostrat interès cap aquest tipus de construcció vernacular i ha estat pionera a la comarca en la implantació d'aquesta tècnica en la obra pública.

Per aquest motiu, és d'interès fer un estudi científic rigorós de la pedra de la zona, comparant aquest amb el coneixement popular, coneixement del que disposen els constructors especialitzats en la tècnica de la pedra seca, a l'hora d'escollir el material segons la seva posterior posada en obra.

Es un estudi capital per tirar endavant en aquesta vessant i fer d'aquesta construcció una opció fonamentada des de les seves arrels fins la cara més visible, les construccions.

CARACTERIZACIÓ

Per caracteritzar aquesta roca s'ha fet un estudi geològic, petrofísic, i s'ha envellit acceleradament.

2.1. Caracterització geològica

La zona d'estudi es troba situada dins de la Conca de l'Ebre. L'omplert de la Conca de l'Ebre es va iniciar a finals del Cretaci superior, i va durar fins a mitjans del Miocè.

A l'àrea d'estudi es troben successions sedimentàries lacustres, formades per una alternança de roques calcàries, sorrenques i argiloses.

Atenent a l'experiència dels constructors en pedra seca, s'han seleccionat quatre tipus de roca. En el següent gràfic es detallen les àrees d'extracció.

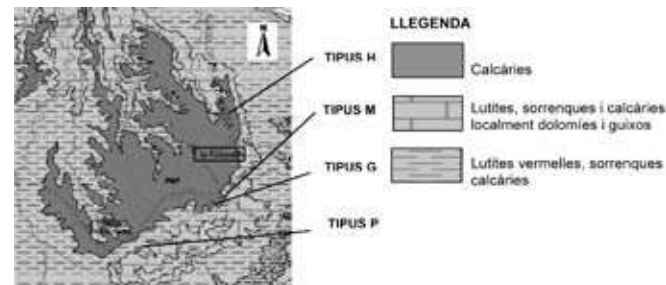
Geològicament, els quatre tipus de roca seleccionats són roques calcàries, diferenciades entre sí pel seu lloc de deposició, i en conseqüència per les discontinuïtats presents a escala de mostra de mà (calcàries massives, amb laminació mil·limètrica o centimètrica, i/o presència de matèria orgànica). En general es presenten en nivells molt compactes, tabulars, de gruix decimètric i extensió gran (kilòmetres).

Tipus G i M: Son calcàries micrítiques (tamany de gra molt fi) sense laminació aparent. La seva coloració és gris clar.

El tipus G té òxids de ferro i petits nivells lenticulars més argilosos. També té una petita quantitat de matèria orgànica (calcària fètida). El tipus M es la més massiva, sense que s'apreciï cap discontinuïtat ni canvi de material.

Tipus H i P: Son calcàries micrítiques amb laminació mil·limètrica paral·lela. La laminació força marcada per una alternança de restes vegetals fossilitzades amb zones més micrítiques i sense tantes restes de fòssils. La seva coloració és més marronosa.

El tipus P és el que presenta major concentració de restes de matèria orgànica, i una laminació més marcada.

2.2. Caracterització petrofísica

A partir de les mostres representatives extretes de les quatre varietats de roca estudiades, s'ha realitzat el corresponent estudi experimental per a la seva caracterització petrofísica. En la següent taula es recullen els resultats d'algunes propietats físiques.

TIPUS	ρ_0	n_0	$\delta_{standard}$	W_s	c.A.C.	S_e	C_e	Kv'	Rc	R_f
G	2.82	10.36	3,47	4.39	0.81	4.35	12.83	20.41	63.94	18.38
M	2.71	16.95	4,04	7.62	2.39	3.13	11.78	77.45	67.88	15.16
H	2.82	10.80	3,38	4.59	1.21	0.82	17.93	12.87	66.78	15.52
P	2.89	5.59	2,38	2.28	0.25	3.49	22.38	38.93	61.02	19.38

ρ_0 : densitat aparent (Kg/m^3); n_0 : porositat oberta (%); W_s : contingut d'aigua en saturació (%);

c.A.C.: coeficient de capilaritat ($Kg/m^2h^{1/2}$); S_e : Grau de saturació final després de la deseció (%);

C_e : coeficient de evaporació inicial (%/h); Kv' : coeficient de permeabilitat al vapor d'aigua ($gr/(m^2 \cdot 24h)$); Rc: resistència a la compressió uniaxial (MPa); R_f : resistència a la flexotracció (MPa).

També s'han realitzat estudis preliminars de la resposta sonora com conseqüència d'impactes en els quatre tipus de pedra estudiats.

En un anàlisi en freqüències al rang de sons greus (freqüències baixes de 25 a 80 Hz), es perceben clares diferències, especialment entre el tipus P i el M, sent el primer el més y el segon el més agut. Al següent gràfic es representen els quatre registres, en les bandes de menor freqüència.

2.3. Envel·liment artificial

S'ha realitzat el envel·liment artificial accelerat dels quatre tipus de roca, contemplant la cristallització de sales (sulfat sòdic) i els canvis tèrmics (xoc tèrmic), i s'ha estudiat la variació que generen aquests agents alterològics sobre les propietats físiques dels quatre tipus de roca.

En les següents taules es recullen la variació de les propietats físiques segons l'agent alterològic, així com la variació de massa de les provetes després de l'envel·liment.

Cristal·lització de sals (sulfat sòdic)

TIPUS	ρ_0	n_0	W_s	Rc	Δm	ρ_0	n_0	W_s	Rc
G	2.40	7.32	3.06	63.94	1.30	2.42	9.02	3.74	65.84
M	2.27	13.53	5.95	67.88	1.89	2.27	13.58	6.01	43.94
H	2.42	7.62	3.15	66,78	1.46	2.43	8.53	3.51	54.78
P	2.47	2.90	1.18	61.02	0.43	2.54	4.88	1.92	66.77

ρ_0 : densitat aparent (Kg/m^3); n_0 : porositat oberta (%); W_s : contingut d'aigua en saturació (%).
 Δm : variació de massa després de l'envel·liment (%); Rc: resistència a la compressió uniaxial (MPa).

Valors abans de l'envel·liment Valors després de l'envel·liment

Variació de temperatura (xoc tèrmic)

TIPUS	ρ_0	n_0	W_s	Δm	ρ_0	n_0	W_s
P	2.48	6.60	2.76	2.43	2.47	6.52	2.75
G	2.36	9.50	4.15	5.36	2.40	8.16	3.53
M	2.18	18.02	8.51	4.76	2.16	15.38	7.29
H	2.32	10.70	4.77	4.29	2.36	9.42	4.14

ρ_0 : densitat aparent (Kg/m^3); n_0 : porositat oberta (%); W_s : contingut d'aigua en saturació (%).
 Δm : variació de massa després de l'envel·liment (%); Rc: resistència a la compressió uniaxial (MPa).

Valors abans de l'envel·liment Valors després de l'envel·liment

3. CORRELACIÓ ENTRE EL CONEIXEMENT POPULAR I EL CONEIXEMENT CIENTÍFIC

A partir del treball de camp realitzat, entrevistant diferents persones coneixedores (des de llargues tradicions professionals, personals i familiars) de les característiques dels diferents tipus de pedres, es relaciona el coneixement popular amb les dades obtingudes en els estudis realitzats al laboratori.

Tipus G

- Pedra poc viva. So més bo que en els tipus M i H, però més dolent que el del tipus P.
- Coloració vermelloso.
- Tapàs més bo que en la resta de tipus; són capes orgàniques.
Pedra mesclada amb capes horitzontals de sorra.

- Fàcil de trencar en la direcció dels estrats de sedimentació.
- Utilització: arcs, aplacats. Mai en dintells.
- Tant la porositat com la densitat són intermèdies.
- Conte òxids de ferro que al oxidar-se donen aquesta coloració.
- La separació entre estrats es gradual, i amb matèria orgànica. L'acabament de cada seqüència es dona amb aportacions de sorres.
- Posseeix elevada resistència a flexió, tot i que baixa resistència a compressió.

Tipus M

- Es la roca menys viva dels quatre tipus. So no molt bo ja que és una pedra bastant fofa.
- Coloració clara i textura rugosa, amb bandes grisoses i negreses.
- El tapàs és per cristallitzacions.
- Aquesta pedra no sempre obeeix a les mans del constructor.
- Utilització: marges, esculleres, elements rústics sense necessitat de fer un treball fi.
- És la roca més porosa i menys densa.
- Els estrats són massius, sense que hi hagi discontinuïtats. Entre cada estrat sol haver-hi nivells amb matèria orgànica.
- Posseeix elevada resistència a compressió i baixa resistència a tracció.

Tipus H

- Pedra poc viva, presentada en estrats de bastant gruix. So bastant dolent.
- Coloració clara a la extracció, després adquireix una coloració ataronjada.
- El tapàs es troba en alguns estrats, però no en tots.
- És de bon treballar.
- Utilització: marges, i elements bastos, on no hi hagi necessitat de fer arestes
- Tant la porositat com la densitat són intermèdies.
- Conté restes vegetals que poden donar la coloració ataronjada.
- La separació entre estrats es molt clara, i cada nivell té un principi i un fi molt marcat.
- Posseeix elevada resistència a flexió, tot i que baixa resistència a compressió.

Utilització per marge, Tipus M y H.

Utilització per construir un arc, Tipus G y P.

Tipus P

- Pedra molt viva, presentada en lloses primes. És la més viva dels quatre tipus. So molt bo, canta molt.
 - Molt poc tapàs. Surten algunes capes negres, que son les pedres dolentes.
 - Coloració blanquinosa.
 - Té una llaura molt bona, en general sempre obeeix les mans del treballador.
 - Utilització: arcs, dintells, i brancals.
 - És la roca menys porosa i més densa.
 - La separació entre estrats és molt clara, i cada nivell te un principi i un fi molt marcat. Entre ells existeixen nivells amb més contingut de matèria orgànica.
 - No conté òxids de ferro que li generen un canvi de color amb el pas del temps.
 - La laminació pròpia de la roca ajuda al seu tall.
- Posseïx elevada resistència a flexió, tot i que baixa resistència a compressió.

4. CONCLUSIONS

Com s'ha pogut comprovar, les correlacions entre el coneixement popular i les característiques geològiques son lògiques i explicables en la seva gran part.

Tot i que els quatre tipus de roca no tenen característiques físiques destacables com a material de construcció, comparant-les amb les existents al mercat, si s'escull la seva col·locació en funció de les seves propietats, el seu funcionament constructiu arriba a ser correcte.

L'envelliment artificial accelerat assajat d'aquestes roques, ens indica que no s'alteren excessivament, tal i como es pot comprovar a la realitat, als edificis construïts.

PROBLEMÀTICA DE LA PRESERVACIÓ DE LES BARRAQUES DE PEDRA SECA

AGUSTÍ ESTEVE I OROZCO DE NÁJAR

Director de la Revista "Pedra Seca"

És segur que tots els afeccionats al món de la pedra seca, treballem per la preservació d'un patrimoni cultural tangible, amb una força mentalització per a la preservació i la restauració en el cas de restar malmesa una edificació de pedra en sec.

No cal dubtar que és un patrimoni cultural tangible, encara que hauriem de dir "sensible", tota vegada que es una edificació molt perceptible, la podem tocar, viure, i sobre tot gaudir de la seva presència.

No és una construcció pròpia dels Països Catalans, malgrat les més de 3 o 4 mil que podríem visitar, són a casa nostre.

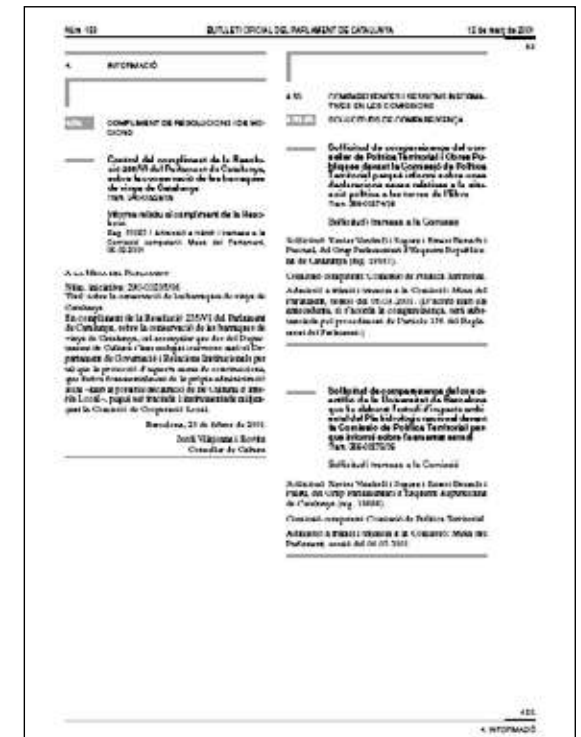
El seu assentament està quasi arreu del món, sobre tot a la mediterrania, no sabem prou be el seu origen, encara que no dubtem que pot ser mil·lenari, i fins i tot apropar-nos a l'antiguetat de les construccions megalítiques.

Els afeccionats parlem d'elles com una mare dels seus fills, tot són meravelles, grans petites, mitjanes, amb una, dues portes, fins i tot de dos pisos. Grans des de encarbit-bi una carro amb les veles aixecades, fins la petita, en un marge, per a guardar-hi les eines, totes elles mereixen el nostre respecte.

Tot això està contemplat en una llei sobre el patrimoni cultural, en l'article 17 del capítol II, en una apartat anomenat "Catalogació de bens immobles".

Segurament que hem sentit a parlar del BCIL, bens culturals d'interès local, de qui es responsabilitat, en primer lloc del ajuntaments, en el cas de municipis de més de cinc mil habitants. I es responsabilitat de consell comarcal en al cas de menys de cinc mil habitants.

Un cop feta la declaració per l'ens local, s'ha de comunicar al Departament de Cultura, i aquest darrer en farà la inscripció al Cataleg de Patrimoni Cultural Català.

Còpia del document del Parlament on s'acorda endegar les converses de la conservació de les barraques de vinya a Catalunya.

Malgrat tota aquesta legislació actual, crec que no hi ha cap ajuntament que hagi fet aquest pas. Si n'hi ha algun, felicitats. Però no acaba aquí la nostra joia.

Els ajuntaments en connivència amb els consells comarcals, això que diuen que són vuits de contingut, es passen la pilota l'un a l'altra, perquè algun dia o altre algú els demanarà un polígon industrial en aquella zona on hi ha algun BCIL, aleshores es trobaran amb les mans lligades, vet aquí el problema de l'ens local.

L'entitat que jo represento, el Patronat de sant Galderic, va posar en marxa fa alguns anys una campanya de recollida de signatures per demanar a la Generalitat de Catalunya una llei de protecció i preservació de les cabanes de pedra seca, alguns ho recordareu, va recollir, gràcies a tots, més de deu mil recolzaments.

Permeteu-me que us resenyi íntegrament l'editorial de la revista Pedra Seca número 9, porta per títol "Requiem":

"No ens cansarem de repetir la necessitat que hi ha de crear una llei específica que protegeixi el nostre patrimoni de pedra en sec, sigui de la desídia, de les intervencions inadequades o de la destrucció directa. Si no és possible crear una nova llei, caldria almenys adequar la ja existent a aquesta necessitat.

La LLEI DEL PATRIMONI CULTURAL CATALÀ, ens diu que per a poder protegir s'ha de conèixer el què es vol protegir, i per això recomana inventariar aquells patrimonis susceptibles de ser protegits. Al mateix temps atorga als ajuntaments la facultat de decidir què és patrimoni i si aquest s'ha de protegir o no s'ha de protegir mitjançant la declaració de Monument d'interès local o nacional.

Ben a la vista està que la gran majoria d'ajuntaments del nostre país ignora el valor patrimonial de les construccions de pedra en sec, o bé els importa un rave. La minoria d'ajuntaments que podríem qualificar de conscienciats, o bé han impulsat ells mateixos la realització d'un inventari local (rara avis), o bé han donat un cert suport a alguna entitat local que ha realitzat la tasca d'inventariar, en el pitjor dels casos s'han limitat a felicitar-los per l'esforç, amb algun copet a l'esquena.

Posats en contacte amb la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, ens han manifestat que no tenen constància de que cap ajuntament els hagués fet arribar cap declaració de monument d'interès local relacionada amb construccions de pedra en sec (?). I aquí tenim l'ou de la serp, els inventaris realitzats, les hores esmerçades, l'esforç, la il·lusió, tot ha quedat arraconat en un armari dels ajuntaments corresponents sense que aquests els hagin lliurat a la Generalitat junt amb la declaració municipal de monuments d'interès local, perquè ni tan sols han passat el tràmit de figurar a l'ordre del dia de cap ple municipal. Senzillament no els interessa.

Si un ajuntament, el dia de demà vol fer un polígon industrial, una urbanització, un complex esportiu, etc. on hi ha barraques protegides, pot tenir problemes, és força més pràctic aterrar-ne deu o dotze, o les que convinguin i per exemple compensar-ho aixecant-ne un parell en sengles rotondes, com a testimoni, i passar d'aquesta manera per un ajuntament sensibilitzat.

Com podem veure, doncs, la Llei del Patrimoni Català, paradoxalment, deixa el patrimoni en mans de qui potencialment pot ser el seu pitjor enemic.

El Patronat de Sant Galderic, a primers de l'any 2003, va lliurar al Director General del Patrimoni de la Genera-

Plànol de CIM amb la seva devastació.

litat, senyor Marc Mayer, un relligat amb 10.000 signatures, demanant una llei que protegeixi les construccions de pedra en sec. Quin seria el seu interès, que el relligat es va perdre i vam haver de recórrer a amistats internes per a localitzar-lo.

Varem estar en mans del senyor Francesc Tarrats, que si bé en una primera entrevista també en vam treure una bona impressió, no ens va complir en el termini de la segona, i vam haver de recordar-li el seu compromís. Finalment, convocats per al 15 de juny prop passat, després d'una hora d'espera i d'alguna protesta per la informalitat, vam haver de marxar sense ésser rebuts. Hores d'ara la senyoreta secretària encara no té instruccions del senyor Director General per a rebre'ns.

Deixant a part el fet evident de tenir-nos castigats, ens temem que el senyor Tarrats, en realitat, tampoc està disposat a fer res per salvar aquest patrimoni d'arquitectura popular, i una vegada més haurem de lamentar que la cultura i el patrimoni estiguin en mans dels polítics."

Aquest editorial del mes d'octubre de 2004, ha quedat en un no res, ni les entitats afeccionades a la Pedra Seca, els ens oficials, els que son membres de la Coordinadora, els socis i simpatitzants del món de la pedra seca, no hem pres consciència d'aquesta realitat.

Hem de despertar, estem adormits, la pedra en sec ho val. Repetim ni la coordinadora, ni les entitats que l'envolten, no fan res, algunes només es dediquen a fer inventaris, a fer excursions, etc. De què serveix aquesta trobada, per esmorzar uns amics, petar la xerrada, i deixar passar el temps, tots junts podem fer alguna cosa. Com diu l'eslògan dels animals, el mai t'abandonarà.

A continuació us proposo llegir un problema a L'Arboç del Penedès:

«No ens podem ni imaginar l'impacte que pot tenir», afirma Pau Batlle, del Grup Ecologista del Vendrell i el Baix Penedès, Geven. Es tracta de 220 hectàrees, moltes menys que la plataforma construïda ja al Vallès, amb poc més de 40 hectàrees, que registra un moviment diari de 3.500 viatges de camions i on treballen al voltant de 2.500 persones. Els opositors al projecte temen un creixement d'habitants incalculable a hores d'ara i, en aquest sentit, recorden que l'Ajuntament de Banyeres ja treballa amb l'Incasol per construir al voltant de 500 habitatges al municipi. «És una agressió més al territori sense planificació ni debat. Volem un model de comarca», afirma Carmina Malagarriga, de la Plataforma No Fem el CIM i membre d'ICV. Respecte d'això, Batlle recorda que la comarca ha patit impactes com l'Idiada o el TGV sense que ningú s'hagi plantejat els efectes sobre el territori. En aquest sentit recorden que l'Alt Penedès aposta per un model de territori i un pla d'infraestructures on la protecció de l'espai i el paisatge vitivinícoles n'és una condició.

Barraca de planta circular (l'Ortigós).

Els impulsors de la plataforma es queixen de la manca d'informació quan el govern català, a través de l'empresa pública CIMALSA, ja té comprats bona part dels terrenys —com a mínim, 80 hectàrees fins al maig passat—. «Ja sabem que encara no hi ha cap paper oficial però també que s'han fet reunions», afirma Malagarriga. De fet, els mobilitzats estan convençuts que el projecte està relacionat amb la construcció del quart cinturó barceloní per a mercaderies que connectaria el Baix Llobregat amb el Baix Penedès. Es queixen que la comarca formi part de la planificació metropolitana sense pensar en l'impacte local. «Acceptem que som una zona de pas però, al

final, només serem això». Cal recordar que l'Autoritat Portuària de Tarragona anunciava l'estiu passat que volia disposar d'un port sec al Penedès en tres anys.

Si voleu puc donar-vos més exemples:

1.-Els grans neoterratinents amenacen a destruir l'equilibri agrícola de La Bisbal del Penedès

La setmana passada, el neoterratinent Josep Mª Grogué Queralt va talar un bosquet i va enderrocar un corral datat 1751 per continuar les seves incontrolades explanacions agrícoles

El Grup Ecologista del Vendrell i Baix Penedès, GEVEN, ha constatat que el neoterratinent Josep Maria Grogué va talar al terme municipal de La Bisbal del Penedès un petit bosquet de pins i alzines i va enderrocar un corral (El Corral de Ca l'Alegret) datat de 1751 a la seva finca de l'Ortigós. La talada s'ha fet, segons sembla, amb el permís la Generalitat, a través dels Departaments d'Agricultura i Medi Ambient i sense la oposició ferma de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. Respecte al corral desconexim si existeix permís d'enderrocament i si és així és llàstima que aquests edificis no estiguin protegits donada la seva antiguitat. Aquesta no és més que l'últim capítol de les actuacions d'aquest personatge, popularment conegut en els cercles especuladors de la comarca, que ha adquirit gran quantitat de terres —més de 200 ha.— al voltant de la finca d'Ortigós, i que sembla tenir carta blanca de l'administració per modificar al seu gust el territori.

D'ençà fins ara, ha comès nombroses il·legalitats i activitats nocives per a la diversitat del paisatge rural i per a la preservació dels elements històrics - artístics del municipi, en definitiva per l'equilibri de l'entorn agrícola que ha caracteritzat durant segles aquestes terres:

1. Tala indiscriminada del Bosc Gran d'Alegret (format per pins i alzines) d'aproximadament 2 ha. de superfície. Aquesta actuació, amb la intenció de plantar-hi vinya, es va fer amb el permís dels responsables de la gestió forestal del Departament de Medi Ambient a la comarca, qui teòricament haurien de vetllar per la preservació de les zones forestals. Aquest no és un cas aïllat i des del Departament de Medi Ambient s'ha autoritzat la tala de varis dels bosquets illa existents a la plana agrícola del Baix Penedès. Desconexim si la vinya que ha plantat té els permisos corresponents.

2. Tala de dos pins monumentals dintre de la rasa de l'Ortigós (Potser els més grans que hi havien al terme de La Bisbal).

3. Extraccions il·legals de grans quantitats de terra del llit de la rasa d'Ortigós per utilitzar la terra pels seus conreus. Aquesta actuació ha estat denunciada per l'Agència Catalana de l'Aigua.

4. Entubament de la part final de la rasa d'Ortigós que desemboca al torrent del Papiolet.

5. Eliminació del camí públic de la Casa Murada i altres camins, també públics, dins la seves propietats.

6. Eliminació de 5 barraques de pedra seca, com a mínim (construccions protegides per llei).

7. Abocament de les restes del corral de Ca l'Alegret a la rasa de l'Ortigós.

Aquest personatge amb la intenció d'explanar les seves recent plantades vinyes s'ha donat el gust entre altres, de talar boscos, eliminar camins públics i agafar sòl públic de les rieres pel seu ús particular. Queda clar doncs que el senyor Grogué ha portat el seu conegut estil destructiu de fer urbanisme a la nostra comarca al sector de l'agricultura.

*Barraca rodona amb portal de llinda plana
(La Bisbal del Penedès).*

Aquest, però, no és l'únic cas d'il·legalitat. Fa prop de deu anys, l'empresa vitivinícola Vallformosa, un altre gran propietari de la zona, va eliminar un tram del Camí Ral de Vilafranca, un dels camins ramaders més importants de la comarca, per plantar-hi vinya a la seva finca Masia de Freier.

Davant d'aquests fets i actituds, el Geven demana tant a l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès com al Departament d'Agricultura i de Medi Ambient de la Generalitat que:

1er. Obligui a aquests propietaris a restaurar els camins públics eliminats o desplaçats

2n. Preservi eficaçment les petites bosquines i fragments de vegetació natural, d'alt valor ecològic, que encara resten en la plana agrícola de la comarca, no autoritzant cap més actuació que les pugi malmetre

3er. Que dins el municipi de la Bisbal del Penedès es tingui cura que no s'efectuïn moviments de terres sense permís municipal, no s'aboquin terres d'abocadors per a anivellar el terreny i conrear-hi després, i no es destruïen elements del patrimoni històric - artístic com corral, masies, barraques o marges.

Us imagineu la quantitat de barraques de pedra seca que hi pot haver destruït aquest personatge.

S'ha de treballar, lluitar i fer el que calgui per la pedra seca. Si els polítics no responen, s'ha de retirar la confiança, sense un escarment no els farà rectificar, la lluita si es necessària fins al cansament, assegut a la cadira no es soluciona res.

ACCIONS DE PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ AL VOLTANT DE LES BARRAQUES DE VINYA DE CASTELLOLÍ (ANOIA) I NECESSITATS DETECTADES A NIVELL DE VOLUNTARIAT

MONTSERRAT BRUGUÉS, NÚRIA FERRAN, GLÒRIA BRUGUÉS I JAUME CASEDESÚS

El terme municipal de Castellolí (Anoia) té una extensió de 22,25 km² en què s'han inventariat fins al moment 164 barraques de pedra seca i d'obra. Suposem que la majoria de les barraques identificades van ser construïdes entre mitjans del segle XVIII i mitjans del XIX, durant l'expansió de la vinya a Catalunya, abans de l'arribada de la plaga de fil-loxera.

La geologia d'aquest terme municipal és variada, incloent zones de conglomerats, gresos, calcària i licorella. Això fa que el tipus de pedra usat en les barraques variï en consonància amb la roca que es troba a cada lloc. La majoria de vinyes que originalment envoltaven les barraques eren bancals estrets, amb poques fileres de ceps que seguien aproximadament les corbes de nivell entre marges de pedra seca. Eren zones poc apropiades per a altres usos agrícoles, de manera que van quedar abandonades després de la plaga i de manera natural van acabar convertint-se en pinedes de pi blanc.

A la segona meitat del segle XX, amb la desaparició dels ramats de bous que hi pasturaven, així com la d'altres aprofitaments forestals, la vegetació al voltant de les barraques ha crescut molt, de manera que sovint queden amagades i difícils de localitzar si no se'n coneix la ubicació exacta. En molts casos s'observen esbarzers, altres bardisses i fins i tot algun pi creixent damunt les barraques.

L'estat de conservació de les barraques de Castellolí és variat. Si bé una bona part es troba en bon estat, altres presenten el sostre parcial o totalment enfonsat. Entre les causes de deteriorament que es poden deduir hi ha per una banda la pèrdua del recobriments de terra del sostre i per l'altra el creixement de vegetació arbustiva i arbòria en aquest recobriments, que pot desestabilitzar-ne l'estructura.

PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ

Les activitats de preservació i difusió van començar per una iniciativa personal a finals dels anys 80 que és quan es van inventariar i fotografiar les 164 barraques. Les tasques de localització i neteja es van materialitzar l'any 1991 en una exposició fotogràfica titulada "Barraques de Castellolí", presentada en el mateix municipi i de la qual se'n va imprimir un catàleg de 80 pàgines, un dels quals accessible a l'ajuntament del municipi. En aquesta fase es van marcar

geogràficament les barraques en un mapa en format paper dipositat i també consultable a l'ajuntament de Castellolí.

Algunes de les barraques encara eren ben conegudes per la població local mentre que altres es van poder localitzar a partir d'indicacions de pastors i llenyataires. La majoria tenen un nom que els ve de l'indret on es troben o de la família que portava aquelles vinyes.

L'estiu de 2005, una entitat d'educació ambiental anomenada Vella Silena va organitzar un camp de treball sobre la construcció en pedra seca en què hi van participar nois i noies de 15 a 17 anys, provinents de comunitats autònomes de l'Estat espanyol. A proposta de l'Ajuntament, aquest camp de treball va realitzar tasques d'eliminació de vegetació, restauració i senyalització d'una quinzena de barraques. Actualment considerem que en el municipi hi ha 68 barraques de pedra seca en bon estat. D'aquestes, 48 tenen el sostre de volta, 12 de teula i 8 són petites barraques construïdes dins del marge.

Aquestes tasques van ser la base per poder crear els dos itineraris de "Rutes de les Barraques de pedra seca": l'itinerari Vermell "Els Marges" i l'itinerari Blau "Cal Tardà". Cadascuna d'aquestes rutes mena a 6 o a 7 barraques diferents. Aquests itineraris senyalitzats al territori van acompanyats de dos fulletons editats per l'Ajuntament on es faciliten alguns trets característics de cada barraca (diàmetre, gruix de les parets, orientació, descripció de l'estat, etc.) i s'acompanyen de fotografies de les construccions.

L'itinerari "Els Marges" porta a les barraques: L'Olivar del Maties, Ca la Marieta Gran, Ca la Marieta Petita, Els Marges Petita, Els Marges Gran, Camí Cal Barracot. I l'itinerari "Cal Tardà" dirigeix als caminants a les barraques: Vinya del Rei Petita, Vinya del Rei Gran, Vinya del Maurici, Camí de Roc Estret, Vinya del Simonet, Soleia Roc Estret, Vinya del Forner.

També s'han realitzat tasques de restauració en 3 barraques que formen part d'aquests itineraris (Ca la Marieta Petita, Els Marges Gran, Camí de Roc Estret) comptant amb l'assessorament d'un expert en restauració de construccions en pedra seca d'Artés (Bages) i el treball d'una desena de voluntaris del poble. A més a més, per iniciativa de l'ajuntament es va afegir terra damunt dels sostres d'algunes barraques de pedra seca de volta per tal d'assegurar-ne l'estructura.

En un futur proper es planteja descriure les característiques constructives de cada barraca, les seves coordenades geogràfiques i incorporar les històries de vida que es puguin recollir a partir de les persones grans del poble. També es preveu començar a realitzar l'inventari dels marges de pedra seca del terme.

Al llarg d'aquestes accions de preservació i difusió de les construccions de pedra seca i a nivell de voluntaris aficionats s'han detectat una sèrie de necessitats que es podrien resumir en l'existència d'un directori d'experts en catalogació i restauració de construccions de pedra seca, l'accés a un manual bàsic de descripció de les construccions i la creació d'un repositori digital comú de construccions de pedra seca.

VILAFRANCA, MUSEU DE LA PEDRA EN SEC

GUILLEM MONFERRER MILIAN

INTRODUCCIÓ

Vilafranca és el municipi situat més al sud de la comarca Els Ports (província de Castelló), amb una extensió de 93.74 km² i una població de 2.500 habitants. Es troba ubicat als contraforts més orientals del Sistema Ibèric, a 1.126 metres sobre el nivell del mar i el seu terme té un desnivell de més de 900 metres. La cota més baixa, amb 730 m., és al llit del Riu Montlleó. El Tossal dels Montllats amb 1.643 m. és el tercer cim del País Valencià i el punt més alt del terme i de la comarca.

A l'Edat Mitjana el principal recurs econòmic era la ramaderia ovina i la llana. Durant el segle XVIII i sobretot al s. XIX, molts vilatans es dediquen al tracte de cavalleries. Els tractants són els que van donar a la vila un aire de modernitat, obertura i cosmopolitisme. Vilafranca es va transformar en un poble emprenedor, negociant i mercantil.

Actualment el suport de l'economia local és la indústria, especialment la tèxtil i la de la fusta. Al voltant d'aquesta indústria s'han creat altres empreses més modestes, que fan de Vilafranca un poble quasi exclusivament industrial, en un entorn poc habitual, la comarca de Els Ports, a l'interior de Castelló.

Fruit d'aquell passat agrícola i ramader és l'arquitectura de la pedra en sec, un Patrimoni Cultural que els nostres avantpassats ens han deixat com a testimoni de la seva forma de vida anterior, i que es pot conèixer millor fent una visita al Museu i als Itineraris de la Pedra en Sec de Vilafranca.

MUSEU DE LA PEDRA EN SEC A VILAFRANCA

La pedra en sec és una constant a Vilafranca. Durant segles, la necessitat d'augmentar la superfície i la qualitat del terreny cultivable han fet que s'extragueren de les seves terres grans quantitats de pedra. Amb ella i amb l'enginy i les mans dels pobladors d'aquesta vila s'ha creat una arquitectura pròpia, senzilla i popular, una forma única d'entendre el medi que els envoltava. S'han creat centenars de quilòmetres de parets de pedra en sec i centenars i centenars de casetes, basses, pous, bancals, artigues, caletes, assagadors, etc.

Així, per tal d'acostar aquesta arquitectura ecològica que ha transformat el paisatge d'una manera sàvia i respectuosa amb el medi ambient, Vilafranca inaugurava el passat dissabte 14 d'octubre de 2006 el primer Museu de la Pedra en Sec de la Comunitat Valenciana.

Amb la implicació de molts veïns de la localitat que han aportat els seus coneixements o les seves mans, Vilafranca, juntament amb altres localitats d'Els Ports, del Maestrat i d'Aragó (Iglesuela del Cid i Mosqueruela), es converteix en el paradís per als amants d'aquestes construccions.

El Museu de la Pedra en Sec, únic de les seves característiques, permet conèixer la rica tècnica de la pedra en sec que forma part del patrimoni de Vilafranca, les ferramentes, els models constructius, les tipologies de "casetes" o el paisatge humanitzat, a partir d'un recorregut per panells, maquetes, recreacions i projeccions amb fragments de l'audiovisual "Tota Pedra Fa Paret".

A més, aquest espai museogràfic també dona l'oportunitat de gaudir d'una de les vistes més privilegiades de tota la Vega i del mateix edifici on s'ubica, la Llotja gòtica de Vilafranca.

UN MUSEU DEL PAISATGE: CAMINS DE PEDRA

Aquest Museu va més enllà dels límits físics de l'edifici; vol donar les eines per interpretar el paisatge ple de pedra i per comprendre l'esforç dels veïns de Vilafranca; per a poder subsistir en aquestes terres transformant el paisatge. Així doncs, tres són els itineraris que es poden realitzar per a completar la visita:

ITINERARI PLA DE MOSSORRO: Pastors i Ramaders

Quan es fa aquesta ruta es descobreix com la tècnica de la pedra en sec s'ha utilitzat per a la ramaderia des de fa segles. Es pot entrar dins les casetes i contemplar els seus sostres, arplegadors d'aigua i cisternes. Es pot gaudir d'una vista meravellosa de Vilafranca, admirar murs i interpretar com s'han construït. El passeig també permet veure altres elements de la pedra en sec com ara comptadors, gateres, corral i la possibilitat d'endinsar-se en un assagador on, probablement, es trobe un pastor amb el seu ramat d'ovelles.

ITINERARI LES VIRTUTS: Agricultors i Masovers

En la visita a les Virtuts es pot descobrir la bellesa d'un paisatge agrícola d'altres temps, amb colors propis i diferents als del Pla de Mossorro. El recorregut transcorre per un antic camí ramader o caletxa; pujant pels bancals es podrà imaginar com es conreaven cereals i patates. Potser sota alguna carrasca o obrint algunes porteres es puguem escoltar encara alguns cants de batuda que ens arriben des del passat.

ITINERARI LA PARRETA: El bosc de la Parreta

En aquest itinerari entre carrasques, roures i pinedes, amb meravelloses vistes del terme, es pot entendre com es feia l'extracció de la fusta dels boscos, el dia a dia d'aquells Vilafranquins que vivien de la terra i que tenien delimitades les propietats privades mitjançant murs de pedra en sec. En definitiva, es tracta d'un paisatge ple de vivències on encara es pot sentir el ressó de les destrals mentre treballen.

CONCLUSIÓ

A tota la comarca, però especialment a Vilafranca, els homes han lluitat per a dominar les pedres, com en moltes grans àrees geològicament semblants a tot el litoral mediterrani. Vilafranca té escampades pel seu terme municipal més de mil casetes de pedra en sec i més de mil quilòmetres de paret de pedra.

Avui en dia, però, el major perill que amenaça les construccions de la pedra en sec és l'abandonament de les terres de cultiu i la seva destrucció per l'acció de l'home. Les solides avancen lentes però implacables, no hi ha qui les torne. Molts terrenys estan erms. Només pels voltants del poble i les millors zones agrícoles hi ha conreus per a ús particular o producció de cereal.

Per tant, el Museu i els Itineraris de la Pedra en Sec de Vilafranca és un projecte ambiciós que pretén posar en valor la tècnica de la pedra seca, algunes zones del terme i així donar-les a conèixer a futures generacions.

La pedra en sec s'ha convertit en un atractiu turístic de primer ordre. Els visitants resten sorpresos de com els vilafranquins han estat capaços de forjar estes construccions. El coneixement d'estes terres ja ha traspasat fronteres i es matèria d'estudi a escoles, instituts i universitats com a un tipus singular de paisatge humanitzat.

BIBLIOGRAFIA

MONFERRER, J. (1997): *Vilafranca: evolució urbana d'un poble industrial*. Editat per la Fundació Medi ambiental i el patrocini dels Ports - Maestrat.

MIRALLES F., MONFORT, J. I MARÍN, M. (2002): *Els Homes i Les Pedres, La Pedra Seca a Vilafranca*. Edita el Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló.

CONSTRUCCIONES DE PIEDRA SECA EN LA REGIÓN DEL ADRIÁTICO DEL NORTE DESDE LA PREHISTORIA HASTA NUESTROS DÍAS

Consideraciones sobre su utilización en la vida actual y las medidas para preservar las construcciones existentes

ALEKSANDRA FABER, JUDITA ROGINA. ZAGREB (CROACIA)

Con sus terrenos cársticos, con su clima y con su vegetación, la región litoral del Adriático de Norte comparte todas las características mediterráneas. Por lo tanto es natural que los problemas de la preservación de su naturaleza y de su patrimonio cultural se estudien conjuntamente con los demás países mediterráneos, a pesar de las divisiones de tipo administrativo o político.

Las vistas aéreas y los planos catastrales de las regiones litorales y de las islas del Adriático de Norte presentan una entramada y tupida red de parcelación irregular que sobre la superficie del terreno se refleja en unas lindes construidas de piedra seca. Las lindes fueron creadas en un pasado muy lejano, en gran parte en la prehistoria, en la época de la primeriza agricultura. En aquel entonces, partiendo desde un punto inicial y eliminando las piedras de la superficie del terreno, el hombre echaba las piedras hasta donde se lo permitía el poder de su mano, para seguir colocándolas luego junto a los márgenes de su terreno ya limpiado. Así surgieron unas parcelas irregulares, ordenadas en forma de un panal de colmena, con una celda junto a otra y seguidas en fila, que el pueblo llamaba en croata "drmun". Esas lindes no se rectificarian posteriormente porque toda corrección debería hacerse en detrimento de las superficies contiguas. Durante siglos y milenios, a esas células serpenteantes del terreno se irían adaptando también las vías de comunicación entre aquellas parcelas pequeñas.

Junto a las poblaciones prehistóricas, procedentes de la Edad del Bronce o del Hierro, situadas estratégicamente en lugares elevados, se encuentran unas grandiosas construcciones de piedra seca que, en forma anillar o poligonal ovalada, circundaban el núcleo del poblado. Es incomprensible en efecto cómo, sin conocimientos de la estática, esos muros pudieron resistir a los terremotos, a las erosiones e incluso a las destrucciones bélicas, conservándose en muchas localidades desde la Edad del Bronce o del Hierro hasta la época romana que en sus fortificaciones, alrededor del siglo I d.C., empieza a introducir como material de ligamento la argamasa de cal. El período de la colonización griega y romana introdujo ciertas mejoras en la parcelación del suelo. La parcelación del terreno se hizo más rigurosa y estricta al inaugurar el sistema ortogonal (la parcelación del ager colonial) que, sin embargo, se aplicaba sólo en terrenos muy fértiles y de llanura. Las lindes también fueron bordeadas con piedras que, en el territorio del Mediterráneo, se encontraba igualmente en terrenos llanos en forma de naturales bloques de piedra fragmentados y creados por la erosión de la superficie del suelo.

En la proximidad de las poblaciones que proceden del período de la colonización griega, además de las mencionadas parcelas pequeñas de forma circular, en las colinas se pueden encontrar también unas terrazas de forma alargada, llamadas en croata “*skramne*” y adaptadas para el cultivo con el arado. Así fueron habilitadas para la siembra de cereales o servían para plantar olivares y viñedos. En todo caso, la parcelación del suelo que forma terrazas, con muros de soporte, puede atribuirse a los pueblos de culturas desarrolladas que ya tomaban en cuenta los efectos de la erosión, al mismo tiempo atendiendo al drenaje o a las acumulaciones de las aguas pluviales en cisternas. Las terrazas de un trazado rectilíneo y construidas con piedra seca aparecen corrientemente en toda la cuenca del Mediterráneo junto a las residencias rurales (*villae rusticae*) de los romanos.

El gobierno veneciano también remodeló las parcelaciones del suelo, cosa que se reflejaría en las superficies de las zonas de pastos públicos en las regiones litorales del Adriático, pero la técnica de trazar las lindes seguiría siendo la misma —esto es: las lindes construidas de piedra seca, en forma de un muro a dos caras y relleno con el material pétreo más menudo.

Las partes deterioradas de las lindes formadas por las construcciones de piedra seca solían repararse con regularidad, sea por los propietarios del terreno, ya sea por los individuos que lo transitaban. Para las necesidades del acceso desde una vía pública o para asegurar la comunicación mutua, existían unas primitivas aunque bien concebidas puertas hechas de ramajes. O bien, para hacer posible un paso temporal, se derribaba intencionalmente una parte del muro que luego se volvía a construir de nuevo. Al igual, el muro se franqueaba por unos escalones colocados expresamente en forma de una consola o a través de una angosta apertura por la que podría acceder lateralmente un hombre pero no una oveja.

Lo expuesto indica la existencia de un régimen estricto para seguir respetando las lindes construidas de piedra seca al igual que las propiedades terrestres, preservando los sembrados y las plantaciones. Sin embargo, en la segunda mitad del siglo XX, los grandes cambios económicos y la urbanización causaron la emigración de las capas jóvenes de la población. A ello había contribuido también la Segunda guerra mundial. Quedan abandonados y cubiertos por la maleza muchos terrenos de acceso difícil y donde no es aplicable el cultivo con la maquinaria agrícola. Los habitantes de muchas aldeas cársticas siguen trasladándose a las ciudades en busca de una existencia más prospectiva. Así el suelo doméstico se queda totalmente abandonado o relegado a la generación de los ancianos que ya están desapareciendo.

Igual que la generación anciana, también se mueren sus fincas —las viviendas y las granjas, en su mayoría construidas de piedra seca y bien cuidadas antaño, las acumulaciones de aguas pluviales, los establos para ganado, los caminos y lo demás, todo eso hecho de piedra. Uno debe preguntarse: ¿Quién se opondrá aquí a la devastación, si las grandes vías de comunicación están trazadas hacia el mar, abriendo paso al turismo como un recurso económico salvador y tan prometedor? Llegan las máquinas excavadoras o barrenadoras que trituran aquellas piedras, las obras maestras amontonadas afanosamente por las manos del pueblo que pudo sobrevivir en medio de esos pedregales. ¿Quién guardará ahora este paisaje pétreo que siempre daba más penas que pan? ¿Quién luchará por mantener un establo hecho de piedras porque ya no hay ovejas, o su propia casa natal construida de piedra, o bien el hogar en una cocina ennegrecida y sin electricidad y agua corriente?

Las estructuras estatales consideran que mantener a numerosos conjuntos rurales es un cargo demasiado grande, sin otro fin que el de preservarlos para las generaciones futuras. Incluso en un país riquísimo ésa sería una tarea inalcanzable. Hay que buscar, pues, unos caminos más viables.

El propietario mismo de una finca es en efecto su mejor custode y conservador por estar vinculado con ella por su propio origen, nacimiento y niñez. Desgraciadamente, hemos tenido la oportunidad de ver que, en la mayoría de los casos, ese mismo propietario llega a ser también destructor de la autenticidad arquitectónica y ambiental. En su deseo de lograr unas mejores condiciones de la vida, el campesino se desplaza hacia la ciudad o un suburbio. Su patrimonio lo usa sólo en los fines de semana. En las construcciones de piedra seca introduce el hormigón, los ladrillos, el armazón de hierro, el plástico. Lo que es aun peor, los bienes inmuebles se los vende al forastero quien derriba desconsideradamente las construcciones de piedra seca, hace moler la piedra transformándola en hormigón o la revende a una empresa.

Suponemos que en todos los países mediterráneos el servicio de preservación del patrimonio cultural no tiene aún bien definidos criterios relativos a la valoración de las construcciones de piedra seca, por más que estos monumentos del patrimonio arquitectónico estén, en general, también protegidos por la ley.

Como la primera medida de la prevención protectora habría que establecer unas prohibiciones legales de toda actividad incontrolada sobre las construcciones de piedra seca, no obstante dónde y en qué condiciones se encuentren, lo que por lo general es válido en el caso de los edificios culturales e históricos ya registrados. Esa debería ser una tarea de la comunidad o de las autoridades municipales, con el fin de reservar el tiempo necesario para preparar la evidencia y la documentación que por lo demás está a cargo de las instituciones estatales a las que compete la preservación del patrimonio cultural, pero que actúan con demasiada lentitud.

Como la segunda medida de la protección se recomendaría educar a los niños de la enseñanza primaria sobre la necesidad de preservar las construcciones de piedra seca, porque en esa edad ellos perciben mejor la vinculación con la naturaleza, empapándose de las impresiones relacionadas con las raíces de su propia infancia. Como un ejercicio práctico, por ejemplo, a un grupo de niños se les exigió que en la playa junto al mar erigiesen unas casitas de piedra encontrada a su alcance. En unos pocos instantes surgió un poblado entero, con casas, establos e incluso iglesias, pero todos esos edificios se parecían sorprendentemente a las construcciones reales de piedra seca, procedentes de la época prehistórica y en un equilibrio estático que no podrían desbaratar ni las olas de la marea alta. Un experto también podrá sacar algunas conclusiones de este ejemplo. Es decir: que aquel grupo de niños nunca había tenido ninguna experiencia previa con la arquitectura de piedra seca.

Como último, habría que subrayar la importancia del influjo de la Iglesia sobre la población, precisamente a través de las parroquias en ciertas regiones. Un sermón alcanza lo más profundo y, además de respetar los hogares ancestrales, también fomenta el patriotismo.

Hace un mes que —al investigar *in situ* un importante complejo construido de piedra seca, en el litoral adriático, cerca de la ciudad de Šibenik— hemos tenido la oportunidad de proponer a la diócesis local que se organizara la celebración de ciertas ceremonias de las Pascuas de Navidad precisamente en un ámbito de las construcciones de piedra seca, lo que hace pensar en Belén. Así, en cuanto verdadero patrimonio ancestral, a

la arquitectura de piedra seca se le añadiría cierta índole de lo sagrado. Con motivo de tales manifestaciones, a la población local se le brindaría igualmente la posibilidad de vender los productos domésticos, en particular el vino y el aceite y ¿por qué no? también el cordero asado. Un evento así tal vez encontraría un eco semejante en la oferta turística durante la temporada invernal.

Finalmente, habrá que destacar que se debe buscar una nueva motivación para reanimar la antigua arquitectura tradicional, pues en condiciones del constante progreso del nivel de la vida sería totalmente absurdo esperar que el campesino actual se satisficiera con unas condiciones de la vida en las que habían vivido sus antepasados. Es más probable que en algo así pueda decidirse un intelectual, al menos durante sus vacaciones.

Organitzadors:

Ajuntament de Sitges

Grup d'Estudis Sitgetans

Col·laboradors:

